ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI—SAYI: 21
TÜRK KÜLTÜRÜNDEN GÖRÜNTÜLER DİZİSİ—SAYI: 11

İSTİKLÂL HARBİ'NDE MÜCÂHİT KADINLARIMIZ

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

ANKARA 1991

Ankara'da Zafer Anıtı
Türk kadını Cebhe'ye cebhâne taşırken

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI—SAYI: 21
TÜRK KÜLTÜRÜNDEN GÖRÜNTÜLER DİZİSİ—SAYI: 11

İSTİKLÂL HARBİ'NDE MÜCÂHİT KADINLARIMIZ

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

2. baskı

ANKARA, 1991

ISBN 975-16-0312-9

1 baskı: 1988

İÇİNDEKİLER

Resimler—1) Nene Hatun, s. 6.—2) Aziziyye Tabyası, s. 8.—3) Kahraman Kara Fatma, s. 19.—4) Sâim Bey Şehidliği ve Anıtı, s. 45.—5) Hatice Hatun ve Âdile Hala, s. 47.—6) Cebhe'ye erzak, cebhâne, mermi taşıyan kağnılardan biri, s. 57.—7) Kurtuluş Savaşı'nda mühim yeri olan Ayşe Çavuş, s. 58.—8) Kastamonu'nun yetiştirdiği Millî Mücâdele kahramanlarından Halime Çavuş, s. 60.—9) Ankara'da, 24 Kasım, 1927'de dikilen Zafer Anıtı'nın İstasyon cihetine bakan ön tarafı, s. 62.—10) Zafer Anıtı'nın arka sağ yanı, s. 63.—11) Ankara'daki Fişek Fabrikası'nda çalışan kadınlar, 64.—12) Ankara'daki Fişek Fabrikası'nda çalışan erkek çocuklar, s. 64.—13) Türk kadınları, Cebhe'ye cebhâne taşırken, s. 66.—14) Bir çocuk tarafından idâre edilen kağnı, s. 70.—15) Dekovilden mermi boşaltan kadınlar, s. 71.

Metİn Dışı, bir adet resim, Zafer Anıtı: Türk Kadını Cebhe'ye cephâne taşırken.—İki adet İstiklâl Harbi haritası

ÖNSÖZ

Elde ettiğimiz malzemeye göre, bu incelememiz başlıca üç bölümü içine almaktadır. İşlediğimiz konuya *giriş* sayılabilecek *İstiklâl Harbi'nden Önceki Mücâhit Kadınlarımız (1828—1918)* başlıklı *Birinci Bölüm*'de, yakın tarihimizdeki harblere fi'len katılan kadın mücâhidlerimizi ele aldık. Bunlardan biri, II. Mahmûd devrinde, Ruslar'ın 1828'deki Şumnu kuşatmasında erkek elbisesi giyip cebheye koşan, kahramanlık menkabesi Kars'ta dilden dile dolaşan bir genç kızdır. 1853–56'daki Türk-Rus Harbi'nde şehit düşen bir genç kızın da cenâzesi Kars'a getirilerek törenle gömülmüştür. Yine Kırım Harbi'nde, 1854 başlarında, ordu kumandanı Mûsâ Paşa Silistire kuşatmasında şehit olunca, Kara Fatma kumandasındaki, Türkmen-ili'nden yardıma koşan kılıc belde, kargı kolda kadınlar Sivastopol'da geceli-gündüzlü savaşmışlar, Kara Fatma yaralanmış, kardeşi şehit düşmüştür. 1877'de. Tırabzon'un Akça-âbâd ilcesindeki Sargana-deresi'nden karaya çıkmağı pilanlayan Ruslar'ın püskürtülmesinde, ellerinde baltalarla düşmana karşı koyanlar arasında Rukıye Abla ile Pümpür-kızı Ayşe; 8/9 Kasım, 1877'de Aziziyye Tabyası'nı kuşatan Ruslar'ın yenilgiye uğratılmasında büyük yararlıkları görülen Erzurum'un Nene Hatun'u, Gül'izar'ı ve Nâme Kadını.. 1918'de yine Erzurum'da, evlerine baskın eden Ermeniler'den birini yere serip, topladığı kadınlarla öteki Ermeniler'i kaçırmağı başaran Sebîle adlı genç kız da dâhil, bu dokuz mücâhidimizin kahramanlığını tarih bilgisi çerçivesinde aydınlatmağa çalıştık.

İkinci Bölüm'ün *İstiklâl Harbi'nde Cephe Gerisinde Çalışan Mücâhit Kadınlarımız* başlıklı I'inci bahsinde çoğu tanınmış âilelerden, yüksek öğrenim görmüş İstanbul hanımlarının 15 Mayıs, 1919'da İzmir'in işğâli üzerine, bu ayın ondokuzundan başlayarak 13 Ocak, 1920 tarihleri arasında, İstanbul'un birçok semtinde tertipledikleri mitinglerden, Yunan zulmü dolayısıyle yabancı devletlere çektikleri ve Millî Kuvvetleri destekleyici protesto telgıraflarından bahsettik. Bu bölüm, Sivas Kongresi'nden yaklaşık bir ay sonra, bura hanımları tarafından resmen 9 Aralık, 1919'da kurulan, başka şehirlerimizde şu'beleri açılan Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti'nin çalışmalarını da içine almaktadır; Millî Kuvvetleri muhtelif bakımdan destekleyici

yardımda bulunan bu mühim cemiyetle, Hey'et-i Temsîliyye adına Mustafa Kemal imzâsıyle, T.B.M. Meclisi'nin açılışına, 20 Nisan, 1920'ye kadar süren yazışmaları hakkında kısaca bilgi vermiş bulunuyoruz. Bu bölümün *İstiklâl Harbi'nin Anadolu Mücâhit Kadınları* başlıklı II'nci bahsinin A) *Savaşlara Katılan Mücâhit Kadınlarımız* kısmında, adlarını tesbit edebildiğimiz onüçünün ne zamân, hangi savaşlarda bulundukları, gösterdikleri kahramanlıklar hakkında bilgi vermeğe çalışacağız; öteki kısmını ise, B) *Kağnı Kolları ve Adsız Mücâhitler* teşkil etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTİKLÂL HARBİ'NDEN ÖNCEKİ MÜCÂHİT KADINLARIMIZ (1828-1918)

Türk kadınlarının fi'len savaşa katılmalarını, İstiklâl Savaşı'ndan yaklaşık yüz yıl kadar öncesine götürebilmekteyiz. Nâmık Kemal'in ana tarafından Büyük Baba'sı Abdü'l-Latîf Paşa, Kars Kaymakamı Osman Paşa'dan sonra, Lazistân Mutasarrıflığı'ndan naklen, 9 Cumâdâ II., 1269 (20 Mart, 1853)'da Kars Kaymakamlığı'na ta'yin edilmiş, 1854 Haziran'ında bu vazifesinden ayrılmış bulunuyordu[1]. Bu sırada onüç-ondört yaşlarında bulunan Kemal de, Kars'ta dedesinin yanında idi. Kemal, Rodos Mutasarrıfı iken, Ebüzziyâ Tevfik'e gönderdiği, 1887 Şubat'ında yazdığını tahmin ettiğimiz mektubunda, *Vatan —yâhûd— Silistire* adlı eserinin ilhâm kaynağı hakkında bilgi vermiştir: "*Silistire*'nin mevzû'u, müellifinin hayâli değildir. Benim yaptığım şey, Rumeli'ce, Cennet-mekân Sultân Mahmûd Han zamânındaki Şumnu muhâsarasında naklolunan bir hikâyeyi, bir dereceye kadar tevsî' için gördüğüm mecbûriyyet üzerine Kırım Muhârebesi sırasında vukû' bulan Silistire Muhârebesi'ne nakletmekten ibârettir ve maksad-ı te'lîf ise, millette olan hissiyyât-ı vatan-perverâneyi tasvîr idi. Tiyatro yazmakta mahâret göstermek değil idi,, diyor. Kemal'in, Midilli'de sürgün bulunduğu sırada, Abdülhak Hâmid'e yolladığı 30 Mart, 1879 tarihli mektubunda, onun *Târık —yâhûd— Endülüs Fethi* adlı eserinde Târık b. Ziyâd ordusunda bulunan kadınlardan da bahsetmesinin tarihe aykırı düşmediğini, İslâm ordularında o zamânlar pek çok kadın bulunduğunu, hattâ Yermük Muhârebesi'nin kazanılmasında kadınların teşvîkının te'siri olduğunu bir örnek de vererek anlatmıştır. "Kırım Muhârebesi'nde, Kara Fatma'yı falanı bir tarafa bırakalım. Bir Kürd kızı, nişanlısının

[1] Bu bilgi, kaydettiğimiz tarihlerde yayımlanan *Cerîde-i Havâdis* ile *Takvîm-i Vakâyi'* gazetesinden faydalanılarak Kırzıoğlu M. Fahreddin'in eserinden alınmıştır (*100. Yıldönümü dolayısıyle 1855 Kars Zaferi*, İst., 1955, Kars Matbaası, s. 49, not—9). Kemal'in çocukluğu ve Kars'taki hayâtıyle ilgili daha geniş bilgi için bk., F. A. Tansel, *Kemâl, Mehmed, Nâmık* mad., *The Encyclopaedia of Islâm*, Second Edition, Leiden and London, s. 875).

arkasına düşerek, gönüllü nefer yazılmış, Kars'a kadar gelmiş. Bir taburun tıranpeteciliğinde bulunduğu hâlde şehit olmuştu. Cenâzesini gözümle gördüm; çünki o zamân Kars'ta idim,, bilgisini vermiştir[2]. Bu mühim belgeye dayanarak, 1853–56'daki Türk-Rus Savaşı'nda Kars'ta şehit düşen bir kadın mücâhidimizin bulunduğunu söyleyebiliriz. Kemal, *Vatan* piyesinin konusunu, vak'a kahramanlarından erkek kıyâfetine girip nişanlısının ardından Silistire'ye giden Zekiye'yi bu iki belgeden ilhâm alarak yaratmıştır.

Kemal, Hâmid'e mektubundaki Kırım Muhârebesi'nde Kara Fatma'yı falanı, bir tarafa bırakalım cümlesiyle acabâ kimleri kasdetmiştir? Rizâ'î'nin 1286'da neşredilen *Manzûme-i Sivastopol* adlı eserinin ba'zı bahisleri bu mes'eleyi aydınlatmaktadır. Tuna-nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü çevredeki Macun, İsakca ve Tulca Kal'aları savaşından sonra, Silistire yakınında ordu kurulmuştur; *destan*'daki,

Silistīrē yakāsīnā çü geldi
Orādā ōturub ordūyu kurdu

Haber gönderdi kim cümlē gelīniz
Boşādıb kal'ayī teslīm edīniz

Harāb olmazdan‿evvel evlerīniz
Perīşān olmadan dāhi malīnız

Cevāb verdī tanīşīnız bu gīce
Yakārım sonra şehrī ucdan‿ūca

Musā Pāşā idüb re'y-ī cevābı
Didī gel, işte meydān, söz ṣavābı

[2] F. A. Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları*, c. IV., Ankara, 1986, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 416 ; A.e., c. II., 1969, s.423 . Kars Savaşı, 14 Haziran—29 Eylûl, 1855 (1272)'de üçbuçuk ay sürmüş, zaferle sona ermiştir (Bu husûsta geniş bilgi için bk., Kırzıoğlu M. Fahreddin, a.e., s. 139 v.d.d. İbrâhim adlı halk şâirimizin bu zafer üzerine söylediği destanında da,

Küçük gāzîler de cenge girişir
Babamın kanını alacağım dir
Analar, bacılar cebhâne taşır
Bu hâl gayret verir cümle askere

Yediden yetmişe gazâya girdi
Şehid olanımız Ridvân'a erdi

denilmektedir (Kemal Zeki Gençosman, *Türk Destanları*, İst., 1972, Yelken Matbaası, s. 158).

mısrâlarından anlaşıldığı gibi ordu, Mûsâ Paşa kumandasında bulunuyordu. Rizâ'î, bu savaşta Mûsâ Paşa'nın yararlıklarını, bu din -erinin başından aldığı yarayla şehit düştüğünü etraflıca anlatmıştır. Bundan sonraki *Muhârebe-i Kara Fatma* başlıklı bölümden aldığımız aşağıdaki beyitler, Kara Fatma'nın daha önceki savaşlara da katılan bir gāzî olduğu, bu savaşta kardaşının şehit düşmesinden sonra beş -altıyüz Türkmen'le yardıma koştuğu, yaralandığı, bir gāzîlik daha kazandığı aydınlanmış oluyor[3]:

Onīkibin kişiydi cümle vārı
Bunlar (Bular)[4] *eylerdi harbī rûz, leyâlî*
Bunlara (Bulārā) olmadī imdâd-ı küllî
Nefīr-ī 'âm geldī ba'zı cüz'î (cüz'î)
Beş-altī gün sonra geldi (sonundā) Fatma Gāzî
Nisâlar kahramânı, ser-firâzı
Onların (Olārın) nāmı var Türkmen-ili'nde
Kılıc bīlinde, ķarķī kollarında
Onlar (Olar) çok kırdı düşman, döktü kānın
Şehīd oldū karındāşī nisânın
O hātun kendi dāhī yāralandı
Onuldū yāresī hûş-vārlandı

[3] S. 31 v.d., 36 ; sonunda 1286 tarihi bulunan eserin basım yeri, basıldığı matbaa kaydedilmiş değildir. Eserin bütünü hakkında bilgi edinmek için bk., Necat Birinci, *1853—56 Kırım Savaşı'nı Anlatan Bir Eser: Manzûme-i Sivastopol* (*Kubbealtı Akademi Mecmûası*, Yıl–13, nu. 1., Ocak, 1984, s. 29-42). Silistire'nin Ruslar'ca kuşatılması üzerine, buranın yerli halkı da "savaşta ve kahramanlıkta askerden geri kalmamışlardır. Bir derecede ki kadınlar bile gerçekten erkekçe davrandılar; hattâ Muhâfız Paşa rahmetlisi kadınları, çocukları —oraların ta'birince ḫumba denilen— yer-altı siperlerine sokmak istediği zamân bunlar saklanmak,, istemeyerek karşı koymuşlardır; bunların o siperlerde tutulması mümkün olamamıştır. Çocuklar ise, "yine düşmana atılsın diye gülle toplayıp askere getirmeği eğlence edindiler,, ; Mûsâ Paşa'nın emriyle, gülleler getiren her çocuğa kırk para bağışta bulunulduğundan, bu gülle kapışma oyunu onlar için daha eğlenceli, zevkli oluyordu (Ahmed Nâfiz, *Silistire Muhâsarası*, Hakkı Târık Us neşri, İst., 1946, *Vakit* Matbaası, s. 51, 94 v.d.).

[4] Metinlerin neşrinde, tertip bakımından meydâna geldiği belli yanlışların yanındaki parantez içerisine ilâve ettiklerimizden *italik* harflerle dizilenler, kelime veyâ gramer eklerinin düzeltilmiş şeklini gösterir ; bunlarla ilgili olarak, ayni işâret içindeki fazla kelimeler ise düz harflerle dizilmiştir.

Ömer Pāşā olub Şumnū'da ḳā'im
Onlara (Olārā) gönderir cebhâne dā'im
Delî-ormān'a geldî durdu anda
Yakın yüzbin kişî var hem yanında

. . . .

Bu kahramanlık vak'ası, zamân bakımından 1854 yılı başlarıyle ilgilidir: Edindiğimiz tarih bilgisine göre, Yunanlılar'ın tarafsızlığı yüzünden umduklarını elde edemeyen Ruslar, Tuna kıyılarında kesin bir başarı kazanamamışlar, 28 Ocak, 1854'de saldırışa yönelerek, "Tuna'yı, Kalas'ı, İbrâ'il ve İsmâîl'i de geçerek Dobruca'yı almağa muvaffak oldukları gibi, bir Osmanlı ordusunu yenerek Silistire'yi,, kuşatmağı da başarmışlardır. Türkler bu harbte parlak bir savunma yaratmışlar, "Tobcu Ferîkı Mûsâ Paşa, onbin askerle kendisinden kat-kat fazla düşman kuvvetlerine,, karşı koymuştur. Mayıs'ta, altı Rus saldırısı püskürtülmüş, Paşa, bunların birinde, bir güllenin isâbeti sonunda şehit düşmüştür [5].

Rusya'nın esâs hedefi, "Balkanlar'da Islavlar'la meskûn eyâletleri Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak ve onlar üzerinde kuracağı nufûz ile İstanbul ve Boğazlar'a yaklaşmaktı. Diğer taraftan da Anadolu'nun doğu-kuzeyinde Batum Limanı'nı, Kars, Ardahan ve Erzurum'u ele geçirmek sûretiyle bir taraftan Karadeniz'de kuvvetlenmek, diğer taraftan da İskenderun yönünde bir yayılma imkânı sağlamaktı. Bu büyük pilanın gerçekleşmesi için Rusya, bir saldırma harbi yapmak zorunda idi. Böyle bir harbde de Balkan Islavları'nın kendisine te'sirli yardımda bulunacaklarına ihtimâl veriyordu,, ; "1856 Paris Muâhadesi ile Karadeniz tarafsız kabûl edilmiş olduğu için Ruslar'ın Karadeniz'de kuvvetli bir donanması yoktu. Her nekadar Rusya, 1871'de Londra Andlaşması ile tahdîdi kaldırtmış .ise de, bu tarihten harb i'lânına kadar fazla müddet geçmemiş olduğu için, Karadeniz'de bir deniz savaş kudreti meydâna getirememişti [6]. ,, Bu yüzden, Kırım Harbi'nden yirmi yıl kadar sonra, 93'deki Türk-Rus Savaşı'nda Tırabzon'un Akça-âbâd ilcesindeki Sargana-deresi'ne çıkan Rus kuvvetleri, o çevre halkınca geri püskürtülmüştür. Elimizde, bu baskının canlandırıldığı anonim bir *destan* bulunmaktadır. Bu

[5] Enver Ziyâ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. v., 3'üncü Baskı, Ankara, 1970, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 238 v.d.

[6] A.e., c. VIII., Ankara, 1962, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 45 v.d.

destan'ın aşağıdaki son üç dörtlüğünden, Moskof'un yenilgiye uğratılmasında kadın mücâhitlerin de ellerinde baltalarla düşmana karşı koydukları anlaşılmaktadır; bunlardan iksinin adlarını da öğrenmiş bulunuyoruz: Rukıye Abla ve Pümpür-kızı Ayşe[7]..

Rukıye Abla'nın zikir dilinde
Askerin önünde, balta belinde
"Şehid olur!,, diyor cenkte vuruşan
Kadınlar vermeyin düşmana amân

Pümpür-kızı Ayşe amân vermiyor
Düşmana kaçmağa zamân vermiyor
Görenler şaşırıp yolun açıyor
Moskoflar, elinden amân dileyor

Âkıbet Moskof'un serildi leşi
Yıkıldı kal'ası, kesildi başı
Dindi mü'minlerin gözünün yaşı
Güldürün yüzünü ehl-i îmânın

İstiklâl Harbi'nden önceki kadın mücâhitlerimizden biri de, 1877'deki Türk-Rus Harbi'nde gösterdiği kahramanlığıyle şöhretin doruğuna yükselen Erzurumlu Nene Hatun'dur.

Ruslar, 4 Kasım'da Erzurum'un doğusundaki Deve-boynu mevkı'inde Muhtâr Paşa kuvvetlerine taarruz etmiş, kırktan çok topun sürekli ateşiyle Osmanlı ordusunu önce merkezde, sonra kanatlarda bozguna uğratarak, düzensiz hâlde Erzurum üzerine atmışlardır; ancak, Rus ordusu bu başarısından, sür'atli bir ta'kip hareketine girişmeyerek faydalanamamıştır. "Erzurum'a çekilen Osmanlı kuvvetleri, iltihâk eden takviye kuvvetleri ile yeniden düzenlendiler ve şehri savunmağa hazırlandılar. 9 Kasım gecesi Ruslar Aziziyye Tabyası'nı hucûm ederek zabtettiler[8].,, Bu sırada yirmiiki-yirmiüç yaşlarında olan Nene Hatun, Erzurum'un Pasinler ilcesine bağlı Çeperli köyü Ruslar tarafından istilâ edilince, kocası ve küçük oğlu Nâzım'la Erzu-

[7] Dokuz dörtlükten ibâret bu destan metni, nereden alındığı kaydedilmeyerek M. Fethî Gözler tarafından *93 Harbi ve Sargana Destanı* başlığıyle yayımlanmıştır (*Türk Yurdu* mec., nu. 242, Mart, 1955, s. 703 v.d.).

[8] E. Z. Karal, a.e., c. VIII., s. 56 ; "Erzurum'un kahraman halkı şehrin müdâfaasına bi'z-zât kıyâm etmiş bulunuyordu. Kahraman bir Türk kadınının (Nene Hatun) teşvik ve tahriki ve askerî kuvvetlerin de yardımı ile Aziziyye Tabyası'ndan düşmanı atmağa muvaffak oldu,, deniliyor.

rum'a göç etmişlerdi. Oraya geleli henüz onbeş gün kadar olmuştu. 8/9 Kasım gecesi Müezzin Abdullah Efendi, Ayas Paşa Câmii'nin minâresine gecelikle çıkıp, Aziziyye Tabyası'nı Ruslar'ın ele geçirdiğini anlatmış, eli silâh tutan koşsun diye halka seslenmiştir. Kocası, ona, sen evde kal, çocuğa bak demişse de, o, çocuğunu Allāh'a emânet edip kalabalığa karışmıştır. Kendisinin anlattığına göre, Mecidiyye

1. Nene Hatun

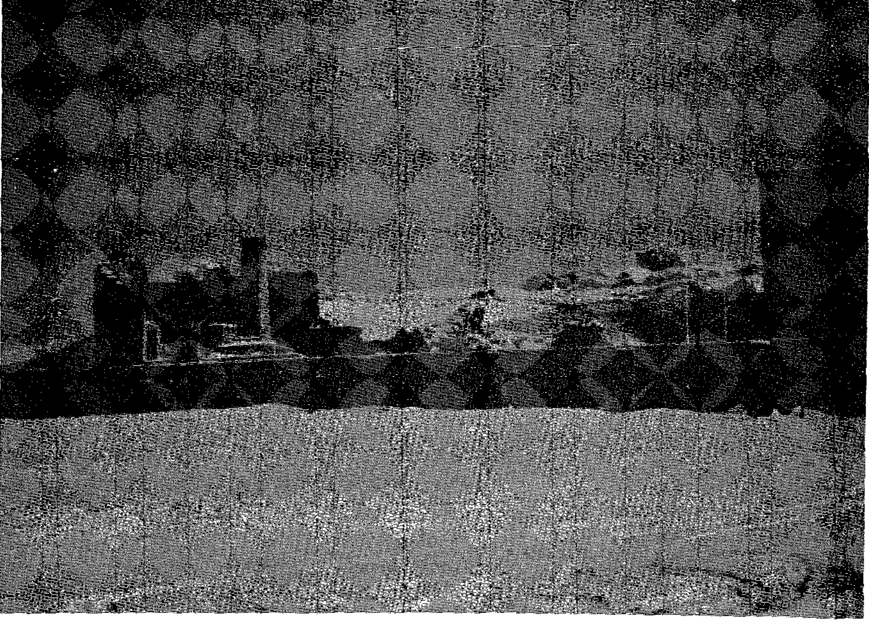
Tabyaları'nı aşıp alçağa indiklerinde, kulaklarını sağır eden tüfek ateşleri altında, yaralanana, ölene bakmadan ileri atılmışlar, ba'zan satırla, ba'zan taşla, önlerine çıkan her Rus'u vurarak tabyalara doğru ilerilemişler ve bir taraftan kendilerinin, bir taraftan askerlerimizin gayretiyle Aziziyye Tabyası'nı ele geçirmişlerdir. Bu sıralarda yaralı bulunan kardeşi Hasan'ın, gözü önünde şehidlik mertebesine eriştiğini de görmüştür[9].

Nene Hatun, Çeperli (Çepelli) köyündendir; Hüseyin Efendi ile Zelîha Hanım'dan, 1270 (1853–54)'de doğmuştur. Nene onun asıl adı, soyadı Kırkgöz'dür. Üç oğlundan en büyüğü Nâzım ile onun küçüğü Birinci Dünyâ Savaşı'nda şehit düşmüşlerdir; en küçük oğlu Yûsuf Durak, eşi ve iki çoçuğu 1952'de hayâtta bulunuyorlardı.

Aziziyye Tabyası'nın Rus kuvvetlerinden geri alınması için yapılan çarpışmadaki kahramanlığı dolayısıyle Üçüncü Ordu tarafından, Erzurum'un Kars-kapısı'ndaki Eminkurpu mahallesinde bir ev tahsis edilen Nene Hatun, ordumuzun kıymet-bilirlik inceliğini yansıtan bu küçük, bu sevimli evde uzun yıllar yaşamıştır[10]. Tutulduğu zâtü'r-rie yüzünden, 22 Mayıs, 1955'te Erzurum Numûne Hastahânesi'nde, saat onüçte hayâta gözlerini yummuştur; bu sırada yüz yaşına yaklaşmış bulunuyordu. Cenâzesi Erzurumlular ve Ordu Birlikleri tarafından 23 Mayıs'ta kaldırılmıştır: Cenâzesi top-arabasıyle Lala Paşa Câmii'ne getirilmiş, namazı kılındıktan sonra, Kars -kapısı'ndaki evine kadar yaya olarak ta'kib edilmiş, burada arabalara binilerek, Aziziyye Tabyası'nda aziz na'şı top-arabasından

[9] *Vatan* gzt., *Memleket Serisi*, Nu. 51, *Erzurum—Kars Serhad İlâvesi*'ndeki (24 Aralık, 1952), *Nene Anlatıyor* başlıklı imzâsız yazı (s. 6). Ayni sayfada, yine imzâsız olarak, *Ridgway ve Nene* başlıklı, Nato Baş-kumandanı General Ridgway'in memleketimizi ilk ziyâretinde Erzurum'da Nene Hatun'u evinde ziyâretiyle ilgili, karşılıklı konuşmalarını içine alan bir fıkraya da yer verilmiştir.

[10] Ahmed Emin Yalman, *Nene Hatun'u Ziyâret Ettim—Malatya sû'-i kasdı akabinde Nene Hatun'un karşıma çıkan hayâli bana neler telkîn etti* (*Vatan*, ayni ilâve, a.y.). Bu yazı dâhilinde, Nene Hatun'un epeyi yaşlılığında alınmış güzel bir resmi de yayımlanmıştır. Sa'dun Tanju, *İki Âbide: Aziziyye ve Nene Hatun* başlıklı yazısında, "30 Ağustos, Cumartesi günü Erzurum'da Aziziyye Tabyası'nda yapılan Şehitler Âbidesi'nin açılış merâsiminde hâzır bulunmak üzre İstanbul Gazeteleri Ordu Temsil Bürosu'nun da'vetlisi olarak Erzurum'a gitmişlerdi ; giden gazeteciler arasında ben de vardım,, diyor. Nene Hatun'la ilgili duygu ve düşüncelerine yer verdiği bu yazısı dâhilinde, 1952'deki o merâsime katılan Nene Hatun'un o sırada çekilmiş, ayrıca Erzurum'a giden *Vatan* gazetesi ekibiyle de bir fotogırafı yayımlanmıştır (A.y., s. 9,6).

2. Aziziyye Tabyası

alınarak şehidliğe gömülmüştür. Bu merâsimde, yetmişüç yaşındaki oğlu Yûsuf Durak ile torunu da bulunuyordu[11]. Midhat Cemal'in *Nene Hatun'a* başlıklı şiiri onun ölümü üzerine, o günlerde yazılıp neşredilmiştir:

[11] *Ayın Tarihi,* Nu. 258, 1—31 Mayıs, 1955, s. 26-27. Adını Sultân Abdü'l -Aziz tarafından yaptırılan Tabya'dan alan Aziziyye Şehidliği "Erzurum'un Kuzey-doğusu'na düşen ve hemen yanı başında bulunan basık görünümlü Top -dağı'nın doğu tümseği üzerindedir.,, Sembolik mezârların bulunduğu bu şehidlikteki 7,5^{m} yüksekliğinde anıtın käidesinde, 1877 Türk-Rus Harbi savaş sahnelerini canlandıran kabartmalar, käidesindeki bir kitâbede, "Bu gelinlik kızlar, ihtiyâr erkek ve nineler kendi nâmûsları ve Türk Milleti'nin şân ve şerefi için döğüştüler ve öldüler. Şimdi Türk Milleti'nin kalbinde yatıyor. 1877–1952,, cümleleri ve tarihi görülmektedir (*Anıtlarımız, Şehitlerimiz,* Atatürk Üniversitesi Yayınları: 536, Atatürk Üniversitesi 20. Yıl Kutlama Komisyonu'nca hazırlanmıştır; Ankara, 1978, Ayyıldız Matbaası A.Ş., s. 91). "Ölenlerden birkısmının yattığı yer Aziziyye Tabya Garnizonu'nda olub, şehidlik 1952 yılında ihyâ edilmiş, bu muhârebenin kahramanlarından olan Nene Hatun'un ölümü ve bu şehidliğe defni ile Nene Hatun Şehidliği olarak anılmağa başlanmıştır,, (*Şehidliklerimiz,* Ankara M.S.B. İnşâât ve Emlâk İskân Dâiresi Başkanlığı'nca hazırlanmıştır : Ankara, 1971, Harita Genel Müdürlüğü Matbaası s. 61).

Ba'zan nekadar benzemiyor kendine insān
Erkek acabā kimdir? Eğer sen de kadınsan.
Rūhun adı olmaz: Ne kadınsın, ne de kızsın;
Bir dāne değilsin Nene Hātun, sayısızsın.
Evlâdı ölüm dersi alırken anasından,
Hep anneler‿akmış Meriç'inden, Tuna'sından.
Yurdunda şehīd ülkesi vardır analardan,
Kaç bin kişisin, git, onu sor Dumlupınar'dan.
Tārīhi yapanlar, bağıran fırtınalardır;
Ba'zan da fakat sesleri çıkmaz analardır[12].

1877 Türk-Rus Savaşı'ndan, Anadolu cebhesindeki harbin başlangıcından sonuna değin, Baş-kumandan Gāzî Ahmed Muhtâr Paşa'nın Mühimme Baş-kâtibliği'nde bulunan, askerî ve mülkî birçok belgeler eline geçmiş olan Mehmed Ârif Bey'in eserinde, Aziziyye İstihkâmı'nın Ruslar tarafından kuşatılması, nasıl geri alındığı hakkında epeyi geniş bilgi verilmiştir: Etzurum'un Top-dağı ilerisindeki Aziziyye İstihkâmı'ndaki savaş 8 Kasım, 1877 gecesi sabaha karşı başlamıştır. Kışla'nın önüne varır-varmaz. bizim tarafımıza bakan cihetindeki mazgallarından şiddetli bir tüfek ateşi başlatıldığını, Kol-nizâmı'yla, kışlaya yanaşmakta olan iki taburumuzdan sapır-sapır epeyi askerimiz döküldükten sonra tabur dağılıp avcı hey'etini aldığını, şehit ve yaralıları olduğu yerde bırakıp ileri geçtiklerini anlatmıştır: "Asker, kışlanın sağından ve solundan ikiye ayrılarak hemen hucûma geçtiği sırada, kışladan yine şiddetli olarak tüfek ateşi devâm ediyordu. Bundan anlaşıldı ki düşman, Aziziyye İstihkâmı'nın ilk tabyasını geceden zabtetmiş, üçüncüsüyle de uğraşmakta bulunmuştur,, deniliyor. Aziziyye'nin nasıl geri alındığıyle ilgili epeyi bilgi verilmiş,

[12] *Türk Yurdu* mec., nu. 245, Haziran, 1955, s. 902. Hayâtta bulunan sazşâirlerimizden Sivas'ın İlbey yöresinin Kâhyalı-köyü'nde 1934'de doğan, asıl adı Abdülkadir olan İsmetî'nin *Aziziye* başlıklı şiirinin,

Muhtâr Paşa, Nene Hatunlar vardı,
Başbaşa düşmanla savaştı-durdu,
Ata yâdigârı, yiğitler yurdu,
Hâtırlar gönüller sormağa geldim.

dörtlüğü de (Doğan Kaya, *Âşık İsmetî ve Deyişleri*, Sivas, 1984, Esnaf Matbaası, s. 96), Aziziyye denilince Nene Hatûn'un da hâtırlandığını, dolayısıyle bu mücâhidemizin kazandığı haklı şöhretin canlılığını kaybetmediğini gösterir.

bu savaşta en çok dikkate değer hâllerden birinin de, o gün Erzurum'dan birçok kadınların, "muhârebe eden askere çamaşır sepetleriyle ekmek, peynir, zeytun, ba'zıları da destilerle su,, getirdiği, onlara cesâret verici sözler söyledikleri olduğunu kaydetmiştir[13].

Sırât-ı Mustakîm mecmuasında, bu savaşa katılan Erzurumlu bir Kara Fatma'nın kahramanlığı anlatılmıştır; bu vak'a, Mehmed Âkif'in eserindeki tarih bilgimize uygun bulunmaktadır: Kara Fatma, Erzurumlu bir Osmanlı kadınıdır. Düşman ordusu Erzurum'u kuşattığı zamân Kara Fatma Kadın, Aziziyye Tabyası'ndaki Osmanlı askeriyle berâber idi. Askere su, yiyecek getiren, askerin yaralılarını omuzunda taşıyan, yaralarını saran bir Osmanlı anası idi. "Hucûm ile, zorla Osmanlı elinden tabya alınmaz olduğunu anlayan düşman hîle yoluna sapmış ve gece yarısı, askerimizin koğuşu yakınına bir nefer sokarak tüfek attırıp koğuşun lambasını söndürmüş ve askerimizi sabaha kadar, yekdiğerini düşman zannıyle biribirine kırdırdıktan sonra, gelip râhatca tabyayı zabtetmiş idi; fakat bu acıya dayanamayan, öc almak derdine düşen Fatma analığımız hemen Erzurum'a dönmüş, orada boş bulabildiği çoluk-çocuk, ihtiyâr Osmanlılar'ı başına toplamış.. Tüfek yokmuş; evlerden balta, satır aldırmış. Topladığı bu bir avuç Osmanlı'yı önüne katarak Aziziyye Tabyası'na hucûm etmiş. Düşmanın gülle, kurşun yağmurları Fatma Kadın'a yüz-çevirtmemiş ve girdiği tabyada doğramadık düşman komamış. Tabyayı cesed yığını altında tekrâr zabt ile şehidlerin intikāmını almış bir dişi arslan idi,, ; "Dişisi böyle olan Osmanlılar'ın erkeği nasıl olur? Arslan olur, Arslan! ,,; "Erzurum'daki Şuhedâ Mezârlığı'nda yalnız erkek gönüllüler mi var? Hayır, nice kadın fedâ'îlerle karışıktır.,,

1910'da yayımlanan bu belge, İstiklâl Savaşı'ndan birkaç yıl sonra basılan, A. Hamdî Aksekili'nin *Askerin Din Kitabı* adlı eserine de alınmış, sonuna, "Millî Mücâdele tarihimiz, biraz da bu mücâdelede fedâkârlık gösteren kadınlarımızın tarihidir. Bu sebepten, dünyâ bilir ve bilmeyenler de bilmelidir ki kadınlarımız da erkek-

[13] *Başımıza Gelenler*, İkinci Tab'ı, İst., 1328, Mürettibîn-i Osmâniyye Matbaası, s. 3, 395 v.d. Bu eser, Ertuğrul Düzdağ tarafından dili sâdeleştirilerek hâzırlanmış, *Tercüman* gazetesi *1001 Temel Eser* dizisinin 91-93'üncü kitabı olarak yayımlanmış, Düzdağ'ın gayretiyle 3'üncü cildinin sonuna şahıs, yer adlarını içine alan dizgi de eklenmiştir. *Başımıza Gelenler*'in 1328 basımından fayladandığımız bahisler, M. Ertuğrul Düzdağ neşrinin üçüncü cildindedir (İst., b.t.y., c. III., s. 788 v.d.).

lerimiz kadar arslandır ve anlara dokunmağa ve hele onları kızdırmağa gelmez!,, cümleleri eklenmiştir[14].

Mehmed Emin Yurdakul'un da, Erzurum kadınlarının 1877'deki Türk-Rus harbinde gösterdikleri kahramanlıklarıyle ilgili mühim bir yazısı elimize geçmiş bulunuyor:

Mehmed Emin Yurdakul'un Erzurum'a ilk gidişi II'nci Meşrûtiyet'in i'lânından öncedir; ikinci gidişi, 18 Eylûl, 1911'de buraya Vâli ta'yin edilmesi dolayısıyledir[15]. Birkısmı elimize geçen, fakat henüz yayımlanmamış bulunan *Aziziyye Tabyası Önünde* başlıklı yazısında, Erzurum, "Nef'î'nin doğduğu toprak şâirler diyârı olduğu kadar,, , "kahraman ırkın sınır çocuklarının memleketi olduğu için ben buraya, bir sıla hastalığına tutulmuş gibi derin bir hasret duyardım,, diyor. M. Emin Yurdakul bu hâtıralarında, "dere boyunda sıralanmış Asılı-kahveler'de uzun sazlarıyle *koşmalar*, *Dîvânlar*, *Türküler*, *Destanlar* çalan kır sakallı ve nûr yüzlü Âşıklar'la, Kazan üzengili atlar üzerinde Erzurum ovasını toz ve dumana katan, oynadıkları cirid oyunlarında ıslık çalan,, ciridcileri, er çehreli, şâhin bakışlı dadaşları canlandırmış, Âşıklar'ın okuduğu cenk, zafer türkü ve destanlarından örnekler de kaydetmiştir. "Erzurum dadaşlarının atlara yapışmış gibi binerek, bunları fırtına rûzgârlarıyla yarıştırırcasına Erzurum ovasında sürmeleri, iniş ve yokuşlarda şâha kaldırıp oynatmaları, kıvılcım ve şimşek saçan na'lların altından kopan kara bulutlar içinde efsânevî çehrelerle görünmeleri bu yiğitlerin de vaktiyle er meydânlarında at oynatan ve saçları dalgalı, ağızları köpüklü atlarını Viyana ve Mohac kapılarında kişneten, Tuna ve Vestul -ırmakları'ndan su içiren o ünlü atalarımızın torunları olduklarını

[14] C. III., nu. 77, 14 Safer, 1328/11 Şubat, 1325 (24 Şubat, 1910), s. 396 v.d. *Matbû'ât-ı Cedîde—Ma'neviyyât-ı Askeriyye Dersleri* başlıklı imzâsız yazının sonundaki örnekler bölümünde yayımlanmıştır. Bunun aynen, Ahmed Hamdî Aksekili'nin *Askere Din Kitabı* adlı eserinde de bulunduğunu gördük (Üçüncü Basım, Sâdeleştiren: Prof. Dr. Tal'at Koçyiğit, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları: 187, b.y. ve b.t. yok, s. 268).

[15] *Envâr-ı Şarkıyye*, Erzurum Vilâyeti'nin resmî gazetesi, 25 Ramazân, 1329/5 Eylûl, 1327, nu. 2068-108. Gazetenin bu sayısında, Mehmed Emin Bey'in Erzurum Vâliliği vazifesine başlaması dolayısıyle resmî merâsim hakkında geniş bilgi verilmiş, ta'yiniyle ilgili *Sûret-i Fermân-ı Âli* metni de yayımlanmıştır. Bu *Fermân*'dan, 12 Şa'bân, 1329/26 Temmuz, 1327 (8 Ağustos, 1911)'de bu vazifeye getirildiği anlaşılır. Bahis konusu merâsimde Erzurum Hükûmet Konağı önünde, Erzurumlular'a hitâben nutkunun tâm metni de neşredilmiştir.

hatırlatıyordu.„ Bu düşünceler M.E. Yurdakul'u yaşadığı geride kalan zamânlara, 1877'deki Türk-Rus Harbi yıllarına götürmüş, "Rumeli'de Grandük Nikola'nın kumandası altında Türkiye topraklarına saldıran Rus ordularını Gāzî Osman Paşa'nın savaş erleriyle Pilevne önünde nasıl kahramanca bozgunlara uğratarak Nigbolu'ya attığını„ , bu savaşla ilgili başka kahramanlık vak'alarını anlatmıştır. "Anadolu'da da, Melikof'un kumandası altındaki Rus Kazakları'na karşı Gāzî Ahmed Muhtâr Paşa'nın kumandası altındaki Türk kahramanlarının„ nasıl savaştıklarını, Ruslar'ı nasıl bozguna uğrattıklarını ise, bu savaşta bulunan Erzurumlular'dan işitmek istediğini yazan M. E. Yurdakul, Aziziyye Tabyası'nın kuşatılması hakkında, dolayısıyle bu savaşa katılmış olan kahraman Türk kadınlarıyle ilgili epeyi bilgi vermiştir :

"Ne yazık ki bana bu savaşı anlatacak muhâriblerden hiçbirini bulamadım. Bu savaşı babalarından işiten delikanlılar bana, buradaki savaşın da Pilevne'ye eş olacak kadar şânlı bulunduğunu söylediler ve bana, Rus-Kazakları'nın Erzurum'da Aziziyye Tabyası'nı basarak bur'daki hasta ve yaralı askerleri öldürdüklerini, bu vahşet Erzurum'a yayılınca, sabah ezânı okunacağı bir sâatte Erzurumlu Çizmeci Mamo Ağa'nın minâreye çıkarak halkı silâha sarılmağa da'vet ettiği gibi, yine Erzurumlu Kara Fatma'nın da balta ile mahalleleri dolaşarak, 'Ne duruyorsunuz? Bu gün er kişilerinizi sedyelerinde boğazlayan düşmanlar, yarın da avratlarınızı yataklarında kirletecekler! Artık yiğid kalmadı mı? ' diye halkı ayaklandırdığını, bu sırada Erzurum kadınlarının da her yerden, bi'l-hâssa Sultân Melik, Kutlu -dere ve Hasan Basrî mahallelerinden ellerinde baltalarla evlerinden dışarıya uğrayarak Aziziyye Tabyası'nın bulunduğu dağa doğru tırmandıklarını ve Aziziyye Tabyası'nı basarak baltalarla Ruslar'ı öldürüp, leşlerini Tabya'nın pencere ve kapılarından dışarıya attıklarını ve kendilerinin de dişi arslanlar gibi yaralanarak kanlar içinde baltalarıyle şehid düştüklerini anlattılar.

"Ben, bu aziz vucûdlerin kemiklerinin gömülü olduğu bu kutsal yere gittim. Baktım, sâde ve çıplak mezârlar, içlerinde yatanların şereflerine yaraşan mezârlar.. Vatan toprakları, vatan parçaları olan mezârlar ki hak ve hürriyyetleri, şeref ve nâmûsları için kanlarını döken ve canlarını veren Erzurum'un kahraman şehid kadınlarına, 'Geliniz!' diye bağırlarını açarak bunları koyunlarına almış ve onlara, 'Siz bizimsiniz, sizin yeriniz burasıdır, sizi artık bizim koyun-

larımızdan hiçbir kuvvet alamayacak ve uykunuzu hiçbir düşman râhatsız edemeyecek!..„ diyorlar gibiydi.

"Bur'dan ayrılırken baktım, bu mezârların üstünde kartal kuşları tavâf ediyorlarmış gibi uçuşuyordu. Palan Döken-dağları'ndan esip gelen bir rûzgâr, bu mezârlarda yatan ölülerin savaş türkülerine benzeyen bir sesle haykırıyordu; Kara Su-ırmağı'nın dalgaları. sayhalarını bu mezârlara doğru yükselterek, bu mezârlar içinde yatan aziz kahraman şehidlere ağıtlar okuyordu„ ; "bu kahraman şehid kadınlarının, Türk'ün bu ücyüzlerinin„ bulunduğu yerden "kutsal duygularla uzaklaştım[16]. „

İsmâil Habib Erzurum'da bulunduğu sırada, 1877 Türk-Rus harbine katılmış olan Nâme Kadın ve Nene Hatun'la görüşmüş, artık bir başka dünyâda bulunan Gül'izâr Kadın hakkında da bilgi edinmiştir. O çetin savaş günlerini, Erzurum kadınlarının kahramanca nasıl döğüştüklerini canlandıran, *Aziziyye'nin Hâlâ Yaşayan Şâhidleri* başlıklı bu yazısının konumuzla ilgili kısmını olduğu gibi veriyoruz :

"Erzurum'un şarkında ve Top-dağı'nın garbında Firdevs-oğlu Kışlası var. Doksanüç Harbi'nde Ahmed Muhtâr Paşa'ya karârgâhlık yapan yer... Aziziyye Cengi için Mecidiyye Tabyası'na buradan gidilmişti. Tesâdüfün güzelliğine bakınız ki Aziziyye hârıkasının hâlâ yaşayan kahramanlarından Yaşar Emmi ile orada tanıştım. O büyük destanın başlangıç yerinde o destanı yapanlarından biriyle karşı karşıyayım.

"Yaşar Emmi orta boylu, orta yapılı, ne şişman ne kuru, gözleri açık çakır, yüzü güleç, fakir giyinmiş, sevimli bir... ihtiyâr diyecektim, mâdem ki kendisi yaşının doksanyedi olduğunu söylüyor, fakat diyemedim; hâlâ saçlarında siyah var, dişleri bembeyaz, tavrı çevik, bakışları diri ve kendisi hamallık yapıyor, hem de yetmiş-seksen kiloyu sen misin demeden sırtlayarak..

"Aziz Devri'nde dokuz def'a kur'a çekmiş, boşa çıkmış. Bu yüzden geç asker oluyor. Erzurum istihkâmlarının yapılışında yıllarca o da çalıştı. Doksanüç Harbi'ndeki askerliğini Kaptan Mehmed Paşa'nın Fırkası'nda yapar. Mecid'in culûsunu iyi hâtırlıyor. O zamân on -oniki yaşındaymış. „

[16] M. Emin Yurdakul'un evrâkı arasında ve hâlen kendi kütüphânemizde bulunan bu hitâbesinin daktilo edilmiş metni altı sayfadır ; son kısmı eksiktir (*Dosya*, nu. 44).

"Yaşar Emmi ne yaptın,, dedim, "Şu hâlde sen doksanyedi değil yüzon yaşındasın. ,,

"Ne bileyim begüm,, dedi, "hesapta yanlışlık varsa siz düzeltiverin! ,,

"Aziziyye'ye yapılan hucûmu anlatıyor: Biz halkla berâber mânialı kışlaya saldırıyoruz. Pencerelerden yağmur gibi kurşun yağıyor.. Girmek için kapıyı zorlamaktan başka çâre yok. Hep birden, gülle gibi kapıya yüklendik. (İki eliyle yere birşey silker gibi jest yaparak) paldırrr... Artık içeride olanı sormayın! ,,

"Neye sormayalım, asıl içeride olanı anlat! ,, (Hangibirini anlatayım ma'nâsına omuzlarını silkerek),

"Urus askerlerinin hepsi, '*Osman teslim*' demeği öğrenmişler. Başları dara gelince onu söyleyip canlarını kurtaracaklar. Kışlanın içinde dipçiği kime kaldırsak, 'Osman teslim!' diyor. Başka zamân olsa haydi dinleyelim; fakat bizimkilerden kadın erkek bir sürü insan kanlar içinde yere serilmiş. Ne Osman dinledik ne teslim.. ,,

"Kadınlardan da yararlık gösterenler var mıydı? ,,

"Olmaz mı? ,, der gibi başını salladıktan ve "Pek çoktu! ,, der gibi dâireler çizdikten sonra, "Yanıma rastladığı için gözümle gördüm. Gül'izâr Kadın, bulgur sahanlığı gibi iri bir taşı sakallı Moskof Paşası'nın başına öyle bir indiriş indirdi ki adamcağız soluğunu bile çıkaramadan cansız devrildi! ,,

"Kendisine geçinip-geçinemediğini sordum: 'Allāh'a şükür, henüz elimiz ayağımız tutuyor' dedi. O yaşta ve o işteki adamın ağzından çıkan bu *henüz* kelimesi... Ömür dağının eteklerinde ve ortasında yaşaması icâbeden bu kelime o anda birdenbire fırlayarak bana dağın karlı zirvesi üstünden ses veriyor gibi geldi.

"Ertesi günü Halk Evi Reisi'yle bir arabaya atladık. Aziziyye vak'asının kadın kahramanlarını göreceğiz. Top-dağı eteklerindeki fakir mahallelerde Nâme Kadın'ın evini sora-sora güçlükle bulduk. Kısa boylu, tıknazca, kara gözlü, saçları kınalı ve kulakları biraz ağır işiten, deryâ-dil bir kadın.. Yaşını sordum:

"Eh, altmışını geçmişiz! ,, dedi; hâlbuki Aziziyye vak'asında birkaç yıllık gelinmiş.. ,,

"Öyleyse sekseni aşmışsınız! ,, dedim.

"Bak hele,, dedi, "haberimiz olmadan yıllar da nasıl geçivermiş! ,,

"Vak'ada kendisi baştan ekmekle su taşıyormuş, iş kızışınca eline bir satır geçirecek.. Kendisinden bahsetmemek için sözü kesti.

"Çok kadın var mıydı? „

"Tuhaf bir talâkatle konuşuyor: 'Eli tutan herkes: Yaşlıcalar, genç kızlar, tâze gelinler.. Kimi sepetlerle ekmek taşıyor, kiminin sırtında fişek sandığı.. Kimisi de bizim nâmûsumuzu çiğnetmeyin diye erkeklere yürek pekliği veriyor.'

"Kadınlardan silâhlı olanlar yok muydu? „

"Olmaz mı hiç„ dedi ve bize, "Nene Hatun'u gördünüz mü? „ diye sordu; o da silâhlılardanmış.

"Nâme'yi de arabaya alarak oraya gittik. Bu, uzun boylu, beyaz saçlı, gıri gözlü ve asabî edâlı yaman bir kadın.. Yaşını nâfile sormuşuz: "O zamân yirmisinde gelindim. Siz okumuş adamsınız; şimdi kaçında olduğumu kendiniz bulun! „

"Vak'adan bir gün önce büyük kardeşi Hasan cebheden ağır yaralı olarak eve gelmiş; bir yandan yaralıya bakarken, bir yandan iki-üç aylık çocuğunu emziriyor. Kardeşi o gece ölür. Sabâha karşı minârelerden Moskof Aziziyye'ye girdi diye haykırışlar başlayınca, kardeşinin ölüsünü alnından öpüp and eder: 'Seni öldüreni öldüreceğim!' ve emzikli çocuğunu Allāh'a emânet ederek kardeşinin silâhını omuzladığı gibi kalabalıkla berâber ...

"Bu kadının şimdi kocası yüzon yaşındadır ve kızı inmelidir. Kendisine biraz para verecek olduk: 'Parayı ne'deyin a efendi bana bir iş bulun da evdekilere bakayın!' dedi.

"Bunlara iş bulmak değil bunlara iş yaptırmak ayıp; bunlar ki en yapılmayacak işi yaptılar. Onların yaptıklarıyle öğünelim ve onlara yaptığımızla utanarak.. Kahramanlığa kanıksadığımız için mi kahraman kıymetini bilmeyiz? Fakat bunlar yalnız kahraman değil, altmış yıl önceki o eşsiz hârıku'l-âdeliğin hayâtta kalmış hâtıralarıdır. Bu üç-beş hâtıraya üç-beş lira maâş bağlamak: Bu, onlara iyilik olmaktan daha çok, bizi nânkör olmaktan kurtaracaktır[17]. „

Erzurum'un Kara Fatması'nın kahramanlığı, Fâruk Nâfiz'in bir şiirine ilhâm kaynağı olmuştur. F. Nâfiz Çamlıbel'in, *Kara Fatma* başlıklı, 1877 Türk-Rus Harbi'nin uyandırdığı fikir ve duygulardan örülmüş olan,

[17] İsmâil Habib, *Erzurum: 3—Aziziyye'nin Hâlâ Yaşayan Şâhidleri, Cumhuriyet* gzt., 2 Mart, 1937 tarihli sayısından naklen: *Yurddan Yazılar*, İst., 1943, *Cumhuriyet* Matbaası, s. 269 v.d.d.

Altmış-yetmiş yıl oldu, çaldı bir cenk borusu,
Vatanı baştan-başa kapladı uğultusu.
Çepçevre kuşanmıştı düşmanlarla Türk Yurdu,
Türk erleri her yerde düşmana karşı durdu:
Bir ordu Tuna'daydı, bir ordu Kafkasya'da,
Ya'ni hem Avrupa'da döğüştük, hem Asya'da...
Düşmanların sayısı bizden üstündü on kat,
Bizim yiğitliğimiz yüz kat üstündü fakat!

beyitleriyle başlayan şiiri epeyi uzundur; konumuzun sınırını aşmamak için yalnız Erzurum ve Kara Fatma hakkındaki beyitletini veriyoruz:

Açlarla güreşmeği büyük bir zafer sayan,
Kafkasya-dağları'nda çığ gibi yuvarlanan
Düşman üç ay içinde girmişti Erzurum'a,
Canlar dayanmıyordu bu uğursuz duruma..
. . . .
El-oğlu geziyordu sevinçle Erzurum'da,
Dağları biz yarattık gibi hepsi kurumda.
Hepsi de mala, cana, nâmûsa el atıyor,
Türk gözüne bu hâller diken gibi batıyor.
. . . .
Birgün geldi dayandı kemiğe artık bıçak,
Türkler dedi, "Bu işin sonu neye varacak;
"Bizler kuzulaşınca, düşman köpekleşiyor,
"Durmadan, dinlenmeden bağrımızı deşiyor..
"Köpeğin karşısında Türk-oğlu kurt olmalı,
"Türk-Yurdu yeryüzünde Türkler'e yurt olmalı!,,
Kendine geldi herkes bu düşünceyle birden,
Dünki yufka yürekler bu gün hâlis demirden.
Kara Fatma adında bir kız çıktı meydâna,
Ya arslandır ya kaplan, onu doğuran ana!
Kılıc gibi ortaya fırlattı göğdesini,
Çağırdı Türk olanı, yükselterek sesini:
"Hey dullar, ihtiyârlar, çocuklar, nişânlılar!
"Sınırlarda döğüştü gürbüz delikanlılar,
"Sizler râhat ediniz evinizde diyerek...
"Böyle günde onları tek bırakmak mı gerek?

"Onların kanı var da yok mı sizin kanınız?
"Kadınlar, ihtiyârlar, çocuklar toplanınız,
"Toplanınız ki bu gün ana, baba günüdür,
"Düşmanlarla boy ölçmek, Türkler'in düğünüdür.
"Erzurum'u görenler yabancı bir yer sanır,
"Onu böyle görünce hangi yürek dayanır!
"Gençler gitti, aylarca düşmanlarla döğüştü,
"Onlar yorgun düşünce sıra sizlere düştü.
"Haydi, hâzırlanınız alçaklarla güreşe:
"Ya devlet başa konur, ya konar kuzgun leşe!,,
Ayaklandı ansızın bunu duyan, duymayan,
Köylü, şehirli, herkes yollara düştü yayan:
Kiminde bir odun var, en zorlu silâh diye,
Kiminde de bir kaya, düşmanlara hediye!
Bilenmemiş bir balta, bir kadının elinde,
Sonra paslı bir bıçak, bir genç kızın belinde!
Herkesin elinde var silâhtan başka birşey...
O ne korkunç alaydı, doğrusu, hey gidi hey!
Ağızlar bir cehennem, gözler ateş çanağı,
Toprağı sarsıyordu bir gürültü sağnağı.
En başta er bakışlı, Türk kızı, Kara Fatma...
"Türk kızı!,, de yetişir, sözü fazla uzatma!
İşte bu korkunç alay o gün yola düzeldi,
Ner'de düşman gördüyse boğaz-boğaza geldi:
Kimi aldı düşmanın bir sopayla canını,
Kimi savaş yolunda sebîl etti kanını...
Ne topa kulak asan, ne tüfekten kaçan var,
Bu amansız hucûmla püskürtüldü canavar;
Can havliyle aradı sığınacak bir delik,
Alçak bize kazdırttı mezârını üstelik!
Halk zafere kavuştu hemen o kanlı günde,
O şânlı Aziziyye Tabyası'nın önünde!..
Anlaşılan Türk-oğlu silâhsız olsa bile,
Silâhlı düşmanını boğar geçer eliyle[18]!

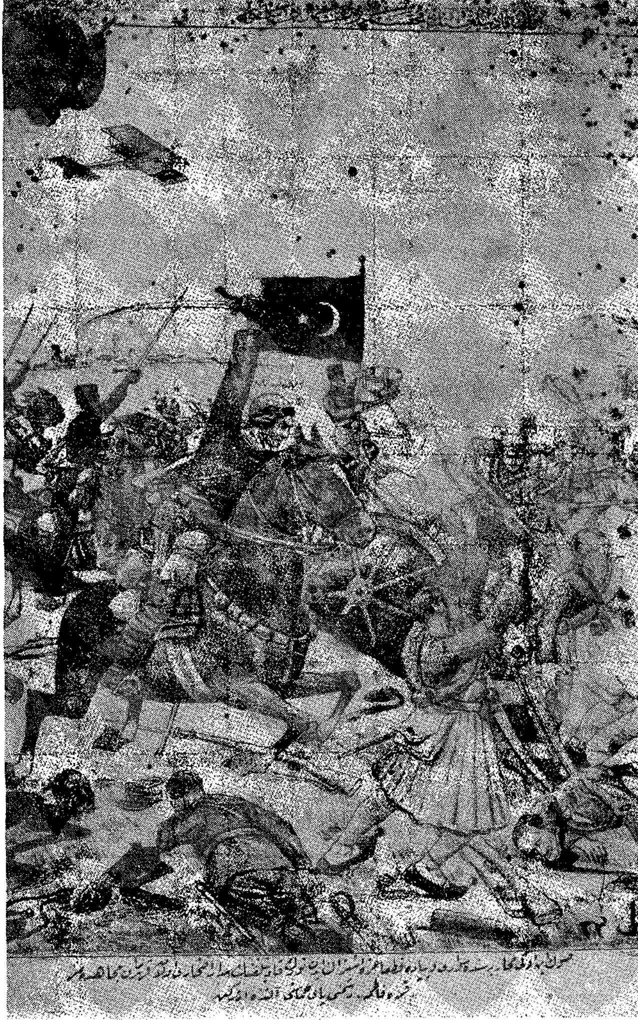
18 Fâruk Nâfiz Çamlıbel, *Akıncı Türküleri*, İkinci Basım, İst., 1939, Kanâat Kitabevi, s. 58 v.d.d.

1877'de Aziziyye Tabyası'nın Ruslar'dan geri alınmasında canla -başla savaşan bu Türk kızının adı gerçekten Kara Fatma mı idi; yoksa, bu Kara Fatma adı, Kırım Muhârebesi'nde Ruslar'ca kuşatılan Silistire Kal'ası'nın geri alınmasından, emrindeki Türkmen kandınlarıyle yararlıklar gösteren Gāzî Kara Fatma'dan[19] sonra da mücâhit kadınlarımız için kullanılan temsîli bir isim mi olmuştur? Ahmed Muhtâr Paşa'nın Mühimme Başkâtibi olan ve Aziziyye Tabyası'nın kurtarılması savaşında orada bulunan Mehmed Ârif Bey, Kara Fatma bir yana, Nene Hatun'dan da bahsetmemiş, eserinin *Muhârebe Esnâsında Hanımların Gayret ve Muâvenet-i Şefîkāneleri* başlıklı kısmında, mücâhidelerimizin Moskoflar'a besledikleri kin ve hiddeti gösteren, gözüyle gördüğü iki vak'ayı kaydetmekle yetinmiştir[20]. Mustafa Kemal, İstiklâl Harbi'nde vazifelendirilmesi için emir verilmesini isteyen Erzurumlu Fatma Seher'e Kara Fatma adını vermiş, bundan sonra asıl adı unutulmuş, Kara Fatma olarak anılmaktadır[21]; bu vak'a da, mücâhit kadınlarımızın bu adla temsîl edildiğini gösterir. Ancak, önceleri Aziziyye'de savaşan, yine Erzurumlu ve asıl adı Kara

[19] Yk. bk., not—3.

[20] A.e., 1328 basımı, s. 398 ; Mehmed Ârif Bey'in tanık olduğu iki vak'ayı olduğu gibi naklediyoruz: "Bilmem ne vakit, bir Rusya muhârebesinde evlâdı şehit olduğunu söyleyen bir Hanım, düşmandan istirdâd olunan müdâfa'alı kışlanın önünde fakîre tesâdüf ederek topların ve tüfenklerin sesi ve heyecâna gelmiş olan efkâr-ı umûmiyyenin gulgulesi te'siriyle galeyân eden şefkat ve intikām gibi iki müessir infi'âlin te'siri altında olduğu hâlde hüngür-hüngür ağlıyor da, kendisine bir Moskof gösterilmesini recâ ediyordu. Olduğumuz yerde bulunan cenâzeler içinde bir Moskof neferi mürdesini irâ'e ettim. Bî-çâre kadın, âh evlâdım diye, şehid olmuş olan çocuğunun yâd-ı mahabbetiyle ve sevk-ı intikāmıyle Moskof cenâzesinin üstüne çıkıp ayaklarıyle tepiniyor ve ahz-i sâr yolunda husûle gelen gazabının önüne geçemeyerek cenâzenin burnunu, kulağını ısırıyor idi. Böyle şeyler câiz değildir, günâhtır falan diyerek Hanım Nine'yi cenâzenin üstünden geriye aldık ve inşâ'allāh sizin intikāmınız yerde kalmaz gibi tesellî-âmiz münâsib sözler ile hanımı olduğumuz yerden de tatlılıkla savduk ; hattâ o sırada, kışla kapısının önündeki Moskof cenâzeleri içinde burnu ve kulağı kesilmiş hâlde birisini görmüştüm. Bu işin de mutlaka yine ciğer-pâre yâresiyle mecrûh olan bir hanımın eser-i intikāmı olacağından şübhe edilmedi.,,

[21] *İstiklâl Savaşı'nda Kara Fatma, s.* 12; bk., aşağıdaki not—30. Arkasındaki kayidden İstanbul'da bulunan Mastorakis Fréres fotogırafhânesinde basıldığı anlaşılan 3 numaralı resim de Kara Fatma'nın, mücâhit kadınlar için kullanılan ta'bir olduğu fikrini kuvvetlendirir. Bu fotogıraf bize, Erzurum Atatürk Üniversitesi İngiliz Dil ve Edebiyâtı Bölümü Doçenti Dr. Rûhî Esengün tarafından hediye edilmiştir; kendisine tekrar teşekkür ediyoruz.

3. Arap harfleriyle, kartın yukarısında *Türk kadınlığının muhteşem bir timsâl-i hamâseti,* alt kısmında *son İnönü Muhârebesi'nde suvârî ve piyâde kıtaâtımıza iştirâk eden Türk kadınlığının medâr-ı iftihârı olan kahraman mücâhidemiz Kara Fatma düşmanı pâyi-hamâseti altında ezerken* yazılıdır; mücâhidemizin sağ eliyle yükselttiği bayrağımızın üst ve alt kısımlarında *İnnâ fetahnâleke fethen mübînen Âyet'i* ve bununla başı arasındaki boşlukta *Kahraman Kara Fatma* ifâdeleri görülür.

Fatma olan bir mücâhidimizin bulunduğu, yoksa bunun o savaştaki mücâhidlerimizi temsîl eden bir ad mı olduğu hakkında, elimizdeki malzemenin yetersizliğinden kesin bir hükme varamıyoruz. Erzurumlu Fatma Seher'in, "Anadolu'daki Kara Fatmalar'ın en kuvvetlisi benim!„ demesi, bunun bir unvân olduğu fikrini kuvvetlendirir.

Erzurumlular'ın Aziziyye Savaşı'ndan yaklaşık kırk yıl sonra, İstiklâl Harbi'nden az önce, Birinci Dünyâ Harbi'nde kahramanlığı unutulmayan bir de Sebîle'leri var: 11 Mart, 1918'de, öğleden sonra iki Ermeni, Taş-mescid mahallesinde, Gümüşlü-künbed sokağında bulunan limoncu Râsim Efendi'nin evine girmiştir; ondört-onbeş yaşındaki kızı Sebîle, sandığının açılmasına karşı koyarak, kendisine sataşmağa da kalkan Ermeni'nin başına saplı tencereyle vurup onu sekiden aşağı atmış, dışarı çıkıp topladığı komşularla, Ermeniler'in bu yağmacılık hareketlerini önlemeği başarmışlardır[22].

[22] *Erzurum Yıllığı—1967*, İst., 1968, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., s. 185, not—83.

İKİNCİ BÖLÜM

I — İSTİKLÂL HARBİ'NDE CEPHE GERİSİNDE ÇALIŞAN MÜCÂHİT KADINLARIMIZ

Birinci Dünyâ Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti ile bu savaşın gālib devleti adına İngiltere tarafından 30 Ekim, 1918'de imzâlanan Mondros Mütârekesi, devletimizin istiklâli bakımından ağır şart ve hükümleri içine almakta idi. Mondros Mütârekesi'nden yaklaşık dörtbuçuk ay sonra, İstiklâl Harbi'nin fi'len başlamasından iki ay kadar önce İstanbul hanımları Fâtih-meydânı'nda, İstanbul'umuz bizde kalması için 18 Mart, 1919'da miting yapmağı karârlaştırmış, bunu basına da telefonla haber vermişler, fakat bu toplantı zâbıtaca engellenmiştir. Bunun üzerine Fâtih Türbesi'nde toplanmışlar, bir hanım güzel sesiyle *Kur'ân* okumuş, Dârü'l-Funûn'u bitirmiş olanlardan Mediha Muzaffer Hanım te'sirli bir hitâbede bulunmuş, Hâmid'in *Merkad-i Fâtih-i Ziyâret* adlı şiiri okunduktan sonra dağılmışlardır [23]. Bu sıralarda, Türk kızlarının mücâhedeye atılmasını teşvik edici ba'zı makāleler de neşredilmiştir [24]. 15 Mayıs'ta İzmir Yunanlılar tarafından istilâ edilince, Türk Ocağı bütün talebe birliklerinin de katıldığı protesto mitingine karâr vermiştir; Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 19 Mayıs, 1919'da Fâtih Belediyesi önündeki bu mitingde konuşanlar arasında Hâlide Edib ile Meliha Avnî de bulunuyordu [25]. Böyle mitinglerden, Anadolu'nun muhtelif vilâyetlerinde yalnız kadınlar tarafından tertiplenen toplantılardan da sırası geldikçe kısaca bahsedeceğiz.

[23] *Fâtih Türbesi'nde* (*Memleket* gzt., nu. 39,20 Mart, 1335—Perşenbe), imzâsızdır. Bu gazetede, "memleketimizin en yüksek âilelerine mensûb Hanımefendiler tarafından,, Paris, Londra, Roma, Washington Kadın Cemiyetleri'ne gönderilen muhtıraları metninin tercemesi de yayımlanmıştır (Nu. 48, 29 Mart, 1335/1919).

[24] *Nisâ'iyât—Türk Kızı da Mücâhedeye Atılmalıdır* (*Memleket* gzt., nu. 57, 7 Nisan, 1335/1919).

[25] Kemal Arıburun'un eserinde İstanbul'da, İstiklâl Harbi sırasında yapılan mitingler ele alınmış, hangi tarihlerde yapıldığı, ba'zılarında kimlerin konuştuğu hakkında bilgi ve yer-yer metinler de verilmiştir. Mitinglerden ilkinin, 15 Mayıs, 1919'da İzmir'in işgālinden sonraki, 19.V.1919'da, Fâtih Belediye Dâiresi önündeki

Manisa 25 Mayıs'ta, iki gün sonra Aydın, Haziran'da Ödemiş, Bergama Yunanlılar'ın eline geçmiştir; Mustafa Kemal Paşa, yurdumuzun tehlikede olduğunu, istiklâlimizi milletin azm ve karârının kurtaracağını bildiren *Amasya Ta'mîmi*'ni 21/22 Haziran'da neşretmiş, 8/9 Temmuz'da askerlik vazifesinden isti'fâsını vermiştir. 23 Temmuz–7 Ağustos'ta sürdürülen Erzurum Kongresi'nde vatanımızın kurtarılmasıyla ilgili karârlar alınmıştır. Bu kongrede, millî kuvvetleri temsil eden kuruluşun adı Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfa'a-i Hukûk-ı Milliyye idi; 4-11 Eylûl'de toplanan Sivas Kongresi'nde bunun adı, Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukûk Cem'iyeti olarak değiştirilmiştir. Bu

olduğu, sonuncusunun ise, 27 Aralık, 1919'da başlayıp üç gün süren Sivas Kongresi'nden sonra, 13.I.1920'de yapıldığı anlaşılır. Yedi metingden Fâtih'deki dışındakilerden biri Üsküdar'da Doğancılar'da, dördü Sultân Ahmed Câmii ve meydânında yapılmıştır (*Millî Mücâdele'de İstanbul Mitingleri*, İst., 1951, Yeni Matbaa, s. 1-72).

Bu mitinglerde konuşanlar, çekilen protestolarda imzâları bulunanlar arasında Hâlide Edib başta gelenlerdendir. Kemal Arıburun'un günlük gazetelere dayanarak verdiği bilgiden Hâlide Edib'in 22.V.1919'da Kadıköy'deki, bu ayın yirmiüçünde Sultân Ahmed-meydânı'ndaki mitingde konuştuğu anlaşılır (S. 32-36; 47-48). 11 Ekim, 1335 (1919)'de Sultân Ahmed Câmii'ndeki mitingde, İ'tilâf Devletleri temsilcilerine verilmek üzre, bundan sonra bütün câmi ve mescidlerde de okunması karârlaştırılan *Beyân-Nâme* binlerce halk tarafından kabûl edilmiştir; bu beyân-nâme, Hâlide Edib, Dr. Rizâ Nur, Kemal Midhat tarafından hazırlanmıştır (*Sultân Ahmed Camii'nde Ulvî Bir Tecemmu'*, *Tarîk* gzt., nu. 80, 11.X.1919).

H. Edib, Fâtih ve Kadıköy, Sultân Ahmed-meydânı'ndaki konuşmalarıyle ilgili epeyi bilgi vermiştir; metnini de verdiği Sultân Ahmed'deki mitingde konuşmasının 6 Haziran, 1919'da, Fâtih mitinginden sonraki Cuma günü olduğunu kaydetmiştir (*The Turkish Ordeal, Being the Further Memoirs of Halidé Edib*, New York, London, 1928, The Century Co., s. 22, 28, 30 v.d.). Fâtih Mitingi 19.V.1919—Perşenbe, Sultân Ahmed'deki 23.V.1919—Cuma gününe rastladığından, kaydettiği bu tarihin doğru olmadığı, hâtıralarında yanıldığı anlaşılır.

H. Edib'in Millî Kuvvetler'e katılmak için Ankara'ya varışı 2 Nisan, 1920'dedir; 16 Ağustos, 1921'de Mustafa Kemal'e Cebhe'de çalışmak istediğini yazmış, hemen verilen cevâbda, Garb Cebhesi emrinde fi'len çalışmasına izin verilmiştir (*The Turkish Ordeal*, s. 124, 283). Bu vazifesine 23 Ağustos, 1921'de başlamış (*Hâlide Hanımefendi, Vakit* gzt., 24.VIII.1921), Sakarya Savaşı'ndan sonra, Ekim sonlarında, artık Er değil, Onbaşı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Savaşa katılıp silâh kullanmamıştır; hattâ, kendisine bir siperde ateş etmesi emri verildiği zamân, kendisinin ma'zûr görülmesini recâ etmiştir (A.e., s. 314 v.d., 304). 24 Ocak, 1922'de, Cebhe'den Ankara'ya dönmüştür (*Tevhîd-i Efkâr*, nu. 3255—227, 17 Cumâdâ I., 1340/26 Ocak, 1338/1922).

Kongre'de seçilen Hey'et-i Temsiliyye 27 Aralık, 1919'da Ankara'ya gelmiş Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar çalışmıştır[26].

Sivas Kongresi'nden sonra 26 Kasım, 1919'da Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulmasına teşebbüs edilmiş, bu cemiyet, Sivas Vâliliği'nin 9 Aralık, 1919 tarihli yazısıyle resmen kurulmuştur. Yönetim Kurulu'nun, *Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reis-i Muhteremi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne* hitâbıyle, 12 Aralık, 1919 tarihli yazısında, oniki kişiden meydâna gelen fa'âl idâre hey'etinin birkaç günlük çalışmalarıyle sekizyüzden çok a'zâ kaydettikleri, yakında Sivas'ta a'zâ olmayan hiçbir kadın bulunmayacağını umdukları, Anadolu'nun başka vilâyetlerinde de, vatanın müdâfaası için mustakil cemiyetler kurulmasına çalışacakları bildirilmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyyesi adına, Mustafa Kemal imzâlı, 12 Aralık, 1919 tarihli cevapta, Sivas hanımlarının gösterdiği bu fedâkârlığın bütün Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne bildirildiği, bütün Türk hanımlarının ayni yolda çalışmalarının uygun görüldüğü bildirilmiş, bu teşebbüsün birincilik şerefini kazanmış olan Sivas hanımları tebrik edilmiştir. Merkezi Sivas'ta bulunan bu cemiyet, 3 Ocak, 1920'de, Fıransız İşgāl Kumandanı'nın Kilis sokaklarına asmış olduğu *Beyân-Nâme*'yi İstanbul İ'tilâf Devletleri ile Vekiller Hey'eti'ni ciddî teşebbüse da'vet için protesto etmiş, 4 Ocak'ta Fıransızlar'ın Adana'da İslâmlar'a zulümlerini ilgili yerlere, yine telgırafla protesto etmişlerdir. Bu cemiyet, Hey'et-i Temsiliyye'nin yol göstericiliğinde böyle çalışmalarını sürdürmüştür; İzmir'in Yunanistân'a ilhâkı için çalışıldığı, Millî Kuvvetler'in Aydın'da taarruza geçmesi lâzım geldiği, İ'tilâf Devletleri'ne ve Amerika'ya, "Anadolu'da ikinci bir Makedonya ihdâsına aslâ müsâade" etmeyeceğimizin bildirilmesi, işgālin önlenmesinden bahsedilmesi istenilmiştir. Amasya, Erzincan, Kayseri, Bolu, Burdur'da Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyyeleri kurulmuş, Millî Kuvvetler için tutarı epeyi kabarık para yarıdımında bulunulmuştur. Bu cemiyetin Yönetim Kurulu ile, Hey'et-i Temsiliyye Reisi Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalar, cemiyetin kuruluşunun üç gün sonrasından, 12 Aralık'tan

[26] Bu husûsta faydalandığımız başlıca kaynaklar hakkında bk., F. A. Tansel, *Atatürk hakkında Ozanlarımızın Söylediği Şiirler (1919—1938)*, *Belleten*, c. XLII, Sayı-167, Temmuz, 1978, s. 468, not—9.

başlayarak, 20 Nisan, 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar sürdürülmüş, tebriklerine, B. M. Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzâlı, 29 Nisan, 1920 tarihli teşekkürle sona ermiştir[27].

[27] Prof. Dr. Bekir Sıdkı Baykal, *Millî Mücâdele'de Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti—Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Hey'et-i Temsiliyye ile Yazışmalarına dâir ba'zı Belgeler* (*Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. 1., Sayı: 1, Kasım, 1984, s. 108-126). Bu incelemedeki belgelerin, Cumhur Başkanlığı Atatürk Arşivi'nden faydalanılarak (Kutu: 2-3, Dosya: 1, Fihrist: 22) elde edildiği kaydedilmiştir (S. 108).

Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti ile Hey'et-i Temsiliyye arasındaki yazışmaların çoğu, Câhid Çaka tarafından önceleri yayımlanmıştır (*Tarih Boyunca Harb ve Kadın,* Ankara, 1948, AS. Fb. Basımevi, s. 48-56). Bu eserde, Bekir S. Baykal'ın makālesinde bulunmayan, onbir maddeyi içine alan *Nizâm-Nâme* sûreti ile, Reis'i Melek Reşid Hanım'ın, cemiyetin kuruluşu dolayısıyle konuşmasının metnine de yer verilmiştir (S. 45-48). Bakir S. Baykal, makālesinde esâs bakımından bu cemiyetle Hey'et-i Temsiliyye arasındaki yazışmaları ele aldığı için bunun neşrini gerekli bulmadığını sanıyoruz. Bahsettiğimiz *Nizâm-Nâme* ile Melek Reşid'in konuşması metni Câhid Çaka'nın eserinden alındığı kaydiyle, *Kadın Ansiklopedisi*'nde de yayımlanmıştır (İst., 1984, *Tercüman Te'sisleri,* s. 669-72). Bekir Sıdkı Baykal'ın, mühim belgeleri içine alan bahis konusu makālesinin devâmı 1985'de yayımlanmıştır (*Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti'nin Pâdişâh'a, İstanbul Hükûmeti'ne, ba'zı Kuruluşlara ve Yabancı Devlet Temsilcilerine Gönderdiği Yazılar* (*Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c.1., Sayı: 2, Mart, 1985, s. 413-34). 28 Teşrin-i Sânî, 1335—27 Mart, 1336 (28 Kasım, 1919—27 Mart, 1920) tarihleri arasında yazılmış onaltı belgenin yeni harflere çevrilen metinlerini içine almaktadır. Bunlar arasında, Erzurum kadınlarının Murâdiyye Camii'ndeki toplantılarıyle ilgili 23 Aralık, 1919 tarihli şifre ve bu münâsebetle "Sadâret-i Uzmâ ile Dâhiliyye Nezâreti'ne ve Dersaâdet'te Düvel-i İ'tilâfiyye mümessilleriyle Amerika A'yânı'na,, çekmiş oldukları telgıraf sûretinin metni de vardır (S. 417, nu. vı). Eserimizin ve dizgi işinin tamâmlanmasından sonra, Bekir Sıtkı Baykal'ın bahis konusu makālesinin ayni dergide neşredilen devâmında, bu cemiyetin birçok şu'beleriyle ilgili belgelere, mensûplarının muhtelif yerlerdeki konuşmalarının metinlerine de yer verilmiş olduğunu gördük (C. 1., Sayı : 3, Temmuz, 1985, s. 671—710). Bu makāle dizisi Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nce bir kitap hâlinde de yayımlanmış bulunmaktadır (*Millî Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti,* Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi : 2, Ankara, 1986, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 80+12 Sayfa).

Kadın Ansiklopedisi'nde, Câhid Çaka'nın eserinden faydalanılarak, 8.XI.1919 tarihli *İrâde-i Milliyye*'den alınan, Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti'yle ilgili, "Sivas hanımları geçen Cuma günü (5.XI.1919), Numûne Kız Mektebi'nde toplanarak, memleketin bütünlüğünü ve istiklâlini müdâfaa uğrunda bütün Anadolu'nun bütünlüğü için çalışmak üzre bir cemiyet,, kurdukları haberi yayımlanmıştır (S. 670). Erzurum Vilâyeti'nin 29 Kasım, 1919 tarihli şifresi çözülerek,

İstiklâl Harbi'nde Türk kadınları yurdumuzun yer-yer işgāl edilmesine, vatandaşlarımızın uğradığı zulümlere karşı koyarak mitinglerde vatan-severliklerini yansıtan heyecanlı, içten duygularla dolu konuşmalarla, protestolarla, Millî Kuvvetler'e, şehitlerimizin dul ve yetimlerine maddî yardım sağlamakla kalmamışlardır; İstanbul'un birkaç aydın hanımı dışında, muhtelif cebhelerde savaşlara katılan, her türlü fedâkârlıklara katlanarak Millî Kuvvetler'e yardımda bulunan Anadolu kadınlarımızdır.

II — İSTİKLÂL HARBİ'NİN ANADOLU MÜCÂHİT KADINLARI

A) SAVAŞLARA KATILAN MÜCÂHİT KADINLAR

I. KARA FATMA (Fatma Seher)

Kara Fatma Erzurumlu Yûsuf Ağa'nın kızıdır. Balkan Harbi'nde, kocası Derviş Erden'le birlikte Edirne'de, düşman tarafından kuşatılmış olan Yanık Kışla'da bulunmuş, askerlik hayâtını onunle paylaşmıştır [28]. Birinci Dünyâ Savaşı'nda, kendi âilesinden dokuz-on kadınla

Sivas Vâlisi Reşid tarafından verilen habere göre (23 Aralık, 1919), Erzurum kadınlarının Murâdiyye Câmii'nde toplandıkları, *Mevlid* okunduktan, Merkez Kız Okulu Müdiresi Fâika Hanım'ın konuşmasından sonra muhtelif makāmlara protesto telgırafları çektikleri haberinin bildirildiği belge, protesto metninin sûreti de neşredilmiştir (S. 669-70); bu belgelere dayanılarak, "Türk kadınlarının topluca ilk isyânının Erzurum'da başladığı,, hükmüne varılmış, Erzurum'daki bu başlangıçtan sonra, 1919 Aralık'ında, Sivas'ta, Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti kurulduğu kaydedilmiştir (S. 670). Bu belgeleri, tarihlerini gözönüne alarak sıralarsak, Sivas hanımlarının 5.XI.1919'daki toplantılarında bu cemiyeti kurma kararına vardıkları, Erzurum kadınlarının 29 Kasım'da toplandıkları, 1919 Aralık'ı ise Sivas kadınlarının ilk toplantı değil, bu cemiyetin resmen kurulduğu tarih olduğu, dolayısıyle böyle çalışmaların önce Erzurum'da değil, Sivas'ta başlatılmış olduğu anlaşılır.

[28] Câhid Çaka, A.e., s. 67 v.d. *Yeni Gün*'den naklen, 15 Haziran, 1338 (1922) tarihli *Vatan* gazetesindeki yazıdan faydalanılmıştır. Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c. II (1918-1922), İst., 1970, Yenilik Basımevi, s. 315 v.d. Fatma Seher'le yapılan mülâkātlarda, vak'alar ba'zan zamân bakımından sırasız olduğu gibi, bunlar arasında yer-yer boşluklar da vardır; bu muhtelif

birlikte Kafkasya Cebhesi'ne gitmiştir. Mondros Mütârekesi'nden sonra- eşi Binbaşı Derviş Erden'in vefât ettiğini, İstanbul'un işgāli (20 Mart, 1920) üzerine, "Üsküdar'a, oradan da Bolu ve Ankara yoluyle Sivas ve Erzurum'a giderek, Baş-kumandan Gāzī Mustafa Kemal" Paşa'dan kendisini vazifelendirmesini istediğini, Erzurum ve Van'da kardeşleri Ermeniler tarafından şehid edilen kırküç kadını silâh arkadaşı alarak "Şark vilâyetlerinde Ermenistân için çalışan Ermeni ordularına karşı" vazifelerini de yerine getirdiklerini, kendisiyle 1923'de yapılan bir mülâkatta anlatmıştır[29].

Asıl adı Fatma Seher olan Kara Fatma, *İstiklâl Savaşı'nda Kara Fatma* adıyle, 1944'de yayımlanan hâtıralarında, "Atatürk'ün Sivas'ta faâliyyete geçtiğini haber aldığım dakīkadan i'tibâren duyduğum sevinci ta'riften âcizim ve ilk işim kısa bir hâzırlıktan sonra Sivas'a müteveccihen hareket etmeği karârlaştırdım; hemen yola çıktım ve *Gülcemâl* vapuruyle Samsun'a, oradan da Sivas'a vardım" diyor.

Fatma Seher için Mustafa Kemal ile görüşebilmek, bir sû'-i kasdı önlemek için sıkı tedbirler alındığından pek kolay olmamıştır. Onunla görüşmeği nasıl başardığını, nasıl vazifelendirildiğini yine kendisinden dinleyelim:

"Mustafa Kemal'in huzûruna çıkabilmek için muhtelif kıyâfete girerek üç günlük bir mücâdeleden sonra, devâmlı bir ta'kibim neticesi olarak, Sivas'ta öğle yemeğine da'vetli bulunduğu bir yere giderken

---

mülâkātlar dolayısıyle edindiğimiz bilgilerin, biribirini kısmen tamâmladığı görülür: Kara Fatma'nın, Tırabzon'da yayımlanan *İstikbâl* gazetesine anlattıklarına göre, Vanlı olan kocası Binbaşı Ezdeşin (ازدشن) Bey, Kafkasya Cebhesi'nde savaşa giderken, kendisi çocuklarıyle birlikte Edirne'de kalmıştı. Eşi Sarıkamış'ta (1919 Eylûl'ü sonlarında) şehid düşmüştür. Mondros Mütârekesi'nden (30 Ekim, 1919) sonra İstanbul'a, oradan Konya, Diyârıbekir yoluyle Van'a, babası aşiret reislerinden Yûsuf Abdal Ağa ile annesi Ayşe Hanım'ın yanına gitmiştir. Erzurum Kongıresi sırasında, kardeşi Mehmed Çavuş'la birlikte, teşkilât için 100-150 kişi toplamışlardır (*Mülâzım Kara Fatma'nın Sergüzeşti—Sarıkamış Şehidinin Karısı Mütâreke'den Evvel ve Sonra ne Yaptı? İstikbâl*'den naklen *İkdâm* gzt., Yıl-29, nu. 9106, 27 Zi'l-Ka'de, 1340/23 Temmuz, 1338/1922).

[29] *İstiklâl Harbi'nde Kadınlar: Mücâhid Kadınlarımızdan Fatma Hanım Matbaamızda—Mülâzım rütbesini hâiz Fatma Hanım bize İstiklâl Harbi'ndeki sergüzeştlerini, başından geçenleri ve İstanbul ihtisâslarını anlatıyor* (*Akşam* gzt., nu. 1716, 18 Zi'l-Ka'de, 1341/3 Temmuz, 1339/1923).

yolda yakaladım. Üzerimde çarşaf ve yüzüm de peçe ile kapalı idi. Kendisiyle bir mes'ele hakkında görüşmek istediğimi söyleyince, ilk def'a sert bir lisân kullanarak, 'Ne görüşeceksin!' mukābelesinde bulundular. Kalbimdeki vatan aşkı bu sert muâmeleye gālib gelerek derhâl peçemi kaldırdım ve İstanbul'dan buraya kadar sizinle görüşmek için geldiğimi, ma'rûzâtımın bir dakika için dinlenmesini isrârla recâ ettikten sonra, pek yakınımızda bulunan küçük bir lokantaya beni kabûl ettiler,, bilgisini vermiştir. Mustafa Kemal ona adını, silâh kullanmağı, ata binmeği bilip-bilmediğini, harbten, ateşten korkar mısın diye de sormuştur. Verdiği cevaplar Mustafa Kemal'i memnûn etmiş, "Bütün kadınlar senin gibi olsa idi Kara Fatma!,, demiş, adı, onun bu hitâbından sonra Kara Fatma olarak kalmıştır. "Kendi eliyle yazdığı kâğadı vesika olarak bana verdi, sıkışık vaz'iyetlerde işine yarar; haydi, göreyim seni; verdiğim ta'limâtı unutma, bir-ân evvel İstanbul'a git, hâzırlan ve işe başla!,, dediğini anlatmıştır[30]. Sivas Kongresi 4-12 Eylûl, 1919'da olduğuna, Mustafa Kemal'in Hey'et-i Temsiliyye ile birlikte ve bu kurulun başkanı olarak 27 Aralık, 1919'da Ankara'ya geldiklerine göre, Kara Fatma'nın, onunla bu tarihlerde görüşmüş olduğunu söyleyebiliriz.

İngilizler, 30 Ekim, 1919'da yürürlüğe giren Mondros Mütârekesi'nden, 16 Mart, 1920'de İstanbul'un işgālinden sonra, inzibât kuvvetlerini İzmit'e çıkararak Yunanlılar'la birlikte, Millî Kuvvetler'i yok etmeğe çalışmışlardır; İngilizler, kısa süren bir muhârebede yenilgiye uğratılarak İstanbul'a çekilmiştir. Bursa'yı 20 Haziran, 1920'de ele geçiren Yunanlılar, bir fırka ile İzmit'i İngilizler'den teslim almışlar, Sabanca, Adapazarı'nı da zabt ederek Sakarya'ya kadar gelmişlerdi. Millî Kuvvetler'ce, İstanbul ile bağlantının, askerî hareketlerin sağlanması, kolaylaştırılması için İnebolu yolu yeterli olmadığından İzmit'in düşmandan temizlenmesi ön pilana alınan karârlardandı[31].

Kara Fatma, Mustafa Kemal'den aldığı ta'limât üzerine İstanbul'a gelmiş, Mustafa Kemal'den getirdiği kâğadı göstererek güvendiği Topkapılı Pire Mehmed ve Laz Tahsin'le birlikte onbeş kişilik çete kurmuştur. Hepsi köylü kıyâfetine girerek, Haydarpaşa'da tirene binip İzmit'te inmişler, kendilerinin Erzurum muhâciri olduklarını,

[30] K. F., *İstiklâl Savaşı'nda Kara Fatma*, İst., 1944, Aydınlık Basımevi, s. 3 v.d.

[31] Cevdet Kerim (İncedayı), *Türk İstiklâl Mücâhedesi Konferansları*, İst., 1927, Devlet Matbaası, s. 127 v.d.

iş bulmak için geldiklerini söyleyerek, gizlice propagandalarla sayılarını artırmağa çalışmışlardır; ilk uğrakları Gül-bahçe köyü eşrâfından Murad Ağa'nın da katılması ve yardımıyle çete sayısı doksanaltıya yükselmiştir; Bahçecik, Servetiyye yoluyle gittikleri Paşa-köyü'nde karârgâh kurmuş, bu cebhenin kumandanı Albay Kara Emin idâresinde bir süre buralarda düşmanla çarpıştıktan sonra, Kaynarca, Bereket, Alakaya'ya hareket emrini almış, buralarda Üsküdarlı Albay Neş'et Bey emrinde savaşmışlar, askerî bakımdan mühim olan Fındıktepe'yi düşmandan temizleyerek buraya Türk bayrağını dikmişlerdir[32].

Kara Fatma'nın, Mustafa Kemal'den aldığı ta'limât üzerine İzmit'e gelişi, çete teşkilâtını nasıl kurduğu ve çalışmağa başladığı 1922'de *İstikbâl* gazetesinde kendisinden naklen daha geniş olarak anlatılmıştır:

Kara Fatma İstanbul'a dokuz yaşındaki kızı Fatma ile birlikte gelmiş, oradaki kardeşi Süleyman'ı da yanına almıştır. "Birgün İstanbul'dan onsekiz tüfenk de kaçırarak Alem-dağı tarikıyle, az evvel tâ Van'dan yüzelli kişilik çetesiyle gelen kardeşi Mehmed Çavuş'a İzmit civârında Taş-köprü'de iltihāk etti. Üç sene evvel, birgün İzmit civârında Davulcular-ormanı'ndan Arpalık-köyü'ne yorgun argın beş kişi iniyorlardı. Bunlardan üçü erkek, biri küçük bir kızdı. Köye indikleri zamân, köylüler bu garibleri biraz tuhâf karşıladılar. Garibler Karamürsel muhâcirlerinden olduklarını söylüyorlar, iş arayorlardı. Uzun pazarlıklardan sonra dört çoban, Kasım'a kadar yirmi liraya çalışmağa râzı oldular. Ertesi gün, yamaçlara doğru sığırları süren dört çoban gâyet neş'eli idiler. Üç-dört gün sonra birgün dört çoban, sığırları Gül-bağçe deresinin etrâfındaki yamaçlara salmışlar, oturuyorlardı. Bu sırada uzaktan iki silâhlı belirdi; az sonra yanlarına geldiler. Bunlar Gül-bağçe, Orhâniyye, Arpalık, Mecidiyye köylerindeki Ermeni jandarmalarındandılar. Dört fakir çobana şübhe ile baktılar; onlara kim olduklarını sordular. 'Arpalık'ın çobanlarıyız' cevâbı şübhelerini izâle edemedi. O akşam Arpalık'tan Davulcular-ormanı'na doğru dört çoban ellerinde iki tüfenkle dönüyorlardı. Bunlar Kara Fatma ile oğlu Seyfeddin ve iki kardeşi idiler.

"Ertesi gün, kaç zamândır Davulcular-ormanı'nda gizlenmiş olan yüzelli kişilik çetesinin başına geçen Kara Fatma Gül-bağçe,

[32] Kara Fatma, a.e., s. 6 v.d.

Mecidiyye, Orhâniyye, Arpalık köylerinin imâm ve muhtârlarıyle ileri gelenlerini ormana celbettirdi; onlara, 'Ben Kara Fatma'yım, Ermeni jandarmalarının sizden her ay aldıkları ikiyüzer lirayı bundan sonra vermeyeceksiniz. Sizin ırzınızı, malınızı ben bekleyeceğim' dedi.

"Köylüler memnûn döndüler. Kara Fatma artık kendini meydâna urmuştu. Bir taraftan Sabanca havâlisinde (....) Bey vâsıtasıyle silâh satın alıyor, bir taraftan civâr köylerden gelen delikanlıları çetesine yazıyordu. Az zamânda mevcûdu 480 kişiyi bulmuştu.„

"İzmit Yunan işgâli altında idi. Müslümânlar nefes almaktan bile korkuyorlardı. O günlerde yırtık-pırtık bir köylü kadın pazara öteberi getirip satıyor, akşam olunca şehirden ağır sandıklar alarak esrâr-engiz bir sûrette çıkıp gidiyordu. Bu kadın iki def'a gelip gitmiş, dönerken altışar sandık götürmüştü. Üçüncüde bu şübheli kadını yakaladılar. Sandıklar cebhâne sandığı idi. Onları Sultânî Mektebi'nde Ali Efendi'den alıyordu. Kendisini askerî koğuşlardan birine attılar ve ondokuz gün mütemâdiyen döğdüler, döğdüler, döğdüler. Ondokuz gün zarfında tamâmıyle dermânsız, hasta ve perişân olan bu bed-baht kadın, Kara Fatma Çetesi'nin bi'z-zât Reise'si idi[33].„

Müfrezesine kırküç kadından başka yediyüz de erkek katılmış olduğunu söyleyen Kara Fatma, kadınlardan yirmisekizinin şehid düştüğünü, geriye kalan onsekiz kadın ve diğer erkeklerle Birinci İnönü (21 Şubat—12 Mart, 1921) ve İkinci İnönü (31 Mart—1 Nisan, 1921) savaşlarına katılmıştır. Bu savaşta, "onsekiz kadını da kısmen şehid, kısmen mecrûh olarak İnönü'nde bıraktım; kendim de yaralandım. Tedâvi olduktan sonra, Düzce çevresindeki asker kaçaklarını vatanî vazifelerine da'vet için gittim„ diyor. Yine kendi ifâdesine göre doksanüç kişiden ibâret müfrezesini, Kocaili Gurup Kumandanı Hâlid Paşa yeterli bulmamış, bunların sayısını üçyüze yükseltmiştir. Bu vazifesi dolayısıyle karârgâhını Hendek ile Düzce arasındaki Nefren-boğazı yakınında bulunan bir köyde kurmuştur. Eşkıyâ Reisi Limo ile İbrahim bir gece, misâfir edilmekte olduğu eve gelerek eğer afvedilirse bu çeteyle birlikte çalışmak istediklerini bildirip, bunun sağlanmasını recâ etmişlerdir. Kara Fatma, onların bu isteklerini telgırafla Ankara'ya bildirmiş, iki sâat içinde bu eşkı-

[33] Yk. bk., not—28.

yâlar ve topladıkları asker kaçaklarının afvı emri gelmiş, bunlar da müfrezesine katılmıştır[34].

Kara Fatma, 28 Haziran, 1921'de İzmit'in düşmandan temizlenip kurtarılmasına kadar İzmit'te kalmıştır. Kendisindeki belgelerden, İznık civârındaki Bereket ve Kara-derin'deki karşılıklı taarruzda, Aleko—Kara-derin hattında fedâkârlıklar, kahramanlıklar gösterdiği anaşılır: Hisarcık'ta, Kaynarca mıntakası Kumandanı Na'îm imzâsıyle Suvârî Livâsı'na gönderilen yazıda, düşmanın taarruzu durdurulduğu, üçüncü maddesinde Fatma Seher Hanım'ın cebheden gelen efrâd üzerindeki te'siri her türlü takdirin üstünde olduğu kaydedilmiş, bunun karşılığı Livâ emrinde, "Bu günki harekâtta pek çok yararlığı görülmüş olan Fatma Seher Hanım'a teşekkür ederim" denilmiştir. 26/27 Ağustos, 1337 (1921) tarihli, 193 sayılı *Livâ Ta'mîmi* ile de onun bu kahramanlığı açıkça takdir edilerek başka Birlikler'e de örnek gösterilmiş bulunuyordu[35].

Kara Fatma'nın, İzmit'te bulunduğu sırada Kocaili Gurupu Kumandanlığı'na yazdığı 24 Ekim, 1921 tarihli, metninin bütününü az sonra vereceğimiz dilekcesi başlıca iki esas fikri içine almaktadır: Bunlardan ilkine göre, Müfrezeler Kumandanı Reşâd Bey'den 12 Ekim, 1921'de aldığı emir dolayısıyle, dokuz kişilik maiyyetiyle birlikte, askerlik için Kur'a çekecek yaşta bulunmayanlardan gönüllü asker toplamak, cebheye geri dönmek üzre hareket ettiği, topladığı yirmibeş kişilik maiyyetiyle emirlerini beklediği anlaşılır. Büyük milletince kendisine verilen Çavuşluk rütbesine teşekkür eden Fatma Seher'in dileklerinden ikincisi, iki yıldanberi çok yorgun bulunduğu için İzmit çevresinde veyâ Cebhe gerilerinde kısa süre dinlenmek üzre kullanılması hakkındaki recâsıdır:

[34] Kara Fatma, a.e., s. 8 v.d. *Akşam*, a.y., yk. bk., not—29. Kara Fatma *Akşam*'da yayımlanan bu röportajda, İnönü savaşlarından önce Doğu Cebhesi'nde muhârebeye katıldığını da anlatmıştır; "Vilâyât-ı Şarkıyye'de Ermenistân için çalışan Ermeni ordularına karşı vazifemizi ifâ ettik. O vakit sarfedilen mesâ'î ile Vilâyât-ı Şarkıyye kurtuldu" diyor. Bununla, Doğu-Anadolu savaşlarını kasdettiği anlaşılır: 27 Kasım, 1920'de, Kâzım Kara Bekir Paşa kumandasındaki ordumuz taarruza geçerek Sarıkamış, bu sıralarda Dokuzuncu, Onikinci ve Müretteb Fırkalar'la 20 Aralık, 1920'de Kars istikâmetinde yürünerek bu vilâyetimiz zabtedilmiş, Ermeni ordusu sür'atle bozguna uğratılmıştır (Cevdet Kerim, a.e., s. 86 v.d.).

[35] Câhid Çaka, a.e., s. 67 v.d.

KOCAİLİ GURUBU KUMANDANLIĞI'NA

İzmid'den

24/10/37

12 Teşrînievvel tarihinde Müfrezeler Kumandanı Reşâd Bey'den aldığım emr üzerine 9 kişilik maiyyetimle esnân hârici efrâddan gönüllü toplamak ve Cebhe'ye avdet eylemek üzre hareket eylemiştim. Teşkîlâtı tevsî' ile topladığım 25 kişilik maiyyetimle emr-i 'âlinize muntazırım. Büyük milletimin 'uhdeme verdiği Çavuşluk rütbesinden dolayı 'arz-ı şükrân eyler ve iki senedenberi fevka'l-'âde yorgun bulunduğumu da 'arz ederek İzmid civârında veyâ Cebhe gerilerinde az bir müddet istirâhat içün istihdâm olunmaklığımı istirhâm eylerim efendim.

MÜCÂHİDE
FATMA SEHER

Fatma Seher'in bu dilekcesine karşılık, Geyve İstasyonu'ndan 24 Ekim, 1921 tarihli, Kocaili Gurupu Kumandanı Hâlid imzâsıyle çekilen telgırafta, sonraki bir emre kadar maiyyetiyle birlikte İzmid'de dinlenmesinin uygun görüldüğü bildirilmiştir[36]:

Telgıraf — *Geyve İstasyonu*

170 — 24/10/1337

30 — Sâat: 20.30

İZMİD'DE MÜCÂHİDE FATMA SEHER HANIM'A

C. 24/10/37 tarihli tel'e:

Emr-i ahîre kadar maiyyetinizle birlikte İzmid'de istirâhat etmeniz muvâfıktır.

KOCAİLİ GURUBU HÂLİD K.

Mehmed Emin Yalman, İzmit'te bulunduğu o sıralarda Kara Fatma ile görüşmüştür; ona anlattıklarından da, Kocaeli Cebhesi'nden sonra İznık Cebhesi'nde vazifelendirildiği, İznık'a üçyüzseksen gönüllü getirdiği, bunları İntikâm Taburu'na teslim ettiği, bunlar arasında oğlu ile kardeşinin de bulunduğu anlaşılır. "Bir def'a da yüzseksen

[36] Metinlerini verdiğimiz bu iki belge Harb Tarihi ve Stratejik Etüd Dâiresi Başkanlığı Arşivi'ndedir; ilkinin kaydi, İstiklâl Harbi Arşivi; Kl., 1162, Dosya-8, F. 31'de; ikincisininki İstiklâl Harbi Arşivi; Kl., 1162, Dosya-18, F. 30'da bulunmaktadır. Eserimizdeki 6, 11, 12, 13, 15 numaralı resimlerde bu arşivden faydalanılarak elde edilmiştir (*Albüm, nu. 3: İstiklâl Harbi, Kongreler, Millî Faâliyetleri;* sırasıyle bk., s. 49, nu. 14; s. 47, nu. 3; s. 54, nu. 8; s. 50, nu. 18; s. 50, nu. 19). Bu belgelerin fotokopilerinin verilmesinde elden geldiğince yardımlarını esirgemeyen Kütüphâne ve Arşiv Müdürü Öğretmen Albay Gülsüm Budaybek Hanımefendi ile Kişi Başvuru Uzmanı M. C. Gürsel Beyefendi'ye tekrâr teşekkürlerimizi sunuyoruz.

gönüllü topladım, İzmit'e getirildim. Bir müddet Birlik Kumandanlığı'nda bulundum, sağ kolumdan vuruldum. İzmit Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Hastahânesi'nde tedâvi edildim. İnşâ'allāh yakında yine Cebhe'ye gideceğim,, demiştir. Mehmed Emin Yalman'ın, "Millî Mücâdele'ye katılan Türk kadınlarının safında şerefli bir yer almıştı,, ; "Fatma Seher Hanım belindeki fişenklikleriyle, ayağındaki çizmeleriyle, elindeki kamçısıyle tâm bir İstiklâl Harbi akıncısı,, diyerek canlandırdığı Kara Fatma[37], bundan sonra, 23 Ağustos—13 Eylûl arasında Sakarya Savaşı'nda İznık, Kumlu, Alaşehir, Sivrihisar cebhelerinde, o sâhaları kuvvetlendirmek için çoğaltılan düşman kıt'aları ile çarpışmıştır[38].

Kara Fatma, Sakarya Savaşı'ndan sonrasıyle, 30 Ağustos Afyon zaferimiz öncesindeki bir Çiçek Bayramı'yle ilgili, Teğmen'lik (Mülâzım-ı Evvel'lik) derecesine nasıl yükseldiğini aydınlatan bir hâtırasını da anlatmıştır. Az sonra olduğu gibi vereceğimiz metinde görüleceği üzre, Rusya Sefiri Aralof'un da bulunduğu bu Çiçek Bayramı şenliğiyle acabâ neyi anlatmak istemiştir? Edindiğimiz bilgiye göre, Çiçek Bayramı ile kasdedilen, o sırada Ankara'da bulunan Aralof'un da katıldığı 1 Mayıs, 1922'deki Bahar Bayramı'dır:

"İstiklâl Harbi'nin son taarruzundan evvel, 1338 senesinde, Çiçek Bayramı münâsebetiyle Ankara'da da'vetli bulunduğum esnâda, da'vetlilerden başta Atatürk olmak üzre Rus Sefiri Aralof Yoldaş, Meclis Reisi General Kâzım Özalp, Van Meb'ûsu Hasan Bey ve hatırlayamadığım hükûmet erkânından ba'zı zevâtın muvâcehesinde işlemeli güzel bir gümüş sigara tabakası, millî bir menfaat için müzâyedeye çıkarılarak Atatürk'ün üzerinde kaldı ve kendisine verildi.

[37] *Bir Kadın Kahramanın*, a.e., s. 315 v.d. *Tevhîd-i Efkâr*'da H. M. remziyle yayımlanan, *Kahraman Fatma* başlıklı, "Onu geçen kış İzmid'de gördüm,, cümlesiyle başlayan makāle (Nu. 367—8395), 17 Haziran, 1338/1922), bahsedilenler bakımından Ahmed Emin'in bu yazısını çok andırmaktadır; H. M. imzâsı yanılmıyorsak ona âiddir; isminin hecelerinin son ve ilk harflerini kullanmış olabilir. Bu makālenin metni, Mehmed Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman'ın hazırladığı, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* adlı esere alınmıştır (C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, İst., 1981, Murat Matbaacılık Koll. Şti., s. 863 v.d.). 16 Haziran, 1922 tarihli *Tevhîd-ı Efkâr*'da da, Kara Fatma'nın kahramanlığından bahsedilmiştir (Bk., not—68).

[38] *Akşam* gzt., a.y. Bu ifâdesinden, 10-25 Temmuz arasındaki Kütahya—Eskişehir savaşlarında da bulunduğu anlaşılır.

Tabakayı eline alarak, bu tabakanın kime hediye edilmek muvâfık olacağını hey'eti huzûruna sordular; derhâl Rus Sefiri, Kara Fatma'ya hediye olunması mütâlaasını ileri sürdüler ve bu teklif hey'etce müttefikan, alkışlarla kabûl edildi; fakat Atatürk, benim çok iyi silâh kullandığımı işittiğini ve tesâdüfen bu Çiçek Bayramı'nda, iyi silâh kullanan ma'rûf nişâncılar arasında bir musâbaka tertîb edilmiş bulunduğundan bu musâbakaya iştirâkimi tensîb buyurdular ve muvaffak olduğum takdirde, sigara tabakasının bu sûretle bana hediye edileceğini emir buyurdular.

"Ben de musâbakaya iştirâk ederek birinciliği kazandığımdan, son derece haz duyarak hem mezkûr tabakayı bana hediye ettiler ve hem de Teğmenlik rütbesiyle taltîf ettiler[39].,,

Kara Fatma'nın Ankara'da bulunduğu sırada, Aralov ile görüştüğü bu Rus diplomatının hâtıralarından anlaşılmaktadır; eserde, Mustafa Kemal'in yeğeni Fikriye Hanım'dan, Elçilik'e gelenlerden Dr. Adnan Bey ile Hâlide Edib Hanım'dan bahsedildikten sonra, Kara Fatma'nın şahsiyeti, oraya ne maksatla gittiği, bir portresinin yaptırıldığı hakkında da bilgi verilmiştir: "Ben şimdiye kadar yalnız burjuva aydınlarının Elçilik'imize yaptıkları ziyâretlerden söz ettim. Türkiye'nin sıradan insânları da Elçilik'imizi ziyâret ederlerdi. Birkaç sefer Elçilik'imize savaşçı kadınlardan Fatma Çavuş da geldi. Fatma Çavuş, bir çetenin başında bulunuyordu. Yunanlılar'la ve âsilerle döğüşmüştü. Fatma Çavuş kısa boylu, zayıf, enerjik yüzlü, kara gözlü, yaşlıca bir kadındı. Bir def'asında, yine bir çeteci olan ve annesiyle birlikte savaşlara katılan oğlu ile Elçilik'e geldi. Fatma'nın sırtında siyah bir caket, altında çizgili bir eteklik ayağında çizme

[39] Kara Fatma, *İstiklâl Savaşı'nda Kara Fatma*, İst., 1944, s. 10. *Hâkimiyyet-i Milliyye*'deki *Amelenin Bayramı* başlıklı yazıdan, 1 Mayıs'ı bütün amelenin eğlenceyle geçirdiğini, sabah sâat dokuzda İ'mâlât-ı Harbiyye amelesinin İstasyon civârındaki eğlence yerinde toplandıklarını, sonra şimendüfer, dekovil ameleleriyle mürettiblerin geldiğini, ba'zı Meb'ûslar'ın da bulunduğunu, Nu'man, Tevfik Rüşdü, daha başkalarının, Eslaha Fabrikası ustalarından da konuşanların olduğunu, ba'zı karârlar aldıklarını öğreniyoruz. Akşam Millet Bahçesi'nde, geliri hastalara, ma'lûllere sarfedilmek üzre tertiplenen musâmerede *Ma'lûl Makinist* adlı manzûm monolog temsil edilmiş, Efgan Sefiri Sultân Ahmed Han'la, Azerbaycan Sefiri Abilof da bu musâmerede bulunmuştur. İşçiler, bu gün dolayısıyle koşu yapmak, fudbol oynamak sûretiyle musâbakalara katılmışlardır (Nu. 497, 6 Ramazan, 1340/3 Mayıs, 1338/1922). Kara Fatma'nın katıldığı ve birincilik kazandığı her hâlde, o akşam Millet Bahçesi'ndeki musâmeredir.

vardı. Belindeki geniş kuşağında tüfeng mermileri, kama, omuzunda da ḳayış görünüyordu. Başını bir yemeni ile sarmıştı. Fatma Çavuş Sovyetler Birliği'ne olan sempatisini belirtmek, bizim askerlik işlerimiz ve Rus kadınlarının iç savaşa katılmaları konusu üzerine bilgi almak için gelmişti.

"Elçilik'imize uzun boylu, düzgün vucûdlü bir çete de gelirdi. O sıralarda misâfir bulunan ünlü Rus resim san'atcısı Y.Y. Lansèrè'den bu çeteci ile Fatma Çavuş'un portrelerini yapmasını recâ ettim. Çeteciler, resimlerinin yapılmasına râzı oldular. Yevgeni Yevgeneviç Lansèrè de büyük bir memnûnlukla bunların portrelerini yaptı,, denilmektedir[40].

Kara Fatma Sakarya Savaşı'ndan sonra, Büyük Taarruz için hazırlıkların sürdürüldüğü sıralarda Kırım'a da gitmiş, Erzurum'a geçmek üzre bulunduğu Tırabzon'da misâfir edilmiş, başından geçenleri burada yayımlanan *İstikbâl* gazetesine anlatmıştır; bu münâsebetle, "Üç senedenberi Yunanlılar'la harb eden Kara Fatma'nın nâmını herkes işitmiş ve bu kahraman kadının menâkıbini herkes dinlemiştir. Kara Fatma, tıbkı bir erkek gibi omuzunda silâhıyle en çetin harblere iştirâk etmiş, çetecilik yapmış, yaralanmış ve hâlâ faâliyyetine devâm etmekte bulunmuştur,, denilmektedir. Rus Sovyet Hükûmeti Tırabzon Konsulü Tarabon, ona, dostluk hâtırası olarak, 10 Temmuz, 1922 tarihli kartıyle birlikte altun bir kol sâati sunmuştur. Ayni gazetede bu karta yazdıklarının, Kara Fatma'nın, sonunda *Tırabzon—16 Temmuz, 1338*, Bölük *Kumandanı Mülâzım-ı Evvel Fatma Seher* kaydi bulunan teşekkür mektubunun da tâm metinleri neşredilmiştir[41].

Kara Fatma, 26-30 Ağustos, 1922'de Başkumandanlık Meydân Muhârebesi diye anılan Afyon Harbi'ne de müfrezesiyle katılmıştır. Bu savaşla ilgili, onun kahramanlığını, zekâsını çok iyi anlatan bir hâtırasını da, ifâdesinde yine hiçbir değişiklik yapmaksızın veriyoruz:

"Altımdaki, Ceylân ismindeki, güzel ta'lim ettirilmiş çok akıllı bir hayvandı; âdeta bir piyâde neferi gibi düşman mevzi'ine sokulmakta fevka'l-âde mâhirdi. Afyon civârındaki Sürmeli-köyü'nde bu-

[40] S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Hâtıraları*, çvr., Hasan Âli Ediz, İst., 1967, İstanbul Matbaası, s. 237.

[41] *Mülâzım Kara Fatma'nın Sergüzeşti—Sarıkamış Şehidinin Karısı Mütâreke'den Evvel ve Sonra ne Yaptı?* (*İstikbâl* gazetesinden naklen, *İkdâm* gzt., nu. 9106, 23 Temmuz, 1338/1922).

lunan düşmana müfrezemle taarruz esnâsında, hayvanımla düşmanın mevzi'ine sokulmak icâb etti. Bu esnâda düşman tarafından bir kemend atılarak yakalanmıştım ve hayvan da şahlanarak bizim tarafa firâr etmeğe muvaffak oldu; ben de bu sûretle düşmana esir olmuştum.

"Beni yakaladıkları zamân gözlerim bağlanarak, kendi mevzi'lerinin iki sâat gerisinde bir yere götürülmüştüm ve burada gözlerimdeki mendil çözüldü ve Sürmeli-köyü'nde kurmuş oldukları karârgâhlarında yarım sâat isticvâb edildim; benden izâhât almak için mütemâdiyen sıkıştırıyorlardı; ben de verdiğim cevâblarda kaçamak cevâblar veriyordum. Bunlar ârzu ettikleri maksadı te'mîn edemediler. Bunun üzerine, Baş-kumandanları olan Tirikopis'in yanına götürdüler ve beni görünce son derece hayretle bana bakıyordu ve 'Sen Kara Fatma?' diye üç def'a hayretle ismimi tekrârladı ve biraz sonra, hayret ettiğinin sebebini son suâlinden anladım. Meğer bunlar, Kara Fatma'yı dev-âsâ birşey tahayyül ediyorlarmış ve ben de bunlara cevâben, 'Anadolu'daki Kara Fatmalar'ın en kuvvetlisi benim' demiştim ve bi'l-âhara beni bir yere kapadılar.

"Evvelâ, başıma dört tâne süngülü nöbetçi diktiler; birkaç gün geçtikten sonra bir kişiye indirilmişti ve bu nöbetçinin yanına bir misâfir arkadaşı geldi. Mütemâdiyen şarâb içiyorlardı. Misâfir olan arkadaşı kalktı gitti. Bu nöbetçi şarâb içmeğe devâm ediyordu. Her hâlde çok içmiş olmalı ki sabâha karşı sızdığını gördüm; fakat bir türlü inanamayordum. Bir-iki yoklamadan sonra, hakîkaten serhoş olduğuna kanâat getirmiştim,, ; "Elindeki silâhı alarak, ortalık ağarmadan yola çıktım. Bir hayli müşkilâttan sonra kaçmağa muvaffak oldum ve ondokuz gün sonra, Sürmeli-köyü'ndeki ovada kıt'amın başına geçtim. Bu muvaffakıyyetimden dolayı Üsteğmenlik'e terfî' ettirildim.,,

Bursa, 20 Haziran, 1920'de Yunanlılar'ca işgāl edilmiştir; düşmandan temizlenmesi Afyon zaferinden on gün sonra, 10 Eylûl, 1922'-dedir. Kara Fatma, müfrezesiyle Bursa'nın kurtuluşu savaşına da katılmıştır. Afyon ilcelerinden "Burhâniyye-köy'üne geldiğim zamân artık tamâmen Yunan elinden kurtulmuştum; fakat şimdi harb etmek, düşmanı sürmek için bende daha yaman bir ateş uyanmıştı. Bana ve vatandaşlarıma yaptıkları zulüm, ezâ ve cefâdan dolayı Yunanlılar'a, mülevves ayaklarıyle topraklarımızı çiğneyen bu düşmanlara teskîn olunmaz bir kîn ve nefret duymuştum. Müfrezemi tekrar

teşkil ettim ve Bursa Cebhesi'nde harbe girdim. Yunanlılar burada çok mukāvemet ettiler; fakat Türk'ün süngüsü yaman şeydir, ona kimse mukāvemet edemez. Bizim vazifemiz kıta'âtın gerilerine akın etmek ve yollarını kesmekti. Vazifemizde muvaffak oluyorduk. Yunanlılar bizim ordunun hucûmuna fazla dayanamadılar. Bozgun başladı; birkaç gün içinde Yunan'ı denize sürdük. Artık vazifem bitmişti. Yorgun vucûdümü dinlendirmek için izin verdiler. İşte ben de, şimdi bu gün memleketimi geziyorum. Vilâyât-ı Şarkıyye'ye gittim. Karadeniz sâhillerini gördüm. Bir-iki gün evvel de güzel İstanbul'umuzu görmek için buraya geldim,, diyor.

Kara Fatma bunları, İstanbul'da bulunduğu sırada *Tanîn* gazetesi tarafından kendisine gönderilen bir haber yazarına anlatmıştır; bu konuşmasının yayımlandığı 5 Temmuz, 1923'de İstanbul'da bulunduğu anlaşılır. *Babalık* gazetesinin 9 Temmuz, 1923 tarihli sayısında *Tanîn*'deki röportajdan da faydalanılarak Kara Fatma hakkında bilgi ve o sırada Konya'da bulunduğu haber verilmiştir[42].

[42] *Düşmana Nasıl Esir Oldum ve Nasıl Kaçtım,* K. F., a.e., s. 11 v.d. Bu vak'ayı, *Tanîn* gazetesinde yayımlanan mülâkātında da anlatmıştır; "Ondokuz gün esâretin öldürücü ezâlarına ma'rûz kaldım,, diyor *(Kara Fatma,* nu. 262, 20 Zi'l-Ka'de, 1341, 5 Temmuz, 1339/1923). Kara Fatma'nın hayâta her sâhada bir erkek gibi karışması mümkün olup-olmadığı sorusuna verdiği cevâbı da dikkate değer:

"Bundan sonra erkek, kadın hep berâber çalışacağız. Kadın peçesiz ve yüzü açık gezmekle iffetini kaybetmez. Zâten memleket bizden o kadar çok hizmet istiyor ki... Bunlar arasında peçe ve çarşafı düşünecek hâlde değiliz. İstanbullu hemşîrelerimize silâhı kapıp cebheye gidin denilemez; fakat onlara düşen iş, silâh kullanmaktan daha büyüktür. Şimdiden sonra Anadolu'ya gitmeli ve câhil Anadolu kadınının gözünü açmalı. Anadolu halkı, hele kadınları, İstanbullu hanımları seve-seve karşılayacak, onların söylediklerini harfiyyen yapacaktır. Kadın neden erkek kadar çalışmasın! Bugün Anadolu'da bir âilede iki erkek varsa, yanı başında on da kadın vardır; bunun içün kadın, erkek hep berâber çalışacaktır. Bunun kimseye bir zararı yok, belki faydası çoktur,,; "İşte ben ne okumak ne yazmak bilirim. Şimdi tahsîlim olsa idi zarar mı ederdim,,; "Çocuklarımız mutlak okumalıdır. Ben çok iyi biliyorum ki bu gün Anadolu'da erkek ve kız bütün çocuklar okuyacak olurlarsa Anadolu'nun hâli değişecek, Türk'ün yüzü gülecek; işi düzelecek, bütün bâtıl düşünceler kalkacak, Türkler yaşamağa başlayacaktır. İşte bu maksadla, küçük kızımı okutmak için şimdiden çalışıyorum,, diyor. Bu mülâkātından, onüç yaşındaki küçük kızının da kendisi gibi harbe katıldığını, Kocaili'deki bir çarpışma sırasında iki parmağını kaybetmiş olduğunu öğreniyoruz. Kara Fatma İstanbul'dan sonra gittiği Konya'da neşredilen *Babalık* gazetesinde, *Tanîn*'deki röportajdan da faydalanılarak *Kara Fatma* ve *Türk Kadını* başlıklı yazılara yer verilmiştir (9 ve 21 Temmuz, 1339/1923).

Kara Fatma'nın 1923–44 yılları arasındaki hayâtını aydınlatıcı malzemeyi henüz elde etmiş değiliz. Yalnız, 1944'de yayımlanan hâtıralarının sonuna eklediği *Üsteğmenlik Maâşımı ne için Kızılay'a Terkettim* başlıklı mustakil paragırafında, bütün çalışmalarını bir menfaat beklemeksizin yaptığından, buna karşılık Üsteğmenlik'le lutuflandırıldığı rütbeye karşılık verilebilecek aylığını Kızılay'a bırakmağı vatanî vazife saydığından bahsetmiştir: "Vatanının büyük kurtarıcısı Ebedî Şef'in lâyık olmadığım büyük iltifâtı beni son derece sevindirmişti. Esâsen bütün emel ve ârzum, yapmış olduğum hizmetten hiçbir menfaat beklemiyordum. Bu i'tibârla taltif edilmiş olduğum rütbenin mukābilinde verilecek maâşımı Kızılay'a terk etmekle son vazifemi yaptım. ,, *Muhterem Vatandaşlarım* başlıklı yine mustakil paragıraftan ise, yurddaşlarının göstereceği ilgiye, vatan-severliklerine güvendiği için bu hâtıralarını yayımlamak zorunda kaldığını, iztırâb çekerek, dayanılmaz acı günlerle geçen hayâtının sona erebileceğini umduğunu üzülerek arzetmiş olduğu anlaşılır: "Yurddaşlarımın bana göstereceği yüksek alâka ve hamiyyetlerine güvenerek pek muztarib olarak yaşamakta olduğum gayr-i kābil-i tahammül bu acı günlerime nihâyet verebilmek emeliyle ve bir hâtıramı neşretmek mecbûriyyetinde kaldığımı teessürle arz ederim,, dediğine göre, 1944'de, dayanılmaz ölçüde maddî sıkıntı çekmekte idi.

Ankara gazetelerinde, 21 Ağustos, 1946'da verilen bilgiye göre, Kara Fatma'ya yardım edilmiştir; torunları da okula yerleştirilecektir: Birbuçuk yıl önce, İstanbul gazetelerinden birinde muhtâc hâlde bulunduğu bildirilen Kara Fatma için yardım listesi açılmış, bunun üzerine Vâli Lutfî Kırdar ile Belediye Reisi onu buldurarak görüşmüşlerdir. Kendisine Defterdârlık'ta bir iş te'min edildiği gibi, Belediye Büdcesi'nin bu işle ilgili faslından nakdî yardım yapılmasına da karâr verilmiştir. Bu aylık yardımı, o zamândanberi, 1948'de de muntazam verilmekte idi. İstanbul Vâliliği'nce, torunlarının, ders yılı başında okullar açılınca yatılı olarak öğretimlerinin sağlanacağı bildirilmiştir[43].

Kara Fatma, 1954 yılı başlarında, bakacak kimsesi bulunmadığından, yaşı epeyi ilerilediği için çalışamadığından İstanbul'da bir kulübede, yardıma çok muhtâc hâlde yaşamakta idi.

[43] Cahid Çaka, a.e., s. 73 v.d.

Kars ve Rize Meb'ûsu Tezer Taşkıran ile İzzet Akçal, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na 2 Şubat, 1954'de Milis Subay Kara Fatma'ya vatan hizmeti bakımından aylık bağlanması için dilekce vermişlerdir:

"Millî Mücâdele'ye Çete Kumandanı olarak katılmış ve bu hizmet mukābili kendisine Milis Subay unvânı verilmiş olan Erzurumlu Kara Fatma'ya vatanî hizmet tertîbinden maâş tahsîsine âid kānûn teklîfi bağlı olarak sunulmuştur" deniliyordu. Bunu gerekli kılan sebebler de bildirilmiştir:

MÛCİB SEBEBLER

Millî Mücâdele'ye 350 mücâhid Akıncı ile iştirâk ederek, Onsekizinci Fırka'nın Yirminci Hucûm Taburu Suvârî Bölüğü Kumandanlığı'nı yapmış ve bu hizmet mukābili kendisine Milis Subayı unvânı verilmiş olan Erzurumlu Milis Kara Fatma, yaşının yetmişi aşması, kendisine bakacak hiç kimsesi bulunmaması dolayısıyle İstanbul'da bir kulübede yaşamakta ve büyük bir sefâlet içinde kıvranmaktadır.

Bu kahraman kadın, vatanî hizmet tertîbinden maâş tahsis için Büyük Millet Meclisi'nin âtıfetine sığınmıştır [44].

Kars Meb'ûsu	Rize Meb'ûsu
TEZER TAŞKIRAN	İZZET AKÇAL

Kara Fatma'ya aylık bağlanmasıyle ilgili bu teklif, 9 Şubat, 1954'de T.B.M.M. Mâliye Komisyonu'nda, 12 Şubat'ta Büdce Komisyonu'nda müzâkere edilmiş, maâş bağlanması hakkındaki 6270 numaralı kānûn 17 Şubat, 1954'de kabûl edilmiş, ertesi günü *Resmî Gazete*'ye gönderilmiş, 22 Şubat, 1954 tarihli, 8640'ıncı sayısında i'lân edilmişti:

Madde 1. — Erzurumlu Kara Fatma'ya hayâtta bulunduğu müddetce vatanî hizmet tertîbinden ayda 170 lira aylık bağlanmıştır.

Madde 2. — Bu kānûn, neşri tarihinden i'tibâren mer'îdir.

Madde 3. — Bu kānûnun hükümlerini icrâya Mâliyye Vekîli me'mûrdur [45].

İstiklâl Harbi'nin başlangıcından, Anadolu'nun düşmandan temizlenmesine kadar Doğu ve Batı Cebheleri'ndeki savaşların çoğuna katılmış olan Kara Fatma dört def'a yaralanmış, Yunanlılar'ın elinde ondokuz gün esir kalmanın bütün acısını da çekmiştir. Rütbesi Milis Subayı olarak Mülâzım-i Evvellik'e (Üsteğmenlik'e) yükseltilmiş,

[44] *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi*, c. 28, Ankara, 1954, T.B.M. Meclisi Matbaası; Devre-IX., 17 Şubat, 1954—Çarşanba, s. 136 v.d.

[45] *T.B.M. Meclisi Kavânîn Mecmûası*, c. 36, Ankara, 1954, T.B.M. Meclisi Matbaası, s. 218.

Akşam gazetesinde 1923'de yayımlanan bir yazıdan üsteğmen elbisesi giymekte olduğu, göğsünde bir Harb Nişanı ile İstiklâl Madalyası bulunduğu anlaşılır[46].

İstiklâl Harbi'nde silâh kullanan, canla-başla çalışan mücâhit kadınlarımızın önde gelenlerinden olan, hayâtının son yılları dayanılmaz maddî sıkıntılar içerisinde geçen Kara Fatma, kendisine vatanî hizmet tertibinden 17 Şubat, 1954'de aylık bağlanmasının ertesi yılında, 1955'de Erzurum'da vefât etmiştir[47]. Araştırmalarımıza rağmen, ölümünün ay ve gününü tesbitimizin henüz mümkün olamadığını üzülerek söyleyelim.

II. AYŞE HANIM

Ayşe Hanım, kocasını Balkan Harbi'nde kaybetmiştir. 15 Mayıs, 1919'da Yunanlılar'ın İzmir'e girmesi üzerine köy-köy dolaşarak gönüllü toplamış, karşı koyma hareketine katılmış, burası Yunanlılar'ın eline geçince Aydın'a gitmiştir[48]. Kuvây-i Milliyye'nin ilk teşkilâtına iki oğluyle birlikte katılan Ayşe Hanım, Yunanlılar tarafından 27 Mayıs, 1919'da işgāl edilen Aydın'da, Demirci'deki savaşlarda kahramanca döğüşmüş, oğullarından büyüğü Demirci'deki savaşta şehit düşmüştür. Ayşe Hanım, 21 Şubat—12 Mart'taki Birinci İnönü, 31 Mart—1 Nisan, 1921'deki İkinci İnönü savaşlarında da bulunmuştur ve oğullarından küçüğü bu sıralarda şehit olmuştur. 23 Ağustos'tan 13 Eylûl, 1921'e kadar süren, Yunanlılar'ın yine büyük yenilgiyle püskürtüldüğü Sakarya Savaşı'na da katılmış, kasığından yaralanmış ise de, tedâvi edilip iyileşince müfrezesine dönmüştür. Kendisiyle 1922 Şubat'ında

[46] *İstiklâl Harbi'nde Kadınlar*, nu. 1716, 3 Temmuz, 1339 (Yk. bk., not—29).

[47] Fethî Tevetoğlu, *Kara Fatma* (*Erzurum, 1888—Erzurum, 1955*) mad., *Türk Ansiklopedisi*, c. xxı., Fasikül: 164, Ankara, 1973, Millî Eğitim Basımevi, s. 243-44.

Fatma Seher'in dosyasını görebilmek için Ankara'da, Emekli Sandığı Merkezi'ne başvurduk; en yetkililerinden biri aracılığıyle, Vatanî Hizmet tertibinden aylık bağlananların dosyalarının 1970'de Emekli Sandığı Merkezi'ne nakledildiğini öğrenmekle berâber dosyasının bulunması mümkün olamadı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın 5 Şubat, 1986 tarihli yazısıyle T. C. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü'ne de baş vurulmuş, Atatürk Kültür Merkezi'ne gönderilen 26 Şubat, 1986 tarihli cevâpta, adı geçen arşivde, "Kurtuluş Savaşı'nda görev yapan kadınlarla ilgili dökümanın,, mevcut olmadığı bildirilmiştir.

[48] Lutfî Ârif, *Anadolu Mektupları—Ayşe Çavuş'la Mülâkāt*, *Vakit* gzt., nu. 1492, 5 Şubat, 1338/1922.

yapılan röportajdan o sıralarda Ankara'da bulunduğu anlaşılıyor. 26-30 Ağustos'taki, Afyon Kara-Hisârı'nın da Yunanlılar'dan geri alındığı Başkumandanlık Meydân Muhârebesi ile, 9 Eylûl'de İzmir'e girip Yunan'ı denize döken kıt'alar arasında Ayşe Hanım da bulunmakta idi[49].

1925 Haziran'ı sonlarında İstanbul'da, *Cumhuriyet* gazetesi tarafından yapılan mülâkāttan, onun hakkında şu bilgiyi de edinmiş bulunuyoruz: "....Bu gün Suvârî üniforması taşıyan Ayşe Hanım, Yunanlılar'la birçok yerlerde mühârebe etmiş, muzaffer olmuş bir Türk anasıdır. Ayşe Hanım, İstanbul'a ilk def'a olarak, ziyâret maksadıyle geldiğini söylemektedir. Kendisi dün matbaamızı ziyâret etmiş ve şu sözleri söylemiştir: Lehü'l-hamd (Allāh'a şükürler olsun), bu gün büyük Gāzî'miz sâyesinde emelimize nâil olduk. Türk ve Türklük kurtuldu. Vaktiyle düşman çizmelerinin altında inleyen sevgili topraklarımızda şimdi serbest ve göğsümü gere-gere yürüyorum. „ Ayşe Hanım İstanbul'da beş-altı gün kaldıktan sonra İzmir'e dönmüştür.

Câhid Çaka, Harb Tarihi Encümeni Arşivi'nde Erzurumlu Kara Fatma ile Ayşe Hanım'la ilgili ba'zı belgeler bulabilmiş, Binbaşı Ayşe'nin Altuntac soy adını aldığını öğrenince, adresini bularak onunla görüşmüştür: Erkek elbisesi giymekte, kısa boylu, esmer, sevimli bir kadın olan Ayşe Hanım'ın aslen Selânikli olduğunu, 1942'de Ankara'da Merkez Bankası'nda odacı olarak çalışmağa başladığını, altı yıldanberi ayni vazifede bulunduğunu öğreniyoruz[50].

III. Bidlis Defterdârı'nın Hanımı

Mar'aş'ta Fıransızlar'la savaşlar 21 Ocak, 1920'de başlamış, bu yılın 12 Şubat'ında Fıransızlar çekilerek Mar'aş kurtulmuştur. Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti'nin Reisi Melek Reşid, Mes'ûl Kâtibi Şefika Kemal imzâsıyle Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsîliyyesi Riyâseti'ne 2 Şubat, 1920 tarihli yazısında Fıransızlar'ın Mar'aş'taki zulümleri, başkaca ba'zı mes'eleler de kınanmıştır :

[49] *Mücâhide Ayşe Hanım*, *Cumhuriyet* gzt., 30 Haziran, 1925 ; resmi de neşredilmiştir.

[50] A.e., s. 77. Aydın bölgesinde fi'len savaşan mücâhideler arasında Penbe Kadın ile Emine Kadın da vardır (Em. Korg. Hüseyin Işık, *İstiklâl Savaşı'nda Aydın ve Yörük Ali Efe*, *Türk Dünyası TARİH Dergisi*, nu. 10, Ekim, 1987, s. 37).

Muhterem Efendim,

Fıransızlar'ın ve Ermeniler'in Mar'aş'ta din kardeşlerimize revâ gördükleri canavarlıkları derhâl telgıraf-nâmelerle İ'tilâf mümessilleri nezdinde protesto edildiği gibi, Hey'et-i Vükelâ'yı da îkâz edecek telgıraf keşîde edildiği ve protesto telgıraf-nâmelerinin birer sûretleri takdîm olunduğu en derin hürmetlerimize tevdî'an arz olunur efendim [51].

İrâde-i Milliyye gazetesinin 2 Şubat, 1920 tarihli sayısında, *Kahraman Bir Türk Kadını* başlıklı yazı üzerinde durulmağa değer: Mar'aşı'ın Kaya-başı Mahallesi'ndeki çatışmada, Bidlis Defterdârı Hanımı'nın, hâzırladığı mazğala yanaşarak sekiz düşmanı öldürdüğü, akşam üzeri, erkek elbisesi giyerek İslâm mücâhidlerine katıldığı bildirilmiştir [52]. Sivas Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti Reisliği Hey'eti'ne, Hey'et-i Temsîliyye nâmına Mustafa Kemal imzâsıyle gönderilen 3 Şubat, 1920 tarihli yazıda, bu çarpışma hakkında da geniş bilgi verilmiştir [53]:

Mar'aş'ın Kaya-başı Mahallesi'nde sâkin Bidlis Defterdârı'nın haremi Hanım, İslâmlar'ın hûn-ı ma'sûmunun nâ-hak yere akıtılmasından ve birçok hânmanların söndürülmesinden ğaleyâna gelerek, hânesinden açtığı mazğaldan din dindaşlarımızı imhâ için İslâm mahallâtına saldıran düşmanlara ateş açarak, akşama kadar sekiz düşmanı telefe muvaffak olduğu ve akşam üzeri erkek elbisesiyle ve kemâl-i cür'etle, muhâfaza-i ırz ve can kaygusu ile silâha sarılmış bulunan mücâhidîn-i İslâmiyye sunûfuna iltiḥâḳla bi'l-fi'l müsâdemâta iştirâk eylemekte bulunduğu bildirilmiştir.

Ali Fuad Cebesoy'un da, hâtıralarında Mar'aş mücâhit kadınlarından takdirle bahsettiği görülür. Buradaki çarpışmanın 15 Şubat'a kadar sürdüğünü, Fıransızlar'ın gün boyunca, Millî Kuvvetler'in elinde bulunan mahalleleri bombardıman ettiklerini, Ermeni fedâ'îlerinin çarşı ve İslâm mahallelerinde yangın çıkardıklarını anlatmıştır. "Kahraman müfrezelerimizle berâber halk, devâmlı bir sûrette Fıransızlar'ın işğâlinde olan kilise ve mekteplere hucûm ederek birkısmını ele geçirmiş ve bu esnâda iki top ile on kadar mitralyöz almış ve bunları düşman aleyhine kullanmışlardı. Mar'aş kadınları da ellerinden geleni yapıyorlar. Başlarında, Bidlis Defterdârı'nın zevcesi vardı" diyor [54].

[51] Bekir Sıdkı Baykal, a.y., s. 116.
[52] Nu. 23, 2 Şubat, 1336.
[53] B. S. Baykal, a.y., s. 116.
[54] *Millî Mücâdele Hâtıraları*, İst., 1953, *Vatan* neşriyyâtı, s. 293.

IV. KARA FATMA ŞİMŞEK

Yahyâ Bey'in kızı olan Kara Fatma Şimşek'in asıl ad ve soy adı Yemîne Vardarlı'dır. 1921–22'de, "Fahrî Milis Üsteğmeni rütbesiyle Kocaeli Gurubu Müretteb Suvârî emrindeki„ Mustakil Suvârî Müfrezesi'nde vazifeli olarak katıldığı İstiklâl Harbi'nde, bu mıntakadaki mücâdelelerde bulunmuştur. İstiklâl Madalyası ile lutuflandırılan Kara Fatma Şimşek, "Kocaeli Gurubu Mücâhid'i ve Milis Üsteğmen iken„ , Erzurum'da izinli olduğu sırada Dokuzuncu Kol Ordu tarafından terhis edilmiştir [55].

V. HATİCE HATUN

İstiklâl Harb'inden önce Adana, Fıransızlar tarafından 21.XII. 1918'de işgāl edilmiş bulunmakta idi. Halkın vatan-severliğiyle, karşı koymasıyle, iş başına geçenlerin fedâkârlığıyle burada da millî cebheler kurulmuştur. Pozantı'da kuşatılmış olan Fıransızlar, 5 Mayıs, 1920'de kumandanları Menil idâresinde Tarsus'a doğru çıkış hareketine girişmişlerdir. Bu sırada, Gülek ilcesinin Bazınçukur-köyü'nden Hasan Ağa'nın eşi, Emin ve Derviş Ağalar'ın millî kuvvetlerinde vatan hizmetini yapmakta olan Hatice Kadın, Tekir-yaylası'nda bulunan, Nemrun'dan Mersin'e ulaşacak en kısa yolu soran Fıransız kuvvetlerine yanlış kılavuzlık ederek onları Kar-boğazı'na sokmuş, bunu mücâhitlerimize haber vermiştir. Bu yüzden pusuya düşürülen Fıransız kuvvetleri, giriştikleri ilerileme hareketinde bozguna uğratılmışlar, Kumandan ve subayları, top ve tüfenkleri ile sekizyüzü aşan Fıransız 27 Mayıs, 1920'de Pozantı'da esir edilmişlerdir. Bu başarıda, Kılavuz Hatice diye anılan mücâhide Hatice Hanım'ın Fıransızlar'ı yanlış yola sevk ederek Kar-boğazı'na sokmasının da mühim te'siri olmuştur [56].

[55] Harb Tarihi ve Stratejik Etüd Dâiresi Başkanlığı Arşivi'nde, *İstiklâl Savaşı'na Katılan Milisler'in Biyografi Dosyası*'ndan alınmış, Kişi Başvuru Uzmanı M. Celâl Gürsel imzâsıyle, bize yazılı olarak lutfen verilmiştir. Kendilerine tekrâr teşekkürlerimizi sunuyoruz.

[56] Câhid Çaka'nın 1948'de basılan eserinde, Ordu Dâiresi Reisliği'nin 26 Şubat, 1936 tarihli, I'inci Şu'be—988/789 sayılı yazısına, T. C. Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Encümeni'nin Ankara—28 Şubat, 1936 tarih, IV'üncü Şu'be—180/50218 sayılı cevâbını içine alan belgeden faydalanılarak bu vak'a ve bununla ilgili tarihî hâdiseler hakkında bilgi verilmiştir (S. 58-59. Bu belgenin üç maddeyi içine alan bütünü *Tercüman* gazetesi tarafından hâzırlanan, kendi te'sis-

VI. TAYYÂR RAHMİYE

Adana'nın kadın mücâhitlerinden bir başkası, Osmâniyye ilcesinin Kaypak nâhiyesi Râzıyeler-köyü'nden Rahmiye Hanım'dır. Yine Ordu Dâiresi Reisliği'nin 26 Şubat, 1936 tarih, Birinci Şu'be—988/789 sayılı yazısına karşılık, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Encümeni'nin, IV. Şu'be—sayı: 180/50218 ve 28 Şubat, 1936 cevâbından edindiğimiz bilgiye göre, Hüseyin Ağa'nın millî kuvvetlerine gönüllü olarak katılmıştır. Dokuzuncu Tümen'in, 1920 Şubat'ında Hasan-Beyli civârındaki Fıransız kuvvetleri ile savaşına müfrezesiyle birlikte Rahmiye Hanım da katılmıştır. Bu çarpışmada Fıransızlar'dan seksen tüfenk, iki makineli tüfenk alınmıştır. Bu sırada şehit düşen ve ateş hattında kalan iki arkadaşını korumak için, gösterilen tereddüde aldırmaksızın ileriye atıldığından kendisine Tayyâr (Uçan) Rahmiye lakabı verilmiştir. 1920 Temmuz'unda Osmâniyye'deki mustahkem Fıransız karârgâhına yapılan hucûmda arkadaşlarının tereddüdünü gören Rahmiye, "Ben kadın olduğum hâlde ayakta duruyorum da, siz erkek olduğunuz hâlde yerlerde sürünmekten ve saklanmaktan utanmıyor mısınız?„ diye bağırarak arkadaşlarını hucûma teşvik etmiş, Fıransız karârgâhı önünde alnından vurularak şehid düşmüştür.

Çukur Ova'daki millî kuvvetlerden Yüzbaşı Osman Bey'in emrindeki bölge Misis'den Osmâniyye'ye kadar uzanıyordu; onun kumandasındaki yerler, buralarda bulunan mücâhitler arasında, "Osmâniyye'de Rahmiye Hatun„ kaydi de görülür[57].

VII. MELEK HANIM

Çukur Ova'nın en çetin savaşlarından biri de Haçın ilcesinde geçmiştir; "10 Mart, 1336 (1920)'da başlayan kuşatma, 16 Ekim,

lerinde dizilip yayımlanan *Kadın Ansiklopedisi*'ne de alınmıştır: İst., 1984. s, 666 v.d.). Hatice Hatun'un kahramanlığı, bununla ilgili tarihî vak'alara dâir Ali Fuad Cebesoy tarafından (A.e., s. 415), *1973 Adana İl Yıllığı*'nda (Adana, 1974, Kemal Bey Matbaası, s. 672) epeyi geniş bilgi verilmiştir. Ayrıca bk., Yusuf Ziyâ Ayhan, *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu* (Adana, 1963, İpek Matbaası, s. 49).

[57] Câhid Çaka, a.e., s. 59 v.d. *1973 Adana Yıllığı*, s. 28, 32. *Kadın Ansiklopedisi*, s. 667b. Kâsım Ener bu mücâhid kadınımızın şehit düşmesinden bahsetmesi dolayısıyle, "Osmâniyye sözü edilirken, Gönüllü Müfrezesi Kumandanı Tayyâr Rahmiye'nin yüksek ma'nevî huzûrunda eğilmeden geçilemez„ ; "Bütün köy ve kasa-

1336 tarihine kadar devâm etmiştir. ,, Yaklaşık yedi ay süren bu kuşatma sırasında esir edilen beşyüz-altıyüz Müslümân'ın hiçbiri kurtulamamış, Ermeniler'ce bıçaklanarak, işkenceyle öldürülmüşlerdir. Şâir Melek Hanım'ın Ermeniler'in akıl almaz, dayanılmaz işkencerini anlatan, metninin bütününü az sonra vereceğimiz, onsekiz dörtlüğü içine alan bir *destan*'ı da vardır; Yalpurlu-zâde Ġafûr Efendi'nin hanımı olan Melek Hanım'ın bu *destan*'ı, onun şehit düşmesinden, Haçın'ın kurtarılmasından sonra bohçasında bulunduğu bildirilmiştir [58]:

Âmir, me'mûr demeyerek
Hep bir ipe bağladılar
Bekir-oğlu Dede Ağ(a)'yı
Demir ile dağladılar

Sekiz gâvur bir gelince
Osman'ımı şaşırttılar
Baban çete-başı diye
Hac(i) Ahmed'i pişirdiler

Muşambaya oturtmuşlar
Etrâfında geziyorlar
Sen çete topladın diye
Çalgı ile yüzüyorlar

Feke'ye sevk ed(e)ceğ(i)z diye
Taş-köprü'yü aşırdılar
Yoldan geri kaçtın diye
Kurşun ile pişirdiler

Kadanı alayım kay(ı)nım,
Son görgünde bumuydu (bu mu idi)
Çifte kurşun sıkılınca
Döşek yerin sumuydu (su mu idi)

Meydân kazanı kurdular
Bebekleri kaynattılar
Gün görmedik hanımları
Süngü ile oynattılar

Kapı-kapı geziyorlar
İfâdeyi yazıyorlar
Düşman başına vermesin
Oğlak gibi yüzüyorlar

Kele, Dudu, kele Dudu
Kanlı gümlek yu diyorlar
Bebekleri kaynatmışlar
Kuzu eti, ye diyorlar

balarımız gibi yiğitler ocağı, kadir bilir Osmâniyyeliler'in Rahmiye için bir anıt yaptırmak istediklerini memnûnlukla öğrenmiş bulunuyoruz,, diyor (*Çukur Ova'nın İşgâli ve Kurtuluş Savaşı*, Birinci Baskı, İst., 1963, Berksoy Matbaası, s. 166).

[58] Mehmed Özdemir, *Millî Mücâdele'de Develi*, b.t.b.y. yok (50. Yıl kaydinden, Cumhuriyet'in bu yıl dönümü dolayısıyle 1973'de basıldığı anlaşılır), s. 163 v.d. Adana'nın 25 Kasım, 1918'de işgâlinden sonra, 10 Temmuz, 1919'da pek çok Adanalı, Kozanlı ve Çukur Ovalı'nın Develi'ye göç ettikleri hakkında da bilgi verilmiştir. *Destan* metninin imlâca epeyi yanlışları içine aldığı, ba'zı mısrâlarda hece sayısının eksik, veyâ fazla, ba'zı dörtlüklerde nazım şeklinin değişik olduğu görülür. Aslını göremediğimiz bu destanı neşrederken, vezni aksatan fazla harf, hece ve kelimeleri parantez ( ) işâreti içesirine aldık; bizim ilâve ettiğimiz harf ve heceler ise, ayni işâret içerisinde düz harflerle dizilmiştir.

Yaşa babam-oğlu yaşa
Bu da gelir(i)*miş başa*
Kaytancı Hüseyn Efendi'nin
Sarığın sardılar taşa

Baş-kâtibi öldürdüler
Değnek ile döğe-döğe
Gence Çav(u)ş'u yüzüyorlar
Özne gibi öğe-öğe

Örfli idin Gence Çavuş
Gâvurlar(a) *eyle zavur*
Bebeğimi öldürüyor
Çamsar-oğlu koca gâvur

Şefika'mı öldürmüşler
Mektebin önünde yatar
Babam-oğlu koç Bilâl'im
Bunu duysa neler yapar

Zabıt-kâtibi Mehmed'i
Topuz ile döğüyorlar
Enfiyeci Hüseyin'i
Teller ile boğuyorlar

Amân bu ne acı işler
Babasını öldürmüşler
Atfiye'me selâm söyle
Gök yüzünde uçan kuşlar

Haçın oldu derdli kuyu
Uyu Osman'ım uyu
Hucûm etti al(ı)namadı
Yıkılası Sultân-suyu

Kar(a) Osman'ım, ak Mes'ûd'um
Bunları (ben) elimle verdim
Bu ne hikmet ey Allāh'ım
Gâvura el-emân dedi'n

Hançer, pıçak asıcılar
Gayri bizi kesiciler
Ayan olsun Yaşar Beğ'im
Urumlu'ydu basıcılar

Bohçalarda altun saat
Ben bunları ne'yleyeyim
El-emân olsun Aram Çavuş
Bir destan daha söyle(ye)yim

4. Sâim Beyli Şehidliği ve Anıtı

"Haçın kazâsı merkezine yarım sâat mesâfede, onbir yaşlarında iki Türk çocuğunu, Ermeni fedâîlerinin yere yatırıp kuzu gibi boğazlamakta olduklarını gören eşrâftan Lo-zâde İsmâil Beğ nâmındaki genç, çocukları kurtarmak husûsundaki recâ ve müdâhalesinin kurbânı olarak o da kulağı burnu kesilmek ve gözleri oyulmak sûretiyle i'dâm edilmişti. Bu cânîler hiçbir sûretle ta'kibâta ma'rûz kalmıyor, bi'l-akis Fıransızlar'a birer Ermeni kahramanı oluyorlardı,, diyen Ali Sâib, böyle gözleri oyularak, burunları kesilerek şehit edilenlerin pek çok olduğunu kaydetmiş, adları tesbit edilebilenlerin kırktan çoğunun listesini vermiştir. Bunlar arasında Sipâhî-köyü'nden Fatma ve Defne isimli iki kadın da vardır. Kozan işgāli sırasında, ayrıca dağlar ve yollarda parça-parça edilmiş yüzkırk Türk cesedi de bulunmuştur[59].

VIII. TARSUSLU KARA FATMA

Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden sonra, 5 Ağustos, 1920'de, yazılı olarak hazırlayıp okuduğu nutku ile Pozantı Kongresi'ni açmış, Büyük Millet Meclisi'nin Çukur Ovalı mücâhide ve gāzîlerine selâm ve mahabbetlerini, İslâm âlemi nâmına teşekkürlerini iletmiştir. "Hakikî kuvvetini Allāh'ın yardımından alan ve

[59] Ali Sâib, *Kilikya Fâcialarɪ ve Urfa'nın Kurtuluş Mücâdeleleri*, Ankara, 1340, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, s. 22 v.d. Kars Meb'ûsu Es'ad Öz Oğuz'un eserinden edindiğimiz bilgiye göre, "Fıransızlar 21 Aralık, 1918 akşamı Colonel Romieu kumandasındaki Ermeni askerleriyle berâber Adana'ya,, girmişlerdir; burada ve Kozan, Cebel-i Bereket (Osmâniyye), Mersin'de bu Fıransız ve Ermeni askerlerinden başka, "Kafkasya'dan ve başka memleketlerden gelmiş Antronik çetesine mensûp epeyi Ermeni vardı.,, Bunların mülhak sancaklarda en çok Haçin'de Türkler'e karşı tüyler ürpertici zulümlerini anlatan örnekler de verilmiştir (*Adana'nın Kurtuluş Mücâdelesi Hâtıraları*, İst., 1935, Ülkü Matbaası, s. 22, 29 v.d.). Haçin'in işgāli, kurtuluşu sırasında üstün fedâkârlık, kahramanlık gösteren, bu uğurda şehid düşen Haçin Kaymakam Vekili Yedek Üsteğmen Sâim Bey'in hâtırasını yaşatmak için, Cumhuriyet'in i'lânından sonra Haçin adı Sâim Beyli olarak tescil edilmiş, 1946'da bura Belediye'since, muhtelif yer ve mezârlıkta yatan şehidlerimize âid bakıyyeler bir yerde toplanarak, Sâim Beyli Şehidliği ve Anıtı yaptırılmıştır; bakıyyeleri buraya nakledilenler arasında, büyük kahramanlıkları, hizmetleri geçen Topçu Teğmen Edhem Bey'in na'şı da bulunmaktadır (*Şehidliklerimiz*, M.S.B. İnşâât ve Emlâk İskân Dâiresi Başkanlığı'nca Hazırlanmıştır; Ankara, 1971, Harita Genel Müdürlüğü Matbaası, s. 13 v.d.). Seydibeşer Karârgâhı'nda bulunan askerlerimiz tarafından çıkarılan *Sadâ Gazetesi*'nde, Sâim Bey'in şehid düşmesi üzerine Hasan Fehmî'nin yazdığı, *Mülâzım Sâim* başlıklı bir şiir de vardır (Nu. 4, 19 Nisan, 1336/1920).

muhâfaza-i istiklâl ve şeref uğrundaki a'zamî fedâkârlık duygularını pür-şân ve şeref ecdâdımızdan tevârüs eden milletimizin yakın bir zâmanda, her türlü ma'nâsıyla dinî ve millî tarihine şânlı sahifeler ilâve edeceğine şübhe yoktur. Bu sahâyif-i mefharette Adana ve havâlisi muhterem Müslümânlar'ının parlak mevkı'i işgāl edeceği hakkındaki i'timâd-ı umûmî ve kat'î'ye tercemân olmakla hissettiğimiz mahzûziyyet büyüktür! „ deyince, onu dinleyen "Bütün Çukur Ovalılar senin emrindeyiz Paşa'm! „ demişlerdir. Afyon Cebhesi harbine katılacak olanların adlarını içine alan binyüz kişilik bir liste de hazırlamışlardır. Bu akıncılar alayındakiler, Toroslar'daki cenklerde savaş kumandanlığı yapmış, çete-başı olmuş kimselerdir; bunlar arasında Tarsuslu Kara Fatma adı da vardır.

Asıl adı Âdile olan, Âdile Hala ve Âdile Onbaşı diye anılan bu mücâhidemiz, silâh arkadaşları arasında Kara Fatma lakabıyla anılmaktadır. Sekiz-on çetesiyle birlikte Afyon savaşlarına katılmıştır. "Afyon Cebhesi savaşlarının bu güne kadar mechûl kalmak tâlishizliğine uğrayan kahraman akıncılarından ba'zısı da, işte bu Çukur Ova'lı mücâhid ve gāzîlerdi. „ Afyon'nun kurtarılmasında çalışan başlıca mücâhidler listesinde unutulmaz adlardan biri de Tarsus'un Kara Fatması'dır[60].

5. Âdile Hala ve Hatice Hatun

[60] Yusuf Ziyâ Ayhan, a.e., s. 67-81. İstiklâl Harbi'nde Adana cebhesinde savaşan Mücâhid Derviş, Karaca Arslan, Yağız Ali, Dr. Aziz, Mülâzım Besîm, Nebî Çavuş ve daha birçok kahramanlar arasında Kara Fatma'nın da adı kaydedilmiştir; Cemâl Efe'nin eserinde, bu ünlü mücâhidlerden ba'zılarının menkabeleri tesbit edilmiş, onların ma'nen yaşatılması için Adana'nın eli kalem tutanları, gençleri

İstiklâl Harbi'nde gösterdikeri yararlık dolayısıyle madalya verilenler arasında Adana mücâhid kadınlarından Tayyâr Rahmiye, Hatice Nine, Kara Fatma (Âdile Onbaşı) bulunuyordu; Tayyâr Rahmiye 1 Temmuz, 1920'de şehidlik mertebesine erişerek uçup gittiğinden, Kılavuz Hatice ile Kara Fatma madalyalarını almışlardır[61].

Bilindiği üzre Çukur Ova, Mersin'den Osmâniyye'ye, Orta-Toroslar'ın güney eteğinden Akdeniz'e kadar uzanan ovanın adıdır; asıl Çukur Ova'yı, Adana-Mersin-Karataş arasında bulunan, denize kadar uzanan kesim teşkil eder. İstiklâl Harbi'nde bu bölgenin Sağ Cenâh Mıntaka Kumandanı olan Yarbay Şemseddin (rahmetli Tuğbay Salur), bir arkadaşına yazdığı mektubunda, bu bölge halkının metinliğini, vatan severliğini anlatmış, bu arada Türk kadınlığının cesâret ve kahramanlığını canlandıran örnekler de vermiştir:

"Orası Çukur Ova değil, kahramanlar diyârıdır. Bunun ismini bu yolda tashih etmek en doğru bir harekettir. Ben burada bulunduğum müddetce bu kahramanlara kumandanlık etmek içün hiç zahmet çekmedim; çünki onlar ne içün silâha sarıldıklarını biliyorlardı. Tarsus Bağlar muhârebesinde verdiğim emir mûcibince, hakikaten Cebhe gerisinde bulunan binlerce halk, silâhı olanlar silâhıyle, silâhı olmayanlar bıçak ve sopalarıyle bu muhârebeye iştirâk etmiş ve bunlara altmış yaşındaki Belenkeşlikli Haci İshak Ağa kumanda etmiştir. Haci İshak Ağa, haremiyle berâber bulunduğu bu muhârebede şehid olmuştur. Haci İshak Ağa, Ashâb-ı Kehf-tepesi yamacında medfûndur. Gömülürken, hâtırasını tebcilen mezârı başında bulundum. Haremi de yanımda idi. Eşini kaybeden Türk kadını bana, 'Kumandan Bey, Haci İshak şehid oldu; fakat Türk Milleti yaşayacaktır' diyordu. Bu ilâhî ses hâlâ kulaklarımda çınlamaktadır.„

Bir başka örnek vak'a, Türk kadınlarının Kurtuluş Savaşı'nda kendiliğinden vazife almış olduklarını aydınlatma bakımından kayde değer: Mersin-Tarsus arasında bulunan, düşmanın mühim bir da-

böyle menkabeleri araştırıp neşretmeğe çağırılmıştır (*İstiklâl Savaşı'nda Adanalılar'ın Kahramanlık Destanları*, b.y.y., 1937, Burhâneddin Basımevi, s. 7). *Dumlupınar'ın Fatmacığı* adlı, M. Şevkî'nin yazdığı roman *Akşam* gazetesinde tefrika edilmiş, 53'üncü tefrikada sona ermiştir (Nu. 50, 18 Şubat, 1928).

[61] *Yurt Ansiklopedisi*, *Adana* mad., c. 1., İst., 1981, Anadolu Yayıncılık Anonim Şirketi, s. 47; Hatice Hatun ile Kara Fatma'nın resimleri de vardır.

yanak noktası olan Haci Tâlib Çiftlik ve İstasyonu'nun, başka müstahkem yerlerin Millî Kuvvetler'imizce zabtedilmesi, Tarsus'un tamâmıyle kuşatılması üzerine düşman kuvvetleri 20 Temmuz, 1920'de Haci Tâlib İstasyonu tarafına yönelmiştir. "Savaşın en kızgın bir zamânında, esâsen müfreze erlerinde matara mevcûd olmadığından, erlerin ağızları kurumuş, fenâ hâlde susamışlardı. Bu sırada bir kadının, 'Vardım yiğitler, dayanın kardeşlerim, su getirdim size!' diye, bindiği merkebin üzerine iki desti su ile dereden faydalanarak geldiği görüldü. Bu kadın, bütün müfrezenin tanıdığı, Köle Mûsâlı-köyü'nden Haci Cebbâr'ın kızı Gülsüm Bacı idi. Susayan erler kana-kana su içtiler. Bu arada Gülsüm Bacı, düşmana atmak üzre bir erden silâhını istemiş, er'in, 'Var git bacım, bizim yabana atılacak kurşunumuz yok!' diye terslemesi üzerine, olayı seyreden Müfreze Kumandanı, er'e, silâhını vermesini işâret etmiş, silâhı alan Gülsüm Bacı, düşmana doğru iki el silâh attıktan sonra, 'Artık ölsem de gam yemem!' diyerek, vazifesini başarmış olmanın huzûru ile merkebine binerek köyüne gitmiştir[62].,,

Adana'nın, kahramanlığı ve cesâretiyle yurt çapında ün kazanan mücâhit kadınlarının kaydedildiği bir listede, bunlardan altısının adları belirtilmiştir: Kılavuz Hatice, Tayyâr Rahmiye, Emine Hatun, Halime Abla, Sultân Ana ve Adana'nın Kara Fatma'sı.. Emine Hatun, Halime Abla, Sultân Ana hakkında, verilmiş olan adları dışında henüz hiçbir bilgiye sâhib değiliz[63].

IX. GĀZÎ ANTEBLİ YİRİK FATMA

Gāzî Anteb'de Fıransızlar'la savaş 1 Nisan, 1920—8 Şubat, 1921 arasında sürmüş, burası 25 Aralık, 1921'de düşmandan temizlenmiştir. Anteb'in henüz bütünüyle kuşatılmadığı sıralarda, düşmanın Norman Nakliye Kolu'nun hareket edeceği haberi gelince, buna karşı koymak için yola çıkan çete teşkilâtına Şarak-üstü mahallesinden Yirik Fatma da katılmıştır. Gelmesini istemeyenler olmuşsa da, o, "Benim kanım, sizinkinden daha mı şirindir? Kadanızı alıym!,, diyerek akıncılarla birlikte yola çıkmıştır. Rum-evlek, İbrâhim-şehir, Arıl köylerinden gelen çetelerle Sinan-gediği'nde iki gün iki gece düşman

[62] *Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Mersin)*, Türkiye Kuvây-i Milliye Mücâhid Gāzîleri Cemiyeti Mersin Şu'besi Yayınlarından: I., Hazırlayan: Kurtuluş Savaşı'nda İçel Tarihini Yazma Komitesi; İst., 1971, Bahâ Matbaası, s. 230-34.

[63] *1973 Adana Yıllığı*, s. 32.

Nakliye Kolu'nu beklemişlerdir. Bu sırada, çetelerin dinlenmesini sağlamak için geceleri nevbet de tutmuştur. Bekledikleri düşman gelmeyince, cenk edemeden geri döndükleri için üzülmüştür. Elinde büyük bir et satırıyle, "çemrekli şalvarı üzerine inen boz abası, ayağındaki kırmızı yemenisi, ağaran saçlarını kapayan kara baş örtüsü ile,, çete teşkilâtına katılan Anteb'in Yirik Fatma'sının epeyi yaşlı bir kadın mücâhidimiz olduğu anlaşılır[63a].

X. Mudurnulu Fatma Kadın

Birinci İnönü Savaşı, 6 Ocak, 1921'de başlamış, bu ayın onunda Yunanlılar'ın yenilgisiyle sona ermiştir. Bundan bir ay kadar sonraki bir vak'a, Anadolu kadınlarının askerlik, askerden kaçma hakkındaki düşünce ve duygularını anlattığından üzerinde durulmağa değer. Anadolu Ajansı'ndan alınan, *Hâkimiyyet-i Milliyye*'de yayımlanan, *Fatma Kadın'ın Hissiyyâtı—Askerden Kaçan Hâindir; Âile Ocağına Alınmaz* başlıklı bu haberin bütününü veriyoruz:

"Mudurnu—3 Şubat. Mudurnu'nun Câmi-i Kebîr mahallesinden, Fazzâl-oğlu merhûm Mehmed zevcesi Fatma Kadın, kıt'asından firâr ederek, kar fırtınalarının şiddetle devâm eylediği soğuk bir gecede avdet eden oğlu İsmâil'i, asker firârîsi olduğundan dolayı

[63a] *Gâzi Anteb Savaşı Hâtıralarından Derlemeler*, Hâzırlayan: Hüseyin Yetkin, Gâzi Anteb, 1962, Işık Matbaası, s. 12, 97 v.d. *Yirik Fatma* başlıklı, Kerim Fırat imzâlıdır; *Gâzi Anteb Kültür Dergisi*'nin ıv'üncü cildinden alınmıştır (S. 285). Bu savaşla ilgili, Türk kadınının fedâkârlığını anlatan vak'alardan birini Aka Gündüz *Bir İbrik Gaz* başlıklı fıkrasında canlandırmıştır: Türk yiğitleri her tarafı düşmandan temizlemişler, yalnız, düşman kuvvetlerinin sığındığı büyük, taştan bir ev kalmış, Cebhe'deki birkaç topu buraya getirmek tehlikeli olduğundan, bu binâyı tahrîb için el bombaları kullanmışlardır. Koca binâya el bombası te'sir etmeyince, Sâlim İnebolu ve arkadaşları gaz sıkarak, yağlı paçavralar atarak evi yakmağı düşünmüşler, ancak bu da işe yaramamıştır. Mücâhidlerin bu çalışmalarını gören genç bir dul kadın, yanlarına gelerek ibriğe doldurduğu gazı vermiş, evin yakılabilmesi için onlara yol göstermiştir:

"Benim yepyeni bir evim var, nah, şu düşmanların durduğu taş eve bitişiktir; arka tarafından, bu gazı alınız, benim evimi yakınız. Ev yanarken taş evin üst katına sarar, orası tutuşur; düşmanlar da o vakit cayır-cayır yanar! ,,

"Öyle şey olmaz bacı ! ,,

"N'için olmasın? Memleket, millet kurtulsun da, isterse bütün dul kadınların evi-barkı yansın!,, demiştir. Aka Gündüz, bu münâsebetle, "İşte bunu dünyâda ancak Türk kadını yapar!,, diyor (*Gâzî'nin Gizli Ordusu*, İst., 1945, Ahmed Hâlid Kitabevi, s. 60).

hânesine kabûl etmemiş, oğlunun bütün recâlarına cevâben, âile ocağına kabûl etmek sûretiyle dîn ve vatanına ihânet edemeyeceğini ve memleketin hizmet beklediği bir zamânda firâr ettiği için kendisini evlâd tanımayacağını söylemiş ve hükûmete teslim etmiştir. Türk vâlidelerine yakışan bu mümtâz hareket, İstiklâl mücâdelesinin Anadolu kadınları arasında nasıl telakki edildiğini göstermektedir,, (A.A). Bolu'nun ilcelerinden Mudurnu'da geçen vak'a dolayısıyle, mücâhidelerimiz arasında Fatma Kadın'ın da unutulmaması gerekli bulunduğu düşüncesindeyiz[64].

28-31 Mart'tan, 1 Nisan, 1921'e kadar süren İkinci İnönü, 10-25 Temmuz arasındaki Kütahya-Eskişehir, 1921 yılının 23 Ağustos'undan 13 Eylûl'üne kadar süren Sakarya savaşları hep zaferlerle sona ermiş, Yunanlılar darmadağınık edilerek geri çekilme zorunda kalmışlardır. 20 Ekim, 1921'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Fıransa arasındaki Ankara Anlaşması ile, savaşsız olarak yurdumuzun güney bölgesi Fıransızlar tarafından boşaltılmış, Gāzî Anteb, Mersin, Adana ve çevresi bütünüyle kurtulmuş, Sûriye sınırı da çizilmiş bulunuyordu.

Bu zaferlerden sonra, Anadolu'nun batı bölgelerinin düşmandan temizlenmesi için yapılan savaşlarda da şehit edilen mücâhidelerimizden Nazife Kadın ile Gördesli Makbûle hakkında bilgi vermeğe çalışacağız.

XI. NAZİFE KADIN

İstiklâl Harbi sırasında Demirci Kaymakamı bulunan, o bölgedeki savaşlara fi'len katılan İbrâhim Edhem Akıncı'nın anlattığına göre, 6 Mart, 1922'de Bigadiç ilcesinin Bozyük-köyü'ndeki savaştan

[64] Nu. 101, 27 Cumâdâ I., 1339/6 Şubat, 1337/1921. Türk kadınlarının askerlik ve kahramanlığa nekadar çok sevgi, saygı duyduklarını, Birinci Dünyâ Savaşı'yle ilgili bir vak'a da açıkca anlatır : Rus Çar'ı II. Nikola'nın 19 Ekim, 1330 (1 Kasım, 1914)'de kendi el yazısıyle, imzâsıyle neşredilen *Beyân-Nâme* ile Doğu sınırlarımızda savaş başlatılmış oluyordu, Artvin'e gelen İstanbul resmî gönüllü kuvvetleri arasında Eyûblu Yüzbaşı (Paşa) Hâlid Bey de bulunuyordu. Hâlid Bey'in annesi, oğlunu vapura yerleştirip uğurlarken, "Eğer düşman karşısında arkadan vurulursan südümü helâl etmem!,, demiştir (M. Âdil Özder, *Artvin ve Çevresi 1828—1921 Savaşları*, Ankara, 1971, Ay Matbaası, s. 112); müellif bu vak'ayı, annenin bu kahramanca öğüdünü, o sırada onların yanlarında bulunan, ayni vapurla gelen Ardanuçlu bir hemşehrîsinden dinlediğini kaydetmiştir.

sonra, Halil Efe Müfrezesi'ni 8 Mart'ta güneye doğru sevk etmişler, kendileri de, Yukarı-Devrek'teki gölün güneyindeki Ulus-dağı eteğinde karârgâh kurmuşlar, efrâd için de kuytu bir yer bulmuşlardır. O çevrede pek çok düşman kuvvetleri, kuşatma hatları olduğu hâlde, Kavak-önlü köyünden Molla Hasbî adındaki çok dindâr, fedâkâr bir çocuk kendilerine ekmek getirmiş, orada bulunduklarının düşmana haber verildiğini söyleyince, 9 Mart, 1922'de, gece o bölgeden çekilmişlerdir. Sonradan öğrendiklerine göre düşman, Molla Hasbî'nin evini yakmış, kendisini birkaç kadınla birlikte şehit etmişlerdir; "hattâ bu köyde Nazife nâmında bir kadın bize ekmek getirmiş ve Yunanlılar kendisinden bize dâir ma'lûmât istemişler ise de, bizim bulunduğumuz mahalli bildiği hâlde birşey söylememiş ve Yunanlıların fevka'l-âde tazyıklerine karşı da yine söylememekte isrâr ve bilse de söylemeyeceğini alenen yüzlerine vurması üzerine küplere binen düşman, kendisini fırına atmak sûretiyle yakarak şehit etmişlerdir[65]. „

XII. GÖRDESLİ MAKBÛLE

Makbûle Hanım Gördesli Ali Usta-zâde Abdullah Efendi'nin kızıdır; 1337 (1921)'de, aslen Usturumcalı olan Halil Efe ile Demirci'de evlenmiş, onunla birlikte çete savaşlarına katılmıştır. Kendisini yakından tanıyan İbtrâhim Edhem Akıncı'nın anlattığına göre, "Siyah pantalon ve ceket giyer, ayağında dâima çizme ve başında da siyah başlık ve yüzü dâima örtülü olup yalnız gözleri meydânda bulunur, kısa bir Japon filintası taşır ve düşmandan iğtinâm olunmuş güzel bir doru ata biner ve dâima müfrezenin dümdârı olarak kalırdı. „

17 Mart, 1922'de, Ak-Hisar'la Sındırgı hudûdu üzerinde bulunan Koca Yayla'daki savaşta, Makbûle Hanım buraya yakın Çamlı-tepe'de dört hasta neferle bırakılmış, atların bakımına me'mûr edilmiştir. Pusuya düşürülen düşman, zayıf taraf olan Simavlı Yûsuf Çavuş Müfrezesi'ne yüklenmiştir. Bunlar sayıca az, çoğu şehit düşmüş, yaralanmış olduğundan, Makbûle Hanım'ın bulunduğu yere doğru geri çekilmeğe başlamışlardır. Makbûle Hanım onların geri çekilmesini kınamış, cesâret verici şeyler söyleyerek silâhı alıp önlerine düşmüş, işte bu sırada başından vurularak şehit olmuş, silâh arkadaşları ondan aldıkları cesâretle abluka hattındaki deliği kapamış,

[65] İbrahim Edhem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Ankara, 1978, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 196, 200 v.d.

düşmanı kaçırmağı başarmışlardır. Henüz yirmi-yirmibir yaşındaki Makbûle Hanım'ın şehit düştüğü yakınlarına bildirildiği gibi, 35/5 numara ve 31 Mayıs, 1338 (1922) tarihli, İbrâhim Edhem imzâlı harb raporunun 21'inci maddesinde de bildirilmiştir:

"Diyebilirim ki ırzını, canını muhâfaza edebilenler, sırf dağlara iltica ve firâr edenlerdir. Bütün dağlar şimdi düşman mezâliminden firâr edenlerle doludur; hattâ Türklük ve Müslümânlık'ın kudsiyyet ve ulviyyetini düşmana göstermek ve nâmûsunu muhâfaza eylemek için birçok kadınlar ellerinde silâh, müfrezelerle çalışmaktadırlar. Şehit Halil Efe'nin âilesi Makbûle Hanım, zevci gibi, birkaç musâdemeye girmiş ve Koca Yayla Muhârebesi'nde ihrâz-ı rütbe-i şahâdet eylemiştir[66]. ,, Câhid Çaka'nın, *Tarih Boyunca Harb ve Kadın* adlı eserinin, başındaki, "Şehit Gördesli Makbûle, aziz rûhuna ithâf ettiğim bu kitapcıkla, senin şahsında kahraman Türk kadınlığının şanlı menkabelerini dile getirmek istedim,, cümleleri de, onun, mücâhit kadınlarımız arasında kazandığı ünü yansıtmaktadır[67].

Anadolu kadınlarının cebhelerde, ba'zan erkek silâh arkadaşlarına cesâret vermek için ön safa geçip şehit edildikleri İstiklâl Harbi'nde, acabâ İstanbul Hanımları nasıl çalışıyorlardı? *İstiklâl Harbi'nin Fedâkâr Mücâhidleri* başlığıyle, 16 Haziran, 1922'de yayımlanan bir yazıda "İstanbul'da birkısım Türk hanımları vazife-i milliyyelerinden teğâfül ederken, Anadolu'da Türk kadınları sırtlarında cebhâne taşımak gibi fedâkârlıklarla bu hayât ve memât mücâdelesinin kahraman mücâhidleri oluyorlar,, ; "İstanbul hanımları, elbette, millî cihâda cebhâne taşımak gibi ağır bir vazife ile iştirâk edemezler; fakat onlar da süs, isrâf ve sefâhat için sarf ettiklerinin ve bi'l-vâsıta düşman ordusuna verdiklerinin yarısını, dörtte-birini, bizi de kurtarmak için civân-merdâne ölen kahramanlara hediye edebilirler,,

[66] İ. E. Akıncı, a.e., sırasıyle bk., s. 242, 212, 204, 226, 220, 272; eserin *Dizgi*'sinin *Halil Efe, Makbûle Hanım* maddelerine bakılırsa, bu husûsta daha çok bilgi edinilebilir.

[67] Câhid Çaka'nın bu eserinde de Makbûle Hanım, şehit düşmesi hakkında bilgi verilmitşir (S. 57 v.d.). T. C. Genel Kurmay Başkanlığı'nın, Ordu Dâiresi Reisliği'ne, 28 Şubat, 1936 tarihli cevâbının I'inci maddesinde Koca Yayla Savaşı, Makbûle Hanım ve şehit düşmesi hakkında bilgi verilmiştir (*Kadın Ansiklopedisi*, s. 665[b], 667[a]). Bu konuda kısaca bilgi için *İstiklâl Harbi'nde Demirci Akınları*'na da bakılabilir (Derleyen: Kur. Mrl. Bâkî Vandemir, İst., 1936, Askerî Matbaa, s. 115, 119 v.d.).

deniliyordu. İstanbul hanımlarından, Erzurumlu Fatma Seher Hanım gibi, erkeklerle omuz-omuza harbetmeleri ve yaralanmaları değil, milletin nâmûsu ve istiklâli kadar, hanımlarımızın nâmûsunu muhâfaza için de birer sargı isteniliyordu[68].

XIII. ASKER SÂİME HANIM

İstanbul hanımlarından Millî Mücâdele'ye fi'len katılıp cebhede silâh kullanan, yaralanan Sâime Hanım'dan başkasını tesbit edebilmiş değiliz. Kemal Arıburun, 15 Mayıs, 1919'da İzmir'in işgāli dolayısıyle Kadıköy Belediye Dâiresi önündeki mitingde konuştuğundan bahsetmiş, bunun metnini de vermiştir. Yine ondan, bu mitingten sonra tutuklandığını, Anadolu'ya kaçarak Millî Mücâdele'ye katıldığını, yaralandığını, İstiklâl Madalyası almış bulunduğunu, Asker Sâime diye anılan Münevver Sâime Hanım'ın, bu mücâhidemizin savaştan sonra Edebiyât öğretmenliği yaptığını, 1951'de vefât ettiğini öğreniyoruz[69]. İstanbul Kız Lisesi'nin orta ve lise sınıflarında öğreniciliğim sırasında, 1927–32'de, yanılmıyorsam Türkçe dersi okutuyordu. Benim hocam değildi; adının Münevver olduğunu bilmiyorduk; Asker Sâime denildiği için ilgilenirdik. Epeyi iri-yarı, kumral, allıksız-pudrasız, dâima kısa topuklu iskarpin ve kostüm giyen, belki askerlikten kalma bir alışkanlık olarak ceketinin beline geniş bir kemer takan, saygı değer ve sevimli bir hanımefendi idi.

İstiklâl Harbi'nin sonlarına epeyi yaklaşmış bulunuyoruz. 24 Haziran, 1922'de İzmit'te hüzün verici bir anma töreni yapılmıştır; bu, geçen yıl, Yunanlılar'ın İzmit'te yaptıkları zulmün yıl dönümüdür. O gün şehit düşenlerin rûhlarını ta'ziz için Orhan Gāzî câmii'nde *Mevlid* okutulmuş, evlerde *Hatimler* indirilmiştir. 27 Haziran, 1921'de İzmit'in Yunanlılar'dan kurtarılmasının yıldönümü dolayısıyle kutlama töreni yapılacaktı; Mustafa Kemal, bundan iki gün önce Cebhe'yi ziyâret için İzmit'e gelmişti[70]. Öte yandan, Batı Cebhesi'ndeki Büyük Taarruz için hâzırlıklar sürdürülmekte idi.

[68] *Tevhîd-i Efkâr*, nu. 3994/366, 19 Şevvâl, 1340/16 Haziran, 1338; imzâsızdır.

[69] K. Arıburun, a.e., 32-36, 69. Câhid Çaka, ona Asker Sâime adını İstanbul Dârü'l-Funûnluları'nın taktığını, İstanbul'da muhtelif yerlerde nutuklar verdiğini kaydetmiştir (A.e., s. 75 v.d.).

[70] *İzmit'teki İhtifâl-i Hazîn* (*Tevhîd-i Efkâr*, nu. 3402/374, 24 Haziran, 1338/1922); *Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'te Cebhe'yi Ziyâreti* (A. gzt., nu. 4404/376, 26 Haziran, 1922).

Başkumandanlık Meydân Muhârebesi de denilen Büyük Taarruz, 26 Ağustos, 1922'de başlamış, ertesi günü Afyon-Karahisar'ı kurtulmuş, büyük zafer 30 Ağustos'ta kazanılmıştır. Mustafa Kemal'in, "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir; ileri!,, emrini verdiği 1 Eylûl'den başlayarak zaferler biribirini kovalamış, Eylûl'ün ikisinde Yunan Başkumandanı Tirikopis esir edilmiş, Eskişehir'den sonra 5 Eylûl'de Bilecek, ertesi günü Balıkesir, 7 Eylûl'de Aydın, 8 Eylûl'de Manisa kurtulmuş, 9 Eylûl'de ordularımız İzmir'e girmiştir. Eylûl'un onsekizinde Bursa'mızın da kurtarılmasından sonra, 18 Eylûl'de Anadolu topraklarımız bütünüyle Yunanlılar'dan temizlenmiştir.

B) KAĞNI KOLLARI VE ADSIZ MÜCÂHİTLER

1921'de, Temmuz'un onundan yirmibeşine kadar süren Kütahya—Eskişehir savaşında ordumuz, teşkilâtca noksan bulunduğu hâlde, üstün kuvvetteki düşmanı adım-adım zedelemiş, Eskişehir'in doğusunda ve tiren hattı tarafındaki taarruzlarıyla düşmanı Eskişer'e kadar sürerek birçok bakımdan kayıplara uğratmıştır. Sol cenâhtaki kıt'alarımızın da karşı koymasıyla düşmanın Sakarya'ya doğru ilerileme pilanı önlenmiş, millî kuvvetlerimiz 26 Temmuz'da Sakarya'nın doğusunda toplanmağı başarmıştır. Bu başarıda kadın mücâhidlerimizin de küçümsenmeyecek ölçüde te'siri bulunduğunu, bir gazetemizdeki *Kahraman Kadınlar* başlıklı, bütününü olduğu gibi verdiğimiz haber dolayısıyle öğreniyoruz:

"Orduda birçok kadınlarımız var ki babaları ve kardaşlarıyle berâber, harbin bütün mezâhimini çekerek cebhelerde didiniyorlar. Ordu, bilâ-pervâ tehlikelere atılan bu kahramanların hizmetlerini takdir ederek kendilerini Harb Madalyaları ile taltîf eylemiştir. Bu sûretle Türk kadını bu istiklâl ve istihlâs harbinde büyük bir hisse almış ve tarihe ismini pek şerefli bir sûrette geçirmiştir. Garb Cebhesi Kumandanlığı, Eskişehir Harbi'nin bidâyetindenberi orduda kendi vâsıtalarıyle çalışan ve ordu ile muzafferen avdet eden oniki kadına Harb Madalyası verdiği gibi, Erzak Kolu Kumandanlığı vazifesi ifâ eden Fatma Onbaşı'nın da rütbesini Çavuşluk'a terfî' eylemiştir.

Bu kahramanların esâmisini büyük bir şeref hissederek ber-vech-i âtî neşreylemekteyiz[71].

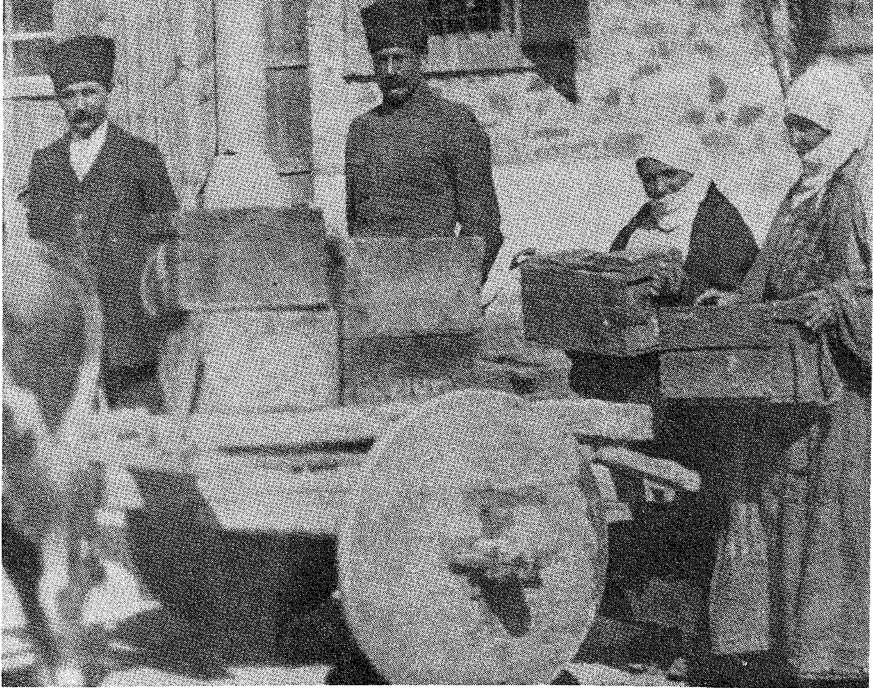
1. İnönü'ne merbût Kurgun-karyesi'nden Ali kerimesi Alime
2. İnönü'nden Besîm kerimesi Şükriye
3. İnönü'nden Haci Osman kerimesi Fatma
4. İnönü'nden Mûsa kerimesi Ayşe
5. İnönü'nden Mehmed Ali kerimesi Hâfıza
6. İnönü'nden Kara Bektaş kerimesi Fatma
7. İnönü'nden Mehmed kerimesi Ümmühan
8. İnönü'nden Haci Mustafa kerimesi Fatma
9. İnönü'nden Veli Onbaşı kerimesi Ayşe
10. İnönü'nden Molla İbrâhim kerimesi Ayşe
11. İnönü'nden Ali kerimesi Ayşe
12. İnönü'nden Molla Hasan kerimesi Fatma

Bu haber, 23 Ağustos—13 Eylûl, 1921 tarihleri arasında süren Sakarya Harbi zaferinden yaklaşık beş hafta sonra yayımlandığına göre, Çavuş derecesine yükseltilen Onbaşı Fatma ile[72] sayıları onüçü bulan bu mücâhidlere Harb Madalyaları'nın bu sıralarda verildiğini belirten bir başka belge de elimize geçmiş bulunmaktadır. Beylik Köprü'de Merkez Mıntaka Müfettişliği'ne, Garb Cebhesi Kumandanı nâmına Âsım imzâsıyla gönderilen 22.X.1337 (1921) tarihli ve "Bu kerre taltîf edilen kadınların Kol'da vazife ifâ ettiği esnâda fotoğıraflarının aldırılması,, Genel Kurmay Başkanlığı'ndan emr olunduğu, buradan bir fotogırafcı gönderileceği için, "fotogırafın hangi gün alınabileceğinin,, bildirilmesi istenildiği hakkındaki bu belge de,

[71] *Hâkimiyyet-i Milliyye,* nu. 329, 21 Ekim, 1337/1921. Bu haber ve liste, Bolu'da yayımlanan *Türk Oğlu* gazetesinden Ömer Sâmi Coşar'ın eserine de alınmıştır (*Millî Mücâdele Basını,* b.y.y., 1964, s. 298). Yalnız liste, İnönü savaşlarında yararlık gösterenler olduğu kaydiyle *Kadın Ansiklopedisi*'nde de vardır (S. 674[a]).

[72] Hâlide Edib, kadınlar tarafından cebheye erzak nakil işlerini idâre eden, yetmiş yaşlarında, fakat kuvvetli, güçlü, sırtı dimdik Fatma Çavuş ile Binbaşı Tevfik aracılığıyle tanışmıştır; onun hayâtından kısaca bahsetmiş, Sakarya Savaşı'nda, ateş altında cebheye erzak götürdüğünü anlatmıştır (*The Turkish Ordeal,* U.S.A., 1928, s. 322 v.d.); listedeki, rütbesi Onbaşılık'tan Çavuşluk'a yükseltilen Erzak Kolu Kumandanı bu mücâhidemiz olabilir; Binbaşı Tevfik, o sabah Beylik Köprü'ye gelen gazetecilere, Fatma Çavuş'un omuzunda tüfekle resmini çektirdiğini de söylemiştir.

bahis konusu madalyaların bu tarihlerde verilmiş olduğunu gösterir [73].

6. Cebheye erzak, cebhâne, mermi taşıyan kağnılardan biri

Dr. Fahrî Can, Kuvây-i Milliyye'nin bir işi de vatanperverleri İstanbul'dan Anadolu'ya geçirmek olduğunu, bunlar Kartal'ın Ağren (Akviran) köyünde teslim edildiğini, onları Adapazarı'na, veya Geyve'ye kadar götürdüklerini, Anadolu'ya bu geçenler arasında Hocası Dr. Adnan, Câmî Bey, Bekir Kal'alı ve Hâlide Edib'in de bulunduğunu kaybetmiştir ; "Ordumuzun yegâne kadın askeri Hâlide Onbaşı değildir. Kırk arabalık bir Nakliyye Kolu Kumandanı olan Bilecikli Ayşe Çavuş ile, kâmilen kadınlardan mürekkeb olan diğer kollar ve Adana'da yararlığı görülen Âdile

[73] Bu belgenin aslı, Harb Tarihi ve Stratejik Etüd Dâiresi Başkanlığı Arşivi'ndedir (İstiklâl Harbi Arşivi, KI: 1801, Dosya-272, F: 2). Yeni harflere çevrilmiş metni, Kişi Başvuru Uzmanı M. Celâl Gürsel imzâsıyle lutfen bize verilmiştir. Araştırmalarımıza yardımda bulunmaları dolayısıyle teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Çavuş gibi daha nicelerini zikretmek icâb eder,, bilgisini verdiği de görülür. Bu mucâhidemiz hakkında, başkaca bilgi edinebilmiş değiliz. Bununla, Aralov'un eserinde resmi bulunan, *Kurtuluş Savaş'ında mühim yeri olan Ayşe Çavuş*'un ayni şahıs olabileceğine dâir kesin birşey söyleyemiyoruz [73a].

7. Kurtuluş Savaşı'nda mühim yeri olan Ayşe Çavuş

[73a] *Millî Mücâdele'de Hâlide Edib Onbaşı* (*Yakın Tarihimiz*, c. 1., nu. 4, 22 Mart, 1962, s. 99 v. d.). Bahis konusu resim ile, bir çocuğun idâre ettiği kağnı, Semen İvanoviç Aralov'un eserinin Rusca aslında vardır (Moskova, 1960, s. 151, 53); Hasan Âli Ediz tarafından Türkçe'ye tercemesinde (Yk. bk., not—40), bunlara ve başkaca resimlere yer verilmemiştir.

Kâzım Özalp'ın verdiği bilgiye göre, İstanbul'daki gizli teşkilât gece-gündüz çalışıyordu. "Maçka, Zeytun-burnu ve sâir küçük depolardaki top, tüfenk ve cebhâneler, cesûrâne tedbirler alınıp Anadolu yakasına kaçırılıyor, oradan da hayvân ve insân sırtlarında Ankara'ya nakl ediliyordu. İşte Türk kadınlarının büyük top mermilerini sırtlarında taşımak sûretiyle gösterdikleri fedâkârlıkların en ehemmiyetlisi olanlar bunlardı.

"O sırada Karamürsel ile Ankara arasındaki yollar, gece-gündüz sırtlarında mermi taşıyan kadınlarla, yine mermi yüklü kağnı arabaları ve ba'zan bir öküzü ölmüş, onun yerine kendisi diğer öküze eş olarak arabayı çeken kadınların teşkil ettiği kāfilelerle dolu idi. Bu manzara her Türk'ün göğsünü kabartarak gözlerini yaşartmağa yeterdi.

"Bu cebhâneler karışık olduğu için Ankara'da toplanıyor ve orada komisyon huzûrunda tasnif edilip silâhlarına göre cebhelere gönderiliyordu [74]. „

Kastamonu İl Yıllığı'nda pantalon ve paltolu, başında kalpak, elinde büyük bir balta bulunan bir kadın resminin altında, "Kastamonu'nun yetiştirdiği Millî Mücâdele kahramanlarından Halime Çavuş„ cümlesinin bulunduğu görülür; onun bu yoldaki çalışmalarını aydınlatıcı bilgilerin, ileride elde edilebileceğini umuyoruz [75].

Kastamonu mücâhidlerinden bir de, Muhyiddin Paşa'ya verilen dilekcesi bulunan Latîfe Hanım var. Bu dilekcesinde, bütün varlığıyle ana vatanımızı, milletimizin istiklâlini yok etmek hayâliyle hucûm eden düşmanlardan topraklarımızı kurtarmak için cebhelerde arslancasına çarpışan erkek kardeşleriyle birlikte vatanî mukaddes vazifesinde bulunmak için fedâ'î olarak Cebhe'ye harekete hâzır olduğunu bildirmiş, bu husûsta emir buyurulmasını recâ etmiştir. Dilekcesinin sonundaki adresinden, Tosya'nın İlyas Bey-mahallesi'nden Kara Mehmed-oğlu Mustafa'nın kızı olduğu anlaşılır [76].

[74] *30 Ağustos Başkumandanlık Meydân Muhârebesi* (*Yakın Tarihimiz*, c. III., nu. 27, 30 Ağustos, 1962, s. 4).

[75] Ankara, 1973, Yarı Açık Cezâevi Matbaası, s. 27.

[76] *Açık Söz*'cü Hüsnü, *İstiklâl Harbi'nde Kastamonu*, Kastamonu, 1933, Vilâyet Matbaası, s. 130 v.d. Bu eserde, Şevkî Erişti'nin 1946'da anlattığı bir vak'a nakledilmiştir. 1915 yılı başlarında Rus kuvvetleri Şavşat'a ilerilediklerі sırada, bunu duyan Şevkî Bey'in annesi, "yirmi-otuz kadın arkadaş alarak, suvârîlerin geçeceği yolda üzerlerine yukarı yamaçlardan büyük taşlar yuvarlamaktan çekinmemişler„, ellerinden geldiğince Rus kuvvetlerini önlemeğe uğraşmışlardır (S. 123 v.d.).

8. Kastamonu'nun yetiştirdiği Millî Mücâdele kahramanlarından Halime Çavuş

Veteriner Y. Ziyâ Ulusoy, 13 Haziran, 1920'de yüksek öğrenimini bitirince, 5 Temmuz, 1920'de Mudanya yoluyle Anadolu'ya kaçarak Millî Mücâdele hareketine katılmış, İstiklâl Harbi'nin sonuna kadar cephede çalışmıştır. Onun hâtıralarına dayanarak yazdığı, Ömer Bey adını kullanmış olduğu manzûm ve epeyi uzun *Kağnı Kolu* hikâyesinden aldığımız mısrâlardan, kadın mücâhidlerimizden üçünün daha adını öğrenmiş oluyoruz:

İstiklâl'de ben de vardım,
Mülâzimdim, baytardım,
Kumandan'ın emriyle katara da bakardım.

Altı kolu vardı katarın;
Biri Deve Kolu,
Yüz develer biçerdi yolu.

Beşi Kağnı Kolu'ydu;
Başta gelen Oflaz Emmi Kolu'ydu.

Sarp dağların solunda,
Oflaz Emmi Kolu'nda
Küçük Yûsuf, Çot Hasan'la Kabakcı,

Kezban Nine, Kuru Kız'la İlbacı.
Sarı öküz, konur tosun, koca-baş,
Kol yürüyordu yavaş-yavaş..

Mermi yüklü kağnılarla teker izi
Sıra-sıra, dizi-dizi
Çıkıyorduk yamacı
Cebhe idi Kol'un amacı..

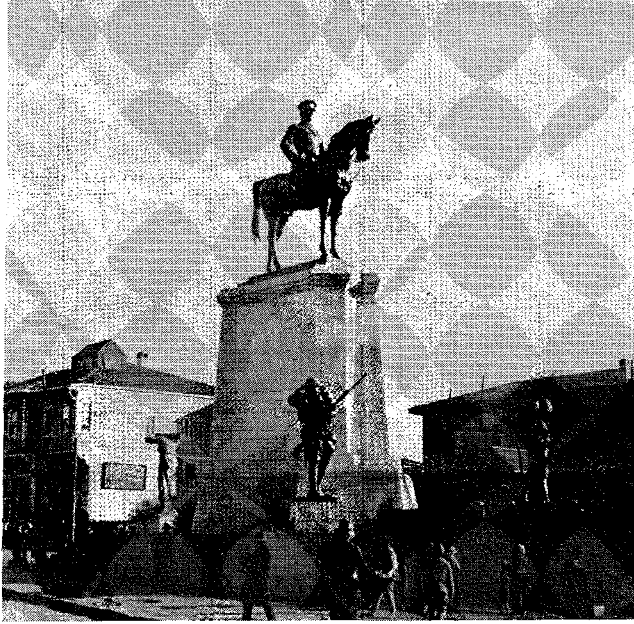
Gören yoktu önlerinden kağnının saptığını
Çok erkek yapamazdı onların yaptığını

. . . .

Dikmen yolundan süzülüp inerken Ankara'ya
Ömer Bey sözünü tamâmladı;
Fazla dokunmadı, son verdi hâtıraya..

Ayrılmıştım katardan,
Onları görmedim sonradan;
Şimdi Ulus-meydânı'ndan geçerken görüyorum
İlbacı'yı, Kuru Kız'ı omzundaki mermiyle[77]..

[77] *Muzaffer Erkmen, Veteriner Meslekinde Fikir ve San'at Adamları*, İst., 1961, Hüsn-i Tabiat Matbaası, s. 104, 108 v.d. Ulus-meydânı'ndaki Zafer Anıtı resimlerini (Nu. 9, 10), T.T. Kurumu Arşivi'nin *Atatürk Dosyası*'ndan aldık (Nu. 17/I, 17/III). Bu kartların arkasında *Türk Tarih Kurumu Kitaplığı Uluğ İğdemir Arşivi* kaydi, ilkinde *Ankara*—19.1.1928, ötekinde Paris—*15 Avril, 1928* tarihleri vardır.

9. Ankara'da, 24 Kasım, 1927'de Ulus-meydânı'na dikilen Zafer Anıtı'nın İstasyon cihetine bakan ön tarafı

İstiklâl Harbi'nde Anadolu kadınlarımızdan birkısmı savaş cebhelerine koşup silâh kullanmamış, fakat millî kuvvetleri güçlendirmek için cebhe gerisinde, seve-seve her türlü fedâkârlığa katlanmış, elden geldiğince yardım etmiştir. Bu yoldaki çalışmaların başlıca merkezlerinden biri de Kastamonu ve çevresidir.

İnebolu'da, Millî Kuvvetler'e bağlı askerî teşkilât kurulmuştu. Silâh, cebâne, erzak, giyecek, v.b. şeyler, İnebolu İskelesi'nden Çankırı'ya, oradan Ankara'ya, cebheye gönderiliyordu. Tırabzon'dan vapurla nakliye işleri başlayınca İnebolu yolu, dolayısıyle Kastamonu Ankara'nın bir üssü hâline gelmişti. Burada pencere demirlerinden süngü, kasatura, kılıc yapan ustalar bulunduğu gibi, bunlardan kirkısmı da Ankara'ya gönderilmiştir. Kastamonu kadınlarının Millî Kuvvetler'e yardım bakımından çok hareketli, faydalı oldukları görülür [78].

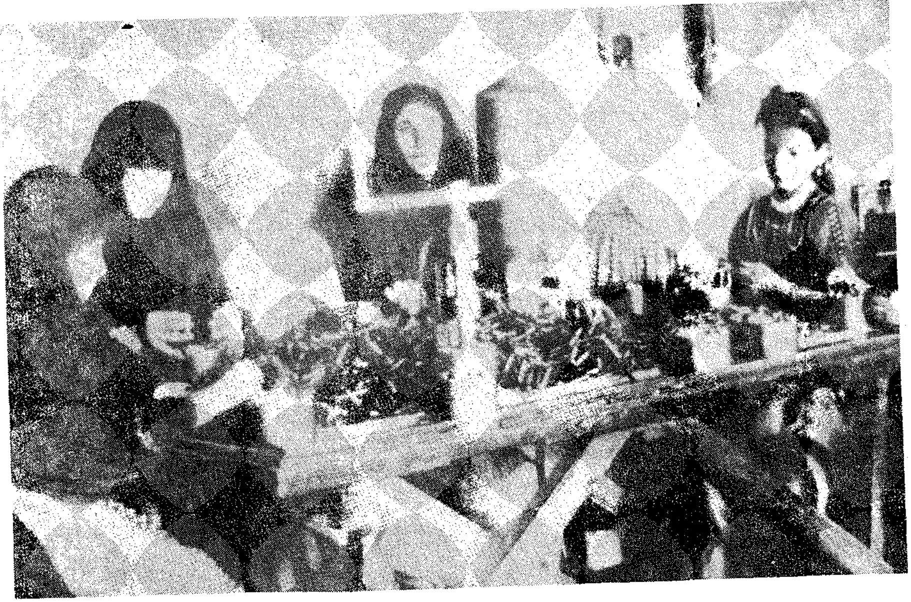
[78] *Nureddin Peker, 1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın İnebolu ve Kastamonu Havâlisi,* İst., 1955, Gün Basımevi, s. 204, 364.

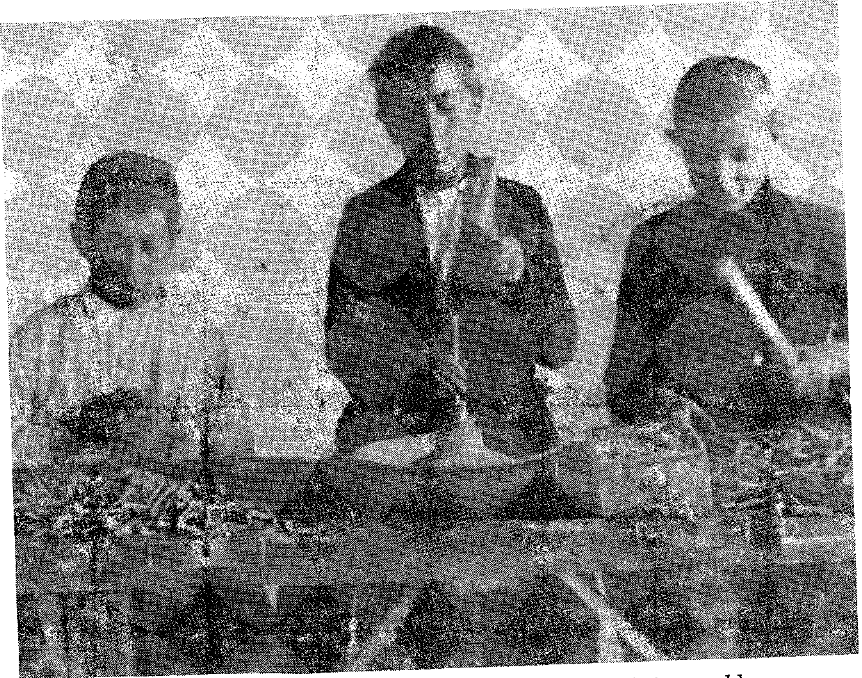
10. Zafer Anıtı'nın arka sağ yanı

Kastamonu'da başta gelen me'mûrların eşleri Müdâfaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti'ni kurmuş, Dârü'l-Muallimât bahçesinde tertipledikleri mitingde bine yakın kadın bulunmuş, İzmir'in işgāli, Urfa, Anteb, Mar'aş'ın Fıransızlar eline geçmesi yüzünden İngiltere, İtalya Kıraliçeleri'ne, Madame Wilson ve Poincaré'ye protesto telgırafları çekmişlerdir; İstanbul'un işgālinden beş gün önce, 15 Ocak 1920'de de ayni yerde böyle bir protesto mitingi tertiplemişlerdir [79].

[79] *Kastamonu İl Yıllığı, 1973*, s. 14; N. Peker, a.e., s. 102, 110, 124 v.d. Sakarya Harbi'nin başlamasından bir gün önce, 22 Ağustos, 1921'de, Nasrullah Câmi'i meydânındaki çok kalabalık mitinge kadınlar da katılmış, zaferin kazanılması için her türlü fedâkârlığa ahdetmişler, bu husûsta karârlar almışlardır (S. 366 v.d.).

11. Ankara'daki Fişek Fabrikası'nda çalışan kadınlar

12. Ankara'daki Fişek Fabrikası'nda çalışan erkek çocuklar

Kastamonu'da, o savaş günlerinde *Açık Söz* gazetesini yayımlamakta olan Hüsnü Bey, İstiklâl Harb'inde, hele Sakarya Harbi sıralarında Kastamonu şehri ve vilâyeti hanımlarının, Türk kadınlarına yakışır sûrette çok çalıştıklarını, çok fedâkârlıklar gösterdiklerini, bunun pek çok örneğinden birkaçını anlatmıştır: Hilâl-ı Ahmer (Kızılay) şu'besini kurmuşlar, Lise'de tertipledikleri musâmerede altun saatlerini, küpelerini Hilâl-i Ahmer'e bağışlamışlardır.

Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şu'besi, Riyâzü'l-Benât Mektebi'nde bir sergi hâzırlamıştır; bu büyük evin her odası bağışlanan eşyâ ile tıklım-tıklım dolmuştu. Bu sergide yırtık iki gömlek de gözüne ilişen *Açık Söz*'cü Hüsnü, bunların orada neden gösterildiğini sormuştur. Ona, yaşlı ve yoksul bir kadının geçenlerde sergiyi ziyârete geldiğini, eşyâlara baktıktan sonra koşup evine giderek o gömlekleri getirip bıraktığını anlatmışlar, "Biz biliyoruz ki bunların maddî değil, ma'nevî kıymeti çok büyük; zavallının verecek başka hiçbir şeyi yoktu,, demişlerdir. Yine Hüsnü Bey'in verdiği bir başka örnekten, Tebhîr-hâne me'mûru Ziyâ Efendi'nin kızının, makineli tüfeği ile bizim tarafa kaçmağı başaran Fıransız Subayı Cezâyirli Mehmed Efendi ile evleneceğini, âilece zengin olmadıklarını, bu ince düşünceli Türk kızının, hâzırlanmış olan gelinliğinin satılarak bedelinin, yaralı gāzîlerimize verilmesini istediğini öğreniyoruz. Gelinliği otuz liraya Hilâl-i Ahmer'e satmışlar; kendisi basma bir entari giyerek düğünü yapılmıştır.

Hüsnü Bey, "Kastamonu kadınlığı, burada üç-beş örneğini yazdığımız büyüklükleri çok göstermiştir. Çoğu sırtında cebhâne taşıyan kadınları bu gün takdîs ediyoruz. Çok saygı değer diye imrendiğimiz bu işler, o günlerin her günki işlerindendi. İş görebilecek yaştakiler Cebhe'de idi. Köy ihtiyârları ve kadınları ki nakil işlerini onlar yapıyor, her gün, her sâat yüz-ikiyüz kağnılık, iki-üçyüz hayvanlık bir kāfilenin Ankara'ya doğru geçtiğini görüyorduk ve bu kağnıları, hayvanları sevk edenlerin çoğu kadınlardı. Cebhe'de harb eden erkeğine köylü kadını, erzakını ve cebhânesini, icâbına göre sırtı ile de götürüyordu [80].

İnebolu Kaymakamı'nın Kastamonu Vâliliği'ne 8 Haziran, 1921 şifre yazısından, o gün, askerî eşyâ yüklü 150 manda ve öküz arabasının yola çıkarıldığı bildiriliyordu; her gün 150-200 araba o günlerde yola çıkarılmakta idi. Kastamonu Vâliliği'nin Çankırı

[80] A.e., s. 130 v.d.

13. Türk Kadınları, Cebhe'ye cebhâne taşırken

Mutasarrıflığı'na ve Dâhiliyye Vekâleti'ne gönderilen 15 ve 16 Hazi-
an, 1921 tarihli şifreli yazılarında, İnebolu'dan mühim mikdârda
ebhâne gönderilmesine devâm edildiği, bunların Çankırı'ya kadar
arara uğramadan naklinin sağlandığı, bu askerî malzemenin 1500
ıraba ile, 2600 hayvana yükletilip gönderildiği haber veriliyordu.
Malzemeyi Kastamonu'ya götürmek için İnebolu'ya gelen köylüler
ırasında yaşlı bir kadın da bulunmakta idi; kocasının Çanakkale'de
ehit düştüğünü, Cebhe'deki oğlunun çocuklarını da kendi beslediğini,
eraberindeki öküz arabasıyle Kastamonu'ya askerî eşyâ nakletmek
stediğini söyleyerek bu iş için Hat Kumandanı'ndan izin istemiş, o
ıralarda orada bulunan Rauf Orbay ve Cevad Paşa'nın da uygun
ulmasıyle bu şehit karısının, bu asker anasının isteği yerine geti-
ilmiştir [81].

Savaş malzemesini kağnılarla taşıyanların çoğu köylü kadınları
di. Bu kağnı kollarını, o sıralarda vazifeli olarak çalışanların gördük-
erine, duyduklarına dayanarak canlandırmağa, çoğu adsız bu adsız
Anadolu kadınlarının kahramanlık vak'alarını anlatmağa çalışacağız.

[81] N. Peker, a.e., s. 351, 385.

Aslen İzmirli olan, buranın 15 Mayıs, 1919'da Yunanlılar'ca işgālinden sonra Balıkesir'de çete teşkilâtına katılan Mustafa Necâtî, 13 Eylûl, 1921 Sakarya zaferinden 30 Ağustos, 1922'de Dumlupınar zaferinden az öncesine kadar, İstiklâl Mahkemesi Reisi olarak Kastamonu'da bulunmuştur[82].

Mustafa Necâtî, "İhtiyârlardan, çocuklardan başka, erkekleri az olan beş hâneli köylerden beşyüz evlilerine kadar Anadolu'nun birçok yerlerini,, görmüş, rastladığı kağnı kollarını da canlandırmıştır: "Uzun ve gölgesiz yollardan inkıta'sız (kesintisiz, sürekli) bir akışla harb meydânlarına inen mubârek kāfilelere her zamân rast gelirdim; levha hiç değişmezdi: Zayıf öküzlerin çektikleri cebhâne yüklü arabalar ve bunların başlarında yanık yüzlü, çıplak ayaklı kadınlar, ihtiyârlar ve hattâ çocuklar... Çok def'a yolun kenarına çekilir, onların geçişini gözlerim yaşararak seyreder, kağnıların gıcırtılarını ilâhî bir musıkî gibi dinlerdim. Yalnız Cebhe'de döğüşenler değil, bunlar da takdîse lâyık birer kahramandı,, diyor. Tanık olduğu bir kahramanlık vak'asını da anlatmıştır:

"Bir gün evvel yağan karların doldurduğu uzun yollardan geçerek Mahkeme'miz müfrezesiyle, Çerkeş önlerinde kağnılarla cebhâne taşıyan bir kadın kāfilesine rast gelmiştik. Beyaz bir geceyi andıran bir gündü; güneş bulutlara girmiş, tabî'at kefenlenmişti. Mücessem bir hüzün hâlinde kalblere damlayan umûmî sükûtu bozan hiçbir ses yoktu; ancak kağnıların rûhları ürperten ve sükûtu besteleyen gıcırtıları derinden derine etrâfı geziniyordu. Bu seslerde öyle bir esrâr saklı ki sanki bütün muztarib rûhlar tekmil iniltisini bu sese vermişler ve sanki bütün mütevekkil fikirler, azme kalb olan tevekkülünü bu ağır revişe (yürüyüşe) terketmişler.

"Bu kāfileye yaklaştıkca ba'zan bu uzun sükûtu yırtan bir çocuk feryâdı yükseliyordu. Kāfileye yaklaştık ve selâmlaştık. Biz soğuktan yamçılar altında bile titrerken, tek yorganını da arabaya örten bir ninenin çıplak ayaklarla karları çiğnediğini görünce, içimde takdirle karışık bir merhamet sızladı. Arkasına sardığı peştemalı içinde ara-sıra hıçkıran bir çocuğun üzerine bile örtmeden yorganını n'için arabaya serdiğini sormak fikrini duydum: 'Üşümez misin sen, nine?.. Bak çocuk donacak, yorganı örtsene!' diye arabanın üstünü işâret ettim.

[82] M. Necâtî'nin o sıralardaki çok verimli çalışmaları için N. Peker'in eserinde epeyi geniş bilgi verilmiştir (S. 390 v.d., 410).

Bu sözü garib bir tarzda karşıladı; sormağa değer birşey addetmiyordu gāliba!.. Benim cavâb beklediğimi de anlayınca, mukaddes birşeye teveccüh eder gibi kağnıya doğru koştu: 'Kar sepeliyor, millet malıdır, nem kapmasın evlâdım!' dedi ve yorganın uçlarını iyice serdi. Kar sepelemeğe başlamıştı; o zamân anladım ki cebhâneleri ıslatmamak için bu fedâkârlığı yapıyor. O vakit, deminki merhametimden utandım bile[83]!„

Yine Sakarya Savaşı sırasında, kadın mücâhidlerimizin bu kağnı kollarında nasıl canla-başla calıştıklarını anlatan bir başka kahramanlık vak'asını Kurmay Albay Hulûsî Atak'tan öğrenmiş oluyoruz: Sakarya Sava'şının başladığı gün, 23 Ağustos, 1337 (1921)'de yaralanan Hulûsî Atak'ı geriye Keskin Hastahânesi'ne göndermişlerdir; Ankara'dan Yahşı-han'a giden bir dekovile başka yaralılarla birlikte bindirmişler, daha öteye kağnı ile gitmişlerdir. Etraflarından geçmekte olan kağnı kol ve katarlarının çoğunu kadınların idâre ettiğinden bahseden Hulûsî Atak, "Bu kāfilelerin birinden hafif bir çığlık duyduk; bunu müteâkib bir duraklama ve telâş eseri görüldü. Bir müddet sonra güzel bir müjde ile karşılaştık. Cebhâne Kolları'nda bulunan hâmile bir kadın bir erkek evlâdı doğurmuştu. Bu kadını hastahâneye yatırmak üzre geriye çevirmek istediler; fakat yorgunluk ve çektiği

[83] *İstiklâl Mücâdelesi Hâtıraları—Anadolu Köylüsü* (*Hayât* mec., c. 1., nu. 9, Ankara—27 Ocak, 1927, s. 175; *İstiklâl Mücâdelesi Hâtıraları—Asil Rûhlar*, nu. 7, 13 Ocak, 1927, s. 138; *İstiklâl Mücâdelesi Hâtıraları—Anadolu ve Millî Aşk*, nu. 3, 16 Aralık, 1926, s. 56); 9'uncu sayıdakinin sonunda, *Kastamonu, 338* (1922) tarihi vardır. Ayni vak'a, Besîm Atalay'ın *Sakarya Harbi Nasıl Kazanıldı* başlıklı şiirinde de anlatılmıştır (*Cönk*, İst., 1931, Devlet Matbaası, s. 9):

Bir zâbit—Ey hemşîre sarsan a
Şu çocuğu yorgana...
Mosmor olmuş yavrıcık;
Vâh zavallı, vâh yazık!
Köylü kadını:
Doğru emme, ey kardaş görme misin boranı?
Fişeklerin üstüne örtmüşüdüm yorganı.
Varsın çocuk ıslansın...
O, bunlara alışgın..
Biliyorsun bir silâh bugün bize bir asker
Kadar lâzım.. Onun'çün bozulmasın fişekler!
Bugün benden babası silâh ister ötede,
Islanmasın fişekler; yanmam çocuk ölse de!

ıztırablarla benzi solmuş olan hasta kadın, 'Cebhedeki silâhlar' dedi, 'cebhâne bekliyor; oraya cebhâne yetiştirmeliyim, geri dönemem!.. „ demiştir[84].

Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda (10—15 Temmuz, 1921), Alayund'daki köylerde Erkân-ı Harbiyye Yedinci Fırkası'nda bulunan Cevdet Kerim de Kağnı Kolları'nda çalışan mücâhit kadınlarımızla ilgili kahramanlık vak'aları anlatmıştır :

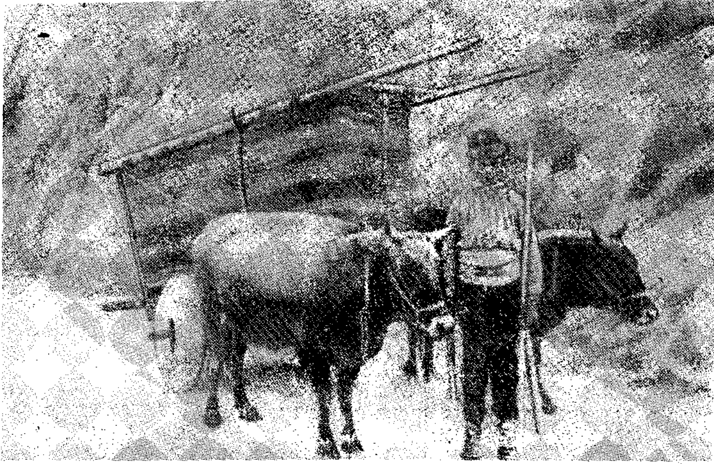
"Fırkamız Alayund'daki köylerde idi. Bize tahsis edilen mıntàkada üçyüz kağnı arabası tesbit ettik ve bunları muhârebe esnâsında derhâl tanzim edebilmek içün bir tecrübe da'veti yaptık. İkiyüzelli araba, tablīġāt ifâsından yirmidört sâat zarfında kâmilen geldi. Kolları teşkil ettik; başlarına nefer, küçük zâbit ve zâbitlerini ta'yin ederek tanzim ettik. Ba'zılarının öküzleri olmadığından arabalarına ineklerini koşmuşlardı. Bunlar, birkısmı ihtiyâr erkekler olmak üzre, kısm-ı a'zamı kadın ve çocuklardı. Alayund-düzlüğü'nde ictimâ' eden bu kāfileye, Fırka Kumandanı teftiş ederken, Türk tevekkül ve itâati, asker celâdet ve mehâbeti ile, uzun ögendireleri ellerinde, sevgili öküzlerinin başında duran bu kadınlara erkeklerinin n'içün gelmediğini sordu ve bu zahmetli işde çok yorulacaklarını, hattâ tahammül edemeyerek bizi de zarara sokacaklarını söyledi. Bu muhterem analar ve hemşīreler şu cevâbı verdiler. —Askerliği kasdederek— 'Erkeklerimiz hizmettedir; emrinize biz geldik. Böyle günde bize bu kadarcık iş düşmesin mi? Tek yurdumuz kurtulsun da, biz yorulalım, ölelim!' dediler; hâlbuki bunların epeyicesi, harâbelerinde kimsesiz çocuklarını komşusuna terk etmişlerdi. Nitekim muhârebe başladı ve birkısmı Sakarya'ya kadar ordu ile hareket ettiler; hattâ içlerinde doğuranlar oldu. Tabī'î bunları Sıhhiye Bölükleri'mizde en iyi bir şekilde koruduk. Bu aziz memleket analarını burada hürmetle yâd ederim„ diyor[85].

Millî Mücâdele başlarında Konya Ereğlisi'ndeki ordusuyle Ankara'ya gelen, Sivas Kongresi karârıyle bir aralık Anadolu Garbî Kuvây-i Milliyye Başkumandanlığı'na ta'yin edilen Ali Fuad Cebesoy'un da Kağnı Kolları'yle ilgili, ihtiyâr bir mücâhit kadınla konuşmasını içine alan bir hâtırası var:

"Cebhâne Kolları'nı ahâlînin vâsıtaları teşkil etmişti; bunlar esâs i'tibârıyle kağnılardır. Kağnıların ekserisi köy kadınları ve on

[84] Câhid Çaka, a.e., s. 71 v.d.

[85] Yk. bk., not—31, s. 134.

14. Bir çocuk tarafından idâre edilen kağnı

-onbeş yaşlarındaki çocuklar tarafından idâre olunuyordu. Bu, hakîkaten asîl ve ulvî bir manzara idi. Uzun yürüyüşlerde gece ayaz, kar ve yağmur altında meşakkat ve acının en fazlasını çekmiş olan bu aziz vatandaşlarımız köylülerdi. Bunların içerisinde şiddetli soğuktan yolda ölenler de olmuştu. Kütahya ile Gediz arasında yapılan yürüyüş ve hareketlerde kıt'alarımızın ve muhârebenin medâr-ı hayâtı olan erzāk ve cebhâneyi hep bu aziz vatandaşlarımız taşımışlardı. Bütün meşakkat ve acılara rağmen yüzlerinde bir işmi'zâc ve futûr görülmemişti. Hiç unutmam, yine böyle bir yürüyüş esnâsında idi; donduracu bir soğuk vardı. Kağnısının başında duran bir ihtiyâr nineye yaklaşmış ve sormuştum: 'Nine, üşüyor musun?'. Şu cevâbı vermişti: 'Hayır oğul, üşümüyorum. Düşman, topraklarımıza bastığı gündenberi içim yanıyor!'.

"Bu kahraman Türk anasının elini öperken göz pınarlarımda yaşlar tânelenmişti[86]. „

İnebolu'dan, Kastamonu ve Çankırı yoluyle Ankara'ya harb malzemesi götüren Kağnı Kolları'nda 1921 kışında donanlar da olmuştur; böyle vak'alardan en acısı, en ünlüsü, Kastamonu şehrinin kapısı sayılan Kışla önünde, bir kadının cebhâne yüklü kağnısı üzerine kapanmış hâlde donmuş olarak görülmesidir. Şehire girmesi

[86] Yk. bk., not—54, s. 503.

15. Dekovilden mermi boşaltan kadınlar

nasib olamayan bu mücâhit kadının, "şose kenârında, sabaha karşı donduğu anlaşılmıştır. Öküzleri geviş getiren bu kağnı arabasındaki kıymetli yükü korumak için üstüne yorganını örten bu genç kadının bir elinde ügendire, kollarını açarak, yorganın üzerine abanarak kaldığı vazifeliler tarafından görülmüştür.

"Rif'at Çavuş öküzleri koşarken, Cemil Çavuş da şehidin üzerindeki karları süpürmüş ve her ikisi de göz yaşları dökerek kollarından ve bacaklarından tutarak kaldırırlarken, yorganın altından, birdenbire çığlığı basarak ağlayan bir çocuk sesi işitince şaşırmışlar ve şehit anayı yana çekip hemen yorganı kaldırmışlar,, ; "Otlara sarılı top gülleleri arasına yerleştirilmiş çulların içinde, kundaklı bir kız çocuğunun,, donmaktan kurtulmuş hâlde bulunduğunu görmüşlerdir. Şehidin alaca önlüğü, başındaki benli çar göz önüne alınarak yapılan askerî araştırma sonunda, Seydiler-köyü'nden olduğu anlaşılmıştır [87].

[87] Nûreddin Peker, a.e., s. 396 v.d. 1973'de neşredilen *Kastamonu İl Yıllığı* ile (S. 16 v.d.), *Kadın Ansiklopedisi*'nde de bahsedilen (S. 673) bu vak'anın, N. Peker'in eserinden nakledildiği anlaşılır.

Kastamonulu Kondüktör Rizâ Bey'in,

Kadınlar da kışın erzāk taşıdı
Yatakları toprak idi, taş idi
Yedikleri tuzsuz, yağsız aş idi
Beşikleri sırtta birer kahraman

kıt'asıyle canlandırdı da bu kahraman Kastamonu kadınları idi[88].

İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından, İkinci İnönü Savaşı'ndan az sonrz, kırk doktor ile on eczâcıyı içine alan İmdâd-ı Sıhhî Hey'eti İngilizler'den gizli olarak gönderilmiştir; 19 Nisan, 1921'de İnebolu'ya çıkan bu hey'et Kastamonu'dan Ankara'ya geçmiştir[89]. Millî Kuvvetler'e katılmak için asker elbisesi giyerek İstanbul'dan kaçanlardan biri de Dr. Hüseyin Suad Yalçın'dır; muhtelif cebhelerde çalışan Hüseyin Suad'in kendi ifâdesinden, bu Sıhhî Yardım Hey'eti'nden önce, Birinci İnönü Savaşı'ndan (21 Şubat—12 Mart, 1921) sonra gittiği anlaşılır. O savaş sırasında gördüklerine dayanarak yazdığı *Anadolu Hâtıraları'ndan* adlı şiir dizisindekilerden birinde Kağnı Kolları'nı, mücâhit kadınlarımızın nasıl çalıştıklarını, Kastamonu'dan Çangırı yoluyle Ankara'ya harb malzemesi götüren kadınlardan donan birini de canlandırmıştır[90]:

Birincī İnönü'nden sonra bir kıştā-kıyâmette,
Çıkıp gelmiştim‿İstanbul'dan‿öksüz bir kıyâfette.
Ne vardī görmek‿isterdim, ne vardī bilmek‿isterdim,
Bu millet kaynağından fışkıran azm ü celâdette!

. . . .

Ne ulvī levhalar gördüm, ne mahzûn sahneler gördüm;
Bozuk yollarda erkekten, kadından bin katar gördüm.
Hilâfım yoktur‿işhâd eylerim Allāh'ı, va'llāhi,
Öküzlerlē berâber yük çeken çok ihtiyâr gördüm!

[88] N. Pek'er, a.e., s. 377. Bu eserde, Kastamono kadınlarının asker kaçaklarına yiyecek vermedikleri, onları bir câsûs yakalar gibi tuttukları, bağladıkları, korkmaksızın dayak attıkları ve karakollarına teslim ettikleri anlatılmıştır (S. 368).

[89] *Açık Söz*'cü Hüsnü, a.e., s. 103.

[90] Bu husûsta daha geniş bilgi, şiirin tam metni için bk., F. A. Tansel, *Kurtuluş Savaşı Hâtıralarından: Dr. Hüseyin Suad Yalçın'ın Üç Şiiri* (*Kubbealtı Akademi Mecmûası*, nu. 2, Nisan, 1982, s. 44 v.d.); Berthe George-Gaulis'in, *Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Milliyetciliği* adlı eseri hakkındaki tenkidli bibliyografya makālemize de bakılabilir (*Belleten*, c. XLVI., nu. 183, Temmuz, 1982, s. 647).

Giderken bir sabâh karlarda İlgaz Çamlı-dāğı'nda,
Soğuktan bir kadın donmuştu gördüm orta çāğında;
Birikmiştī başındā köylüler, ben dē şitâb ettim;
Tutardī sım-sıkī bir mermiyī hâlâ kucāğında!
Berâber yolcu olmuştuk, güzel bir şık kadın vardı,
Yıkık köylerde gördükçē sefâlet, durmaz-ağlardı;
Görüp kızlar, kadınlar top çekerken yaln-ayak, çıplak,
"Olursun sen de inşā'llāh bed-ter bizden!,, diyorlardı[91]..
Duyup böylē 'itâbī tâzenin vicdânı ürperdi,
Koşup gittī, yapıştī bir kenârından ipin, gerdi.
Sevinmişlerdi, çünkī hepsinin ārzūsu olmuştu,
"Şükür Allāh'a, oldun sen de bizlerden!,, demişlerdi.

Hey'et-i Temsiliyye nâmına Mustafa Kemal imzâlı, 9 Nisan, 1336 tarihli, Sivas Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti'ne gönderilen yazıdan, Hamdullah Subhî'nin, İstanbul'dan canını kurtararak Ankara'ya geldiği anlaşılır: "Sivas Meb'ûsu Bekir Sâmi ve Antalya Meb'ûsu Hamdullah Subhî Efendiler dahi İstanbul'dan tahlîs-i nefs ederek, 8 Nisan, 1336'da Ankara'ya muvâsalat etmişlerdir[92].,,

Anadolu'da Yunanlılar'ca ele geçirilen yerlerden son olarak 10 Eylûl, 1338 (1922)'de Bursa geri alınmıştır; Hamdullah Subhî bu münâsebetle Büyük Millet Meclisi'nin eski binâsı önünde hitâbede bulunmuş, konuşmasına *Hanımlar* diye hitâb ettiklerinin değil, daha çok Anadolu kadınlarının her türlü zahmete katlanarak gösterdikleri büyük fedâkârlıkların da kazanılan zaferlerde mühim te'siri olduğunu belirtmiştir:

"Hanımlar!

"Bu kadar acıdan sonra, bu kadar ayrılıktan sonra, yan-yana çektiğimiz bu kadar hasretten sonra, kurtuluş günleri geldi. Siz, bu kurtuluş günlerini bize kazandıran aziz şehidlerin, gâzîlerin anaları, arkadaşları, kız kardeşleri! Artık sevinin, sevinmek hakkınızdır, bayram

[91] Bu vak'a Aka Gündüz'ün *Demirel, Mechûl Asker, Gāzī'nin Gizli Ordusu* adlı eserinin sonuncu bölümünde bir fıkra hâlinde anlatılarak neşredilmiştir (İst., 1945, Ahmed Hâlid Kitabevi, s. 43); *İstanbul Hanımı* başlıklı bu fıkradaki vak'a, zamân bakımından Sakarya Savaşı'yle, kağnılarıyle cebbâne götüren köylü kadınlarıyle ilgilidir.

[92] Bekir Sıdkı Baykal, ayni makāle, s. 124.

edin, en büyük bayrama erdiniz; büyük bayramınız mubârek olsun!

"Anadolu Kadınları!

"Bu gazâ diyârında bin senedenberi, ateş ve cenk yerlerine oğullarını koşturan Anadolu kadınları, bin senedir oğulları dâima uzak yerlerde ölen, yetiştirdikleri oğulların mezârları nerededir bilmeyen Anadolu kadınları! Kurtuluş günleri, kavuşma günleri geldi; sevinin, bayram edin!

"Cihân Harbi'ndenberi ardı-arası gelmeyen bir cenk için, ağzından bir şikâyet sözü çıkmadan, nesi varsa hepsini veren Anadolu kadınları! Erkekleri kan ve ateş yerlerinde savaşırken, uzak denizlerin kıyılarından orta yaylalara doğru, günlerce haftalarca, çıplak ayakları, giyimsiz sırtlarıyle kurşunları, top mermilerini taşıyan Anadolu kadınları! Batıda, doğuda, kıblede, bütün cebhelerin arkasında memleketi işleten, tarlaları yeşerten, sayısız yetîm çocukları yetiştiren, büyüten sensin, ey Anadolu kadını! Sırası gelince cebhâneyi, yaralıyı taşımak sana yetmedi; silâha sen de sarıldın, düşman önünde sen de nevbet bekledin, ateşlere sen de girdin, sen de ġazâ ettin! 'Erkek arslan arslan olur da, dişi arslan arslan olmaz mı?' diyen sensin! Erkeğinle berâber zafere erdirdiğin ġazân mubârek olsun; zafere eren ġazânın büyük bayramı mubârek olsun[93]!,,

1920 Haziran'ındanberi Yunan işġâlinde bulunan Bursa 10 Eylûl, 1922'de kurtarılmış, bayram ettiğimiz bu zaferden sonra, 18 Eylûl, 1922'de Anadolu topraklarımız Yunanlılar'dan bütünüyle temizlenmişti; fakat, başka bölgelerde henüz kurtarılamayan yerlerimiz de vardı: 6 Ekim, 1922'de Çanakkale'nin kurtulmasından sonra, T.B.M. Meclisi Hükûmeti ile İngiltere, Fıransa, İtalya tarafından imzâlanan Mudanya Mütârekesi'ne göre, Doğu-Tirakya onbeş gün içerisinde boşaltılacak, otuz gün içinde Türk yönetimine teslim edilecekti. Bu arada T.B.M. Meclisi'nde, 1 Kasım'da Osmanlı Devleti'nin son bulduğu karârına varılmış, yönetimin 4 Kasım, 1922'de T.B.M. Meclisi Hükûmeti'ne geçmesinden az sonra, Kasım'ın onunda Kırklar-İli, onüçündü Tekirdâğı, yirmibeşinde Edirne kurtulmuştur.

Tirakya'daki bu illerimizin de kurtarılmasından sonra, fakat Türk Birlikleri'nin 6 Ekim, 1923'de İstanbul'a girmesinden, bu ayın

[93] *Dağ Yolu*, İst., 1928, Türk Ocakları Merkez Hey'eti Matbaası, s. 213 v.d.

29'unda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu i'lânından önce, Mustafa Kemal ba'zı Anadolu şehirlerimize, bu arada Konya'ya da gitmiştir. *Babalık* gazetesinden öğrendiğimize göre Konya'ya bu ilk ziyâreti 19-21 Mart'ta üç gün sürmüştür. Konya Sultânîsi'nde, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şu'besi'nde de konuşmuştur[94].

Mustafa Kemal, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şu'besi'ndeki konuşmasında en çok İstiklâl Harbi'nin kazanılmasında Anadolu kadınlarının ma'nen çok yüce, çok kıymetli fedâkârlıkları üzerinde durmuştur. Bu konuşmasının Anadolu Ajansı aracılığıyle bildirilen, ba'zı gazetelerimizde o günlerde yayımlanan, konumuzla ilgili baş kısımlarının metnini olduğu gibi veriyoruz[95]:

"Hanımlar, Efendiler,

"Bu son seneler inkılâbî hayâtında, hummâlı fedâkârlıkların mahmûl-i mücâdele hayâtında, milleti ölümden kurtararak halâsa, bu istiklâle götüren azm ve faâliyyet hayâtında her ferd-i milletin mesâ'isi, gayreti, himmeti, fedâkârlığı sebkat eylemiştir. Bu miyânde en ziyâde tebcîl ile yâd ve kemâl-i şükrân ile tekrâr edilmek lâzım gelen bir cihet vardır ki o da, Anadolu kadınının ibrâz etmiş olduğu çok ulvî, çok yüksek, çok kıymetli fedâkârlıktır. Dünyânın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının fevkında kadın mesâ'isi zikr etmek imkânı yoktur ve dünyâda hiçbir milletin kadını, ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım; milletimi halâsa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim diyemez!

"Hanımlar, Efendiler,

"Kadınlarımız hadd-i zâtında hayât-ı ictimâ'iyye'de erkeklerimizle her vakit yanyana yaşadılar. Bu gün değil, eskidenberi, eski zamânlardanberi kadınlarımız erkeklerle baş-başa hayât-ı cidâlde, hayât-ı zirâ'atte, tedârik-i ma'îşette erkeklerimizden yarım hatve geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz, memleketi istîlâ eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında isbât-ı vucûd ettiler; fakat erkeklerimizin teşkîl

[94] Nu. 1150, 21 Mart, 1339/1923. Mustafa Kemal'in Konya'ya gittiğinin ertesi günü, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şu'besi'nden a'zâlar Latîfe Hanım'ı ziyâret etmişler, o akşam, bu hanımlar tarafından tertiplenen çaya gitmişlerdir (*İkdâm* gzt., 26 Mart, 1339/1923).

[95] *İkdâm*, 30 Mart, 1339/1923.

ettiği ordunun hayât menba'larını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin esbâb-ı mevcûdiyyetini hâzırlayan kadınlarımız olmuştur ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki bu harbde ve ondan evvelki harblerde milletin kābiliyyet-i hayâtiyyesini tutan hep kadınlarımızdır:

"Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu ve keresteyi getiren, mahsûlâtı pazara götürerek paraya ḳalb eden, âile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla berâber hayvanı ile, kağnısı ile, kucağındaki yavrusuyle, yağmur demeyip, çamur demeyip, sıcak demeyip Cebhe'nin mühimmâtını taşıyan hep onlar, hep o ulvî efkâr, o İlâhî Anadolu kadınları olmuştur; binâen-aleyh büyük rûhlu, büyük duygulu kadınlarımızı şükrân ve minnetle ebediyyen ta'zîz ve takdîs edelim!„

Biz de, İstiklâl Harbi'nde vatan topraklarımızı kurtarmak aşkıyle maddî, ma'nevî her türlü fedâkârlığa katlanarak hayâtını hiçe sayan ve artık hepsi bir başka dünyâda olan kadın mücâhitlerimizi minnet ve şükrânla yüceltiyor, kudsîleştiriyoruz. Vatan sevgisi uğrunda ve erkeklerinin gâh ardında gâh önünde böylesine canla-başla çalışan kadın mücâhitlerimizden yurdumuzun sonsuza değin yoksun kalmaması niyâzıyle eserimizi sona erdirmiş bulunuyoruz.

Ankara—23 Nisan, 1986

ÖZ-ADLAR TA'BİRLER, LUGATLER DİZGİSİ

Eserimiz, *İstiklâl Harbi'nde Kadın Mücâhitlerimiz* adından anlaşılacağı üzre Anadolu'nun, Tirakya'nın coğrafî muhtelif sâhalarıyle, buraların halkıyle, devlet müesseseleriyle, resmî ve husûsî kurumlarıyle de ilgilidir.

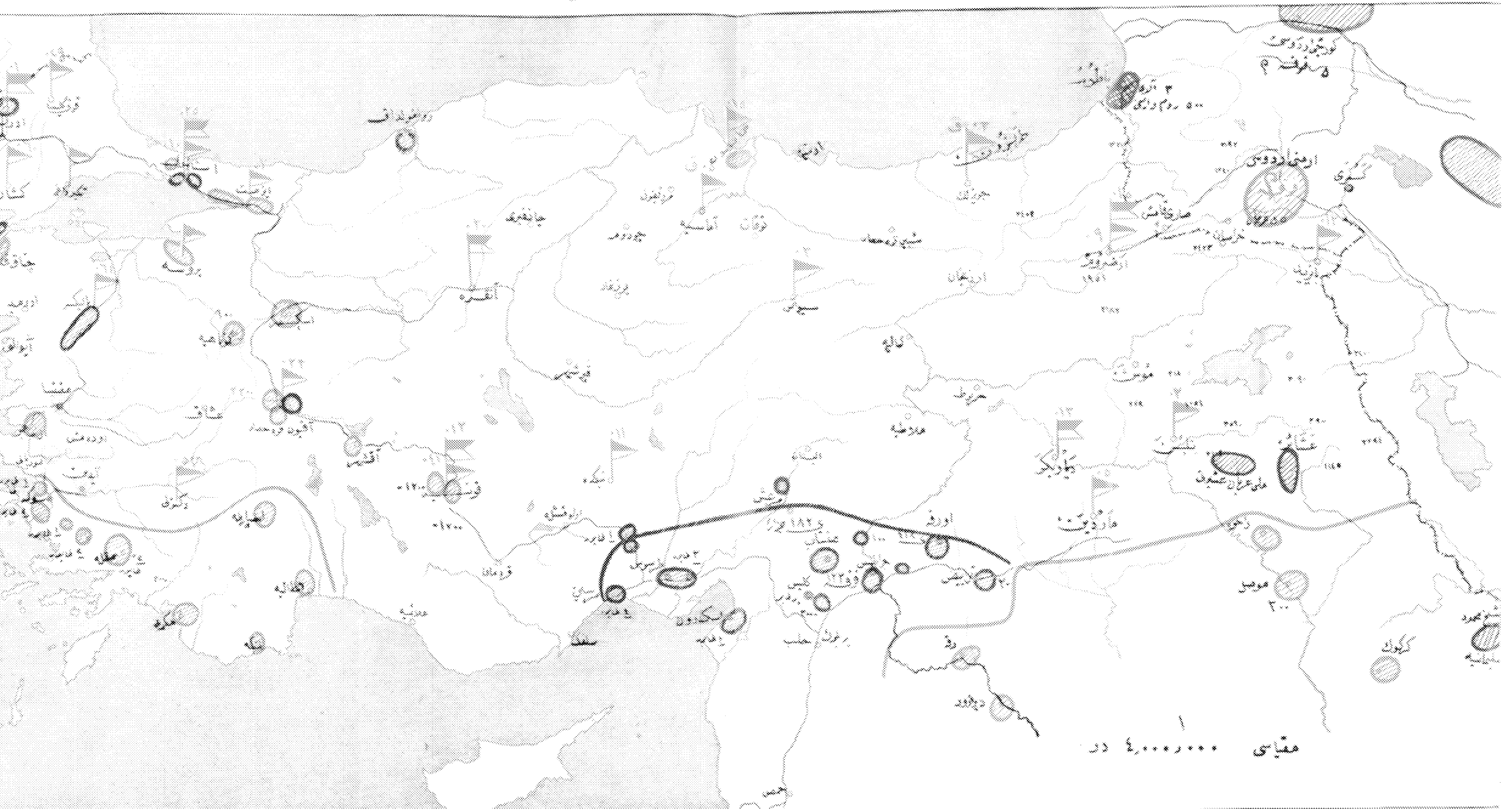
Eserde ele alınan konular, işlenilen fikirler sebebiyle şehirler dışında ilce, köy, dağ, deniz, hattâ yayla, ova, ırmak, dere adları da pek çok bulunmaktadır: Bu coğrafî adların hepsi, dizgide ayrı -ayrı gösterilmiştir ; şehir adlarıyle ilgili olanlarda, Erzurum maddesinde görüldüğü üzre Cirid oyuncuları, Dadaşları gibi oraların yerli husûsiyetlerini yansıtan, müesseselerini, câmi, kışla, sokak, mahalle v.b. adlarını ifâde edenlere harf sıralarına göre topluca yer verdik ; bu tek-tek maddeler *Dizgi*'nin bütününde de ayrıca kaydedilmiş, gerekli maddeye bakılması belirtilmiştir. Şehirler dışında Askerî rütbeler, Fıransız, Osmanlı Devleti, Türk, Türkler maddelerinde olduğu gibi böyle toplu maddeler *Dizgi*'de sayıca az değildir.

Dizgi, Allāh, Askerlik, Çiçek Bayramı, Destan, Gülle-kapışma oyunu, Koç, Kur'a, Tiyatro, Yiğitler ocağı; Amele, Çarşaf ve Peçe, Humba, Özne v.b. ta'birleri, lugatleri de içine almaktadır. Cumhuriyet ve Türk Yurdu ta'birden başka bir gazete ve mecmûa adıdır ; Kara Fatma ta'birden başkaca bir şiirin, makālenin, bir madde'nin de adını ifâde eder. Böyle mefhûmların karıştırılmasını önlemek, *Dizgi*'de kolayca görülmesini sağlamak için gazete, mecmûa, eser, makāle, madde başlıkları bilindiği üzre *italik* dizilmiştir ; makāle adları " „ işâreti içerisine alınmış, gazete, şiir, madde başlıklarının yanında, ilgili bulundukları nevi'ler belirtilmiştir. Düz harflerle aralık dizilenler ise, ta'birleri, lugatleri göstermektedir. Eserin, daha çok, *İstiklâl Harbi'nin Mücâhit Anadolu Kadınları* başlıklı II'nci bölümünde Defne, Hasbî, Mes'ud, Nâzım, Osman, Şefika gibi âile ve soy adı, rütbeleri bulunamayan epeyi isimler vardır ; bu isimlerin işâret edildiği sayfalara bakılınca bunların mücâhit ve mücâhideler, şehid edilenler olduğu anlaşılabilecektir. Araştırmalar için vakit kaybettirmemek, yine kolaylık sağlamak düşüncesiyle, *Dizgi*'de, sayfaları işâret eden rakamlardan düz olarak dizilenler eserin metnindekileri, *italikler* ise dip-notlarındakileri göstermiş bulunmaktadır.

Eserde, imlâ bakımından düşülecek tereddüdleri, ma'nâ karışımını önlemek maksadıyle luzûmlu hâllerde transkıripsiyon metoduna baş vurmuş, *Dizgi*'de bu usûlü daha az kullanmış olduğumuzu da söyleyelim.

Milli Mücâdele Bidayetinde Anadolu'da Yunan ve İtilaf Orduları İşgal Mıntıkaları ve Türk Ordusu…

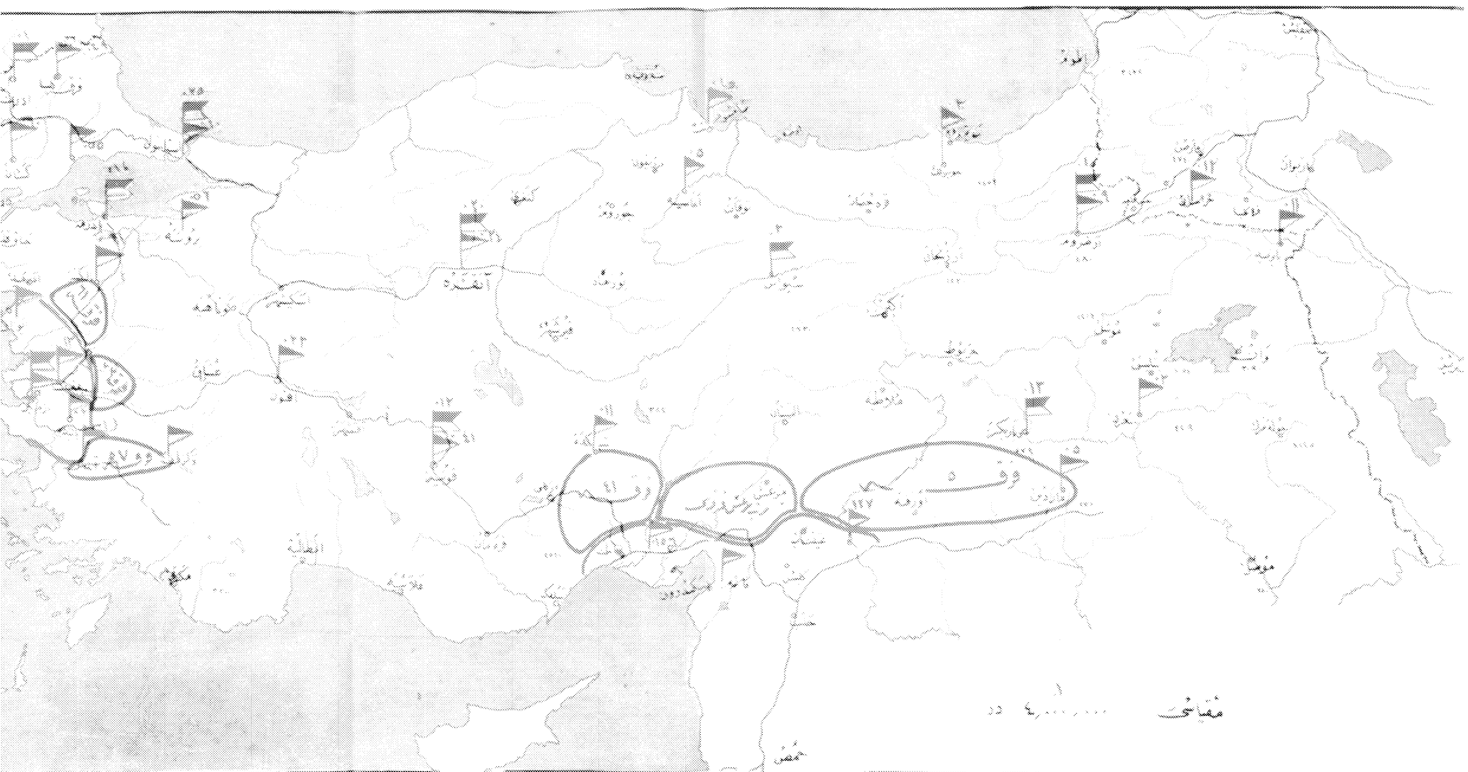
مجادلۀ ملیه بدایتنده اناطولیده یونان و ائتلاف اردولری اشغال منطقه‌لری و تورك اردوسنك وضعیتی

Ahmed İhsan Matbaası tarafından Viyana'da bastırılmıştır

Bu haritanın aslı kendi kütüphânemizde bulunmaktadır

23 Nisan, 1336 Tarihindeki Türk Ordusu'yle İzmir ve Adana Mıntakalarındaki Yunan ve Fıransız Orduları'nın Vaz'u'l-Ceyşi

Bu haritanın aslı kendi kütüphânemizde bulunmaktadır.

Ahmed İhsan Matbaası tarafından Viyana'da bastırılmıştır.

ISBN 975 - 16 - 0312 -

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ

Fiyatı : 10 000 Lir